

KOLLAI ISTVÁN

**EMLÉKEZETPOLITIKA SZLOVÁKIÁBAN
ÉS A SZLOVÁK TÁRSADALOM MAGYARSÁGKÉPE**

VILÁGGAZDASÁGI TANSZÉK

témavezető: dr. Blahó András

© Kollai István

Budapesti Corvinus Egyetem
Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola

Emlékezetpolitika Szlovákiában és a szlovák társadalom magyarságképe
Ph.D. értekezés

Kollai István
Budapest, 2014

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETŐ A SZLOVÁK EMLÉKEZETPOLITIKA KUTATÁSÁHOZ.....	7
1. Hipotézisek és a dolgozat felépítése	7
2. Kvázikonszenzusok keresése az emlékezetpolitika definiálásához	11
3. Kvázikonszenzusok keresése az emlékezetpolitika elemzéséhez	14
4. A történelemtankönyv helye az emlékezetpolitikán belül	17
II. A TÖRTÉNELEMPOLITIKA ALAKULÁSA SZLOVÁKIÁBAN	20
1. 1918 előtt – szlovák kísérletek a „nagy elbeszélés” megalkotására	20
2. A csehszlovakizmus első (demokratikus) korszaka	28
3. 1939-1945 – A Szlovák Állam időszaka.....	30
4. 1945 után – a csehszlovakizmus második (marxista) korszaka	31
5. A rendszerváltás utáni időszak.....	33
III. A SZLOVÁK TÖRTÉNELMI NARRATIVA FOGALOMKÉSZLETE.....	39
1. Terminológiai különbségek a szlovák és magyar történelemtankönyvekben.....	39
2. A történelmi személyek írásmódja.....	44
IV. A MORVA TRADÍCIÓ A SZLOVÁK NARRATIVÁBAN	50
1. A morva birodalom bukásának kérdése	53
2. A nagymorva tradíció.....	55
3. A mai Szlovákia területének betagozódása a Magyar Királyságba	58
4. A magyar életmódváltás szlovák szemmel	60
5. A nyitrai dukátus	65
6. Kitekintés: A morva tradíció emléke a tankönyveken kívül.....	67
V. AZ EGYÜTTÉLÉS ÉVSZÁZADAI	72
1. A Magyar Királyság születése és a szlovákság definiálására tett kísérletek.....	72
2. Etnikai helyzet a középkori Kárpát-medencében.....	75
3. A középkori Magyarország eseménytörténetének szlovák interpretációja	79
4. Csák Máté	86
5. Egy elfeledett korszak: a husziták kora.....	88
6. A török kor	91
7. A magyar-Habsburg ellentétek és a Rákóczi-szabadságharc	94
8. Etnikai viszonyok a török korban és azt követően.....	99
9. Kitekintés: Az együttélés évszázadainak helye a szlovák emlékezetben.....	103
VI. A NEMZETI MOZGALMAK KORSZAKA	116
1. A reformkor és 1848 szlovák interpretációja	117
2. Asszimiláció szlovák szemmel: magyarosodás versus magyarosítás	118
3. Az első világháború és Trianon	121
VII. A RÖVID 20. SZÁZAD	129
1. A két világháború közti Csehszlovákia és a magyarkérdés	129
2. A revízió és a bécsi döntés	132
3. A Beneš-dekrétumok kérdésköre	134
4. A rövid 20. század a szlovák emlékezetpolitikában és emlékezetkultúrában ...	136
VIII. ÖSSZEFOGLALÁS – KÖVETKEZTETÉSEK	144
IX. BIBLIOGRÁFIA.....	147

Táblázatok jegyzéke

1. Táblázat: Történelmi korszakok súlya a szlovák tankönyvekben – 51.o.
2. Táblázat: Történelmi személyekről elnevezett közterületek Szlovákiában – 106.o.
3. Táblázat: A kulturális örökség, mint turisztikai desztináció Szlovákiában – 114.o.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném megköszönni dr. Blahó Andrásnak és dr. Kiss Gy. Csabának, hogy az egyetemi és doktori képzésem során tanácsaikkal és útbaigazításaikkal segítették a munkámat. Nagyon meghatározóak voltak a közös utazások családi körben, ahonnan mindig támogatást és biztatást kaptam, hogy a magyar-szlovák kapcsolatokkal foglalkozzam. A barátokkal, kollégákkal folytatott hosszú beszélgetések során kapott észrevételeket is ezúton köszönöm, különösen Zahorán Csabának, valamint a Terra Recognita Alapítvány és a Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola tagjainak.

I. FEJEZET

BEVEZETŐ A SZLOVÁK EMLÉKEZETPOLITIKA KUTATÁSÁHOZ

1. Hipotézisek és a dolgozat felépítése

Az „Emlékezetpolitika Szlovákiában és a szlovák társadalom magyarságképe” című doktori disszertáció célja teljes körű áttekintést adni arról, hogy Szlovákiában a társadalmi emlékezet alakításával foglalkozó szlovák struktúrák milyen magyarságképet közvetítenek saját befogadó közegük felé, illetve hogy ez a magyarságkép milyen általános múltképbe, kontextusba ágyazódik be.

A tanulmány főbb hipotézisei

A tanulmány főbb hipotézisei a magyar-szlovák kapcsolatok kutatása során, és az interetnikus kapcsolatokat érintő tanulmányok során kialakult alábbi előfeltevések, feltételezések és módszertani koncepciók:

Előfeltevések

1. Az „emlékezetpolitika” létező fogalom: a nemzetépítő múlttal rendelkező európai, közép-európai államok alapvető attribútuma ma is, abban az esetben is, ha passzív szerepet tölt be, azaz az emlékezetet meglévő sémák alapján újratermeli.
2. Az emlékezetpolitika természetesen nem állami szakpolitika, de néhány szakpolitikai koncepción és lépésen keresztül – leginkább a tankönyvek hivatalos jóváhagyásán keresztül – a kollektív tudat alakulására tág történelmi időhorizonton van befolyással. Mindez komoly hatással van a szomszédos népekről alkotott képre is (jelen esetben a szlovák közemlékezetben kialakuló magyarságképre).

Feltételezések

1. Feltételezzük, hogy az emlékezetpolitika által kialakított múltképnek vannak állandó, és változó elemei is. A dolgozatban szeretnék megvizsgálni azt, hogy a szlovák emlékezetpolitika magyarokat érintő elemei közül melyek tekinthetők állandó elemnek, és melyek változó elemek (változó erősségűek, vagy változó előjelűek). Emlékezetpolitikai elemzési egységnek itt egy-egy történelmi jelenség utólagos interpretációját értjük.

2. Feltételezzük azt is, hogy a tankönyveknek nem minden főbb üzente válik a közemlékezet részévé, ahogy azt is, hogy a közemlékezetre nem kizárólag a tankönyvek hatnak. Ezért megvizsgáljuk a tankönyvek helyét „az emlékezet technikái” között elméleti szinten is, és a gyakorlatban is. Azaz a szlovák tankönyvi interpretációt a szlovák emlékezetpolitika és emlékezetkultúra kontextusában értelmezzük.
3. Feltételezzük, hogy az emlékezetpolitika (a közemlékezetet formáló, illetve a közbeszédet tematizáló hatása révén) az interetnikus és államközi kapcsolatokra is hatással lehet.

Módszertani koncepció

1. A tankönyvi szöveganyagok elemzésére leginkább alkalmas összehasonlító jellegű, kvalitatív kontextuselemzést érdemes megpróbálni kiegészíteni néhány kvantitatív elemzési megközelítéssel is.

A dolgozat felépítése

A disszertáció első fejezete az emlékezetpolitika fogalmának körüljárásán túl megvizsgálja azt, hogy általában véve melyek azok a struktúrák, melyek az emlékezetet formálják (melyek az „emlékezet technikái”); tehát hogy hogyan tudjuk modellezni a kollektív emlékezet reprodukálásának folyamatát.

A második fejezetben – kapcsolódva a hipotézisünkhöz, miszerint a történelemoktatás kínálja az emlékezetpolitika legkoherensebb apparátusát – a szlovák történetírás és történelemoktatás történetét járjuk körbe, külön kiemelve azokat a tendenciákat, melyek a magyarságkép alakulására is erős hatással lehetnek.

A harmadik fejezettől a hipotézisünknek megfelelően elsősorban a tankönyvek mentén történik a szlovák társadalom magyarságképének vizsgálata, először döntő fontosságú általános (terminológiai) kérdések taglalásával, majd időben előre haladva, az egyes történelmi korszakok tankönyvi interpretációjának elemzése következik. Azért, hogy az olvasónak véleményalkotásra legyen lehetősége, néhány esetben a szlovák narratíva bemutatása kibővül a magyarországi álláspontok ismertetésével.

Minden fejezetet, ugyancsak a hipotézisünknek megfelelően, kiegészítünk a vonatkozó, tankönyveken kívüli emlékezetpolitikai elemekkel (mint például egyszeri emlékezetpolitikai aktusok, köztérhasználat) és az emlékezetkultúra szférájával, hogy látható legyen az adott történelmi kérdés társadalmi beágyazottsága, reflexiója. A kollektív emlékezet reprodukációjának ilyen tankönyveken kívüli útjai bizonyos esetekben igen fontos szerepet töltenek be, így vizsgálatuk annak ellenére is fontos,

hogy leíró jellegű kutatásuk nem könnyű, a kutatási módszertan ebben az esetben kihívást jelent. Külön teret érdemes szentelni a történelmi tudatot megcélzó felméréseknek, amennyiben rendelkezésre állnak ilyenek.

Végül az utolsó, befejező rész a legfőbb konklúziókat tartalmazza, akár személyes, szubjektív véleménnyel és észrevétellel kiegészítve azokat.

Bibliográfia – a felhasznált források köre, a kutatási spektrum lehatárolása

A dolgozat elkészítése során felhasznált források legfontosabb csoportja az eddig valaha megjelent, és hivatalosan történelemtankönyvként elfogadott szlovák kiadványok köre. A cél az volt, hogy az 1918 után kiadott szlovák történelemtankönyvekből lehetőleg minél több kerüljön a kutatás fókuszába, ebben elsősorban a pozsonyi Pedagógiai Könyvtár, és az itt készített bibliográfiák voltak segítségre. Az 1918 előtti szlovák tankönyvek esetében nehézséget okozott egyes tankönyvek akadályozott hozzáférhetősége (például rossz állapot miatt korlátozott kölcsönözhetőség). Az 1948-1989 között kiadott szlovák nyelvű történelemtankönyvek esetében pedig a szűk, ideologikus tanügyi koncepció nem adott lehetőséget komoly mozgástérre a tankönyvi szövegek terén, ezért e korszakból az egyik legkorábbi (Dejepis-1 [1953]), az egyik legkésőbbi (Dejepis-1 [1984], Dejepis-2 [1986], Dejepis-3 [1985]), és a szakmai utókor által egyik legtöbbet emlegetett (Husa-Kropilák [1966]) tankönyv került kiválasztásra. A rendszerváltás utáni korszak kapcsán azok a tankönyvek kerülnek a kutatás fókuszába, melyek sorozatokká állnak össze:

- Az „**1994-es általános iskolai sorozat**”, aminek első kötetét 1994-ben hagyta jóvá az illetékes minisztérium.
- A „**2002-es gimnáziumi sorozat**”, aminek első kötetét 2002-ben hagyta jóvá az illetékes minisztérium.
- A „**2011-es általános iskolai sorozat**”, aminek első kötetét 2011-ben hagyta jóvá az illetékes minisztérium, és amelyből eddig a 6., 7. és 8. osztályos kötet is megjelent már.
- A „**2011-es gimnáziumi sorozat**”, aminek első kötetét 2011-ben hagyta jóvá az illetékes minisztérium, és amiből eddig az 1. és 2. osztályos kötet jelent meg.

(A sorozat évszám szerinti elnevezése tehát attól függ, hogy az első kötet jóváhagyása mikor történt meg. Ezért a kötetek bibliográfiai hivatkozása nem feltétlenül egyezik a sorozat évszámával. Az 1994-es általános iskolai sorozat újkorral foglalkozó része például 1995-ben jelent meg, és a később, a középkorral foglalkozó része pedig 1996-ban.)

A szlovák tankönyvi struktúra mellett fontos kiegészítő kutatási anyag a legfontosabb szlovák történelmi szintéziseknek a köre:

- az 1980-as években kiadott hatkötetes akadémiai szlovák történet,
- a Matica slovenská kiadásában megjelent kötet (Slovenské dejiny [1992]), valamint ennek későbbi átdolgozott, bővített kiadása (Dejiny Slovenska [2000]),
- Dušan Kováč történelemkönyve, melyet a Lidové noviny adott ki (Kováč [1998], ez a könyv magyarul is megjelent),
- Anton Špiesz történelemkönyve, Dušan Čaplovič hosszú utószavával (Špiesz [2002])
- Az Elena Mannová és más akadémiai történészek nevével fémjelzett „rövid” Szlovákia-történet (Krákte dejiny [2003]).

A magyar emlékezetpolitika és kollektív emlékezet kutatása nem célja ennek az értekezésnek; az erre vonatkozó utalások csak viszonyítási alapot képeznek a szlovák kollektív emlékezethez képest, hogy a magyar-szlovák interetnikus kapcsolatokat befolyásoló különbségekre rá tudjunk mutatni. A magyar narratívát főként a Nemzeti Tankönyvkiadó által a rendszerváltás után kiadott két legnépszerűbb tankönyv-sorozat reprezentálja: a „hagyományos” középiskolai sorozat (Závodszy [é.n.], Szabó-Závodszy [é.n.], Salamon [1996]), és a „forrásközpontú történelem” (Száray [2006], Száray [2007], Száray [2007b], Kaposi-Száray [2005]). A tankönyveken kívül a bibliográfia fontos részét képezik a szlovák történetírással foglalkozó elemzések, historiográfiai kutatások és áttekintések, tankönyvpolitikai és történelemtanári iránymutatások. Ugyancsak hasznosnak bizonyultak a különösen az emlékezetpolitikai kitekintéseknél (IV.-VII. fejezetek utolsó fejezeteinél) felhasznált kapcsolattörténeti kutatások. Azonban fontos kiemelni, hogy ez a dolgozat nem kapcsolattörténeti tanulmány: nem a kapcsolattörténet kérdéseit akarja feloldani, megmagyarázni. A kollektív emlékezetre vonatkozó elméleti szakirodalom szintén szelektált: a fő cél az emlékezetpolitikára vonatkozó elméleti alapvetések olyan áttekintése volt, ami segít megtalálni a tankönyveknek a kollektív emlékezeten belüli helyét. Itt kell megemlíteni azt is, hogy részben egy korábbi terminológiai tanulmányra (Kollai [2008]) épül a III. fejezet, míg a IV.-VII. fejezeteken belül a 2002-es tankönyvsorozatra vonatkozó gondolatok alapja egy 2006-ban interneten, majd 2009-ben nyomtatásban megjelent elemzés (Kollai [2006], Kollai [2009a]). Ez a fejezetek elején külön lábjegyzetben is jelölve van.

Lábjegyzetben egyébként csak az internetes források szerepelnek, ezzel a kivétellel a hivatkozások a szövegen belül találhatóak. Az internetes forrásfelhasználás

természetesen ma már a kutatások alapvető része, szlovákiai viszonylatban is. Nemcsak hasznos jelenkori kutatások érhetőek el a világhálón (amik közül ki kell emelni a Forum Historiae folyóiratot), hanem számos 19.-20. századi szlovák kútfő található meg az interneten akár eredeti, szkennelt verzióban, akár html-formátumban (e dolgozat kapcsán például Július Botto, Jonáš Záborský, Ľudovít Štúr, Pavol Jozef Šafárik munkái). Különösen hasznos a SME folyóirat klasszikus műveket digitalizáló projektje (www.zlatyfond.sme.sk), és a Szlovák Nemzeti Könyvtár (www.snk.sk) digitalizációs projektjei. Ezzel együtt, amikor csak lehetett, az eredeti, nyomtatott verzió kerül hivatkozásra, mivel a digitális szövegek időtállósága, későbbi elérhetősége kevésbé garantált. A dolgozatot záró bibliográfia végén mindenesetre egy összesített, rövid lista található a tanulmányíráshoz használt internetes forrásokról. A bibliográfián belül nincsenek külön ABC-listában szedve a kutatás fő tárgyát képező tankönyvek a többi forrástól (ld. pl. Otčenášová [2010], Findor [2012]), mivel a tankönyveken kívül még számos forrás szolgált kutatás tárgyául.

2. Kvázikonszenzusok keresése az emlékezetpolitika definiálásához

A kollektív emlékezettel, mint társadalmi jelenséggel kapcsolatos kutatások mára önálló tudományt alkotnak, konszenzusos vagy éppen viták keresztüzében álló fogalomkészlettel, a gyakorlati tapasztalatokra épülő komoly és óriási elméleti szakirodalommal, műhelyekkel és „iskolákkal”. Ezek alapján nem véletlen, hogy mára önmagában az „emlékezetkutatás” kifejezés is polgárjogot nyert.

Az „emlékezetkutatást” sok tudományág érinti, ennek megfelelően különböző jellegű szakmai tapasztalatok rajzolódnak ki, egy valódi interdiszciplináris tudományterülethez méltón. E különböző elméleti szinteken álló és különböző módszertannal működő kutatási dimenziók legjobban megfogható közös pontja a közös (legalábbis hasonló) alapkérdések felvetése, amelyek tehát az emlékezetkutatással foglalkozó tudományágakat a problémafelvetés szintjén kapcsolják össze: Mennyiben beszélhetünk (kollektív, társadalmi) emlékezetéről? Milyen szintjei vannak az emlékezetnek? Melyek az emlékezet és emlékezés technikái? Az emlékezet inkább állapotként fogható meg, vagy egy reprodukciós folyamatként értelmezhető?

Ezekre a kérdésekre a (kollektív) emlékezetkutatással foglalkozó tudományágak számos és sokszínű választ adnak, a szociálpszichológiától a kulturális antropológián a néprajzig. Természetesen nem egy mondattal eldönthető kérdések ezek, melyeknek teljes áttekintése szétfeszítené e mostani kutatás kereteit. Mégis, az elméleti

szakirodalom alapján néhány konszenzus-közeli megállapításra szeretnénk jutni, hogy a későbbi fejezetek ebbe az elméleti keretbe illeszkedhessenek.

Nagyjából konszenzusos megállapításnak számít az, hogy az emberek egyéni emlékezete mellett létezik egy kollektív emlékezet: az adott egyén etnikai csoportjának történetére, históriájára vonatkozó tudásanyag. A fogalmat elsősorban Maurice Halbwachs nevéhez szokás kapcsolni. (Halbwachs [1992].) Jan Assmann nyomán terjedt el, hogy ez a kollektív emlékezet több kategóriára osztható: kommunikatív emlékezetre és kulturális emlékezetre. (Assmann [1999].) Eszerint a kommunikatív emlékezet a jelenben még élő, eleven emlékezet, szájhagyomány útján terjedő egyéni, családi és kiscsoportos történetekből összeálló ismeretanyag és hozzá kapcsolódó vélemény. Ebből logikusan következően a kommunikatív emlékezet töredezett, esetleges egymásnak ellentmondó elemeket is tartalmaz, melyek egy tisztulási, intézményesülési folyamat révén alakulhatnak tiszta, lejegyzett történelmi narratívává, kulturális emlékezetté.

A kommunikatív és a kulturális emlékezet közötti fő különbség az írásbeliségben fogható meg. A kommunikatív emlékezet még csak szóban élt, a kulturális emlékezet viszont már lejegyzésre, megőrzésre és továbbadásra került. A „történelmi emlékezetkutatást” (K.Horváth [1999].) is érintő olyan tudományágak, mint a kulturális antropológia vagy a néprajz, meggyőző példákat hoznak fel az Assmann-i elmélet igazolására: azaz hogy írásbeliség nélkül a kollektív emlékezet a mondák és mesék szintjén öröklődik tovább. Eszerint írásbeliség nélkül igazából egy etnikai csoport történelmi emlékezete generációról generációra csak olyan alacsony szinten adódik át, aminek minimális társadalmi szervezőereje van, és minimális a narratív, elbeszélő jellege. Jó példa erre Móra Ferenc *Árpád* című írása 1905-ből: *„Mennyire terjed ki a magyar nép történelmi tudata? Attila, Árpád, Szent István, Szent László, Mátyás király, Kossuth Lajos. Tovább nincs. Ezekből is a két szentet az egyház őrizte meg késő századok részére. S miben áll a tudás, milyenek a fogalmak Árpád felől? Semmilyenek. Árpád apánk szerezte a hazát – ennyit tud a magyar, de hogy mikor szerezte, hol szerezte, arról nem beszélnek. Mert nekik sem beszélt róla senki: a nagyapákon és szepapákon kívül se pap, se tanító, se országgyűlési képviselő.”* Mindezt Voigt Vilmos idézi, aki meggyőző példákat hoz fel arra is, hogy a „népi emlékezet” eredete valamilyen írásos forrásban, krónikában vagy történelmi írásban rejlik, azaz végső soron az írásbeliségre vezethető vissza, az írásbeliség segítségével termelődik újra. (Voigt [2008] 16.) A kulturális antropológia természetesen más korokból és más kultúrákból is sok példát tud hozni az írásbeliség kiemelkedően fontos jellegére.

Az emlékezet reprodukciója tehát az írásbeliséghez erősen kapcsolódik. A történelmi kutatás elsősorban a 19. századra teszi a kollektív emlékezet intézményes reprodukciójának kezdetét – ez a hagyományok „kitalálásának” vagy „feltalálásának” kora, legalábbis a nemzeti szinten érvényesülő kollektív hagyományoké. (Hobsbawm-Ranger [1983].) Nem csak amiatt meggyőző ez a megközelítés, mert ekkor ment végbe a társadalmi élet tömegesedése (demokratizálódása, industrializása); hanem amiatt is, hogy az írásbeliség tömeges elterjedése is ekkorra tehető. Azaz függetlenül, hogy a „hagyomány feltalálása” mennyire volt alulról szerveződő, spontán, vagy felülről véghezvitt elitista folyamat, tehát függetlenül az *igénytől*, az írásbeliség kultúrája révén a *lehetőség* mindenképp ekkora lett adott a kollektív történelmi tudat megteremtéséhez. Ezt a folyamatot, a „hagyomány feltalálásának”, rögzítésének és reprodukciójának tudatos, társadalmi vagy politikai célból vezérelt folyamatát nevezhetjük emlékezetpolitikának. (A szakirodalomban előfordul még a történelempolitika vagy a memóriapolitika, „memory policy” elnevezés is, mi a fogalmi letisztultság érdekében az emlékezetpolitika kifejezésnél maradunk.)

A kifejezés magában hordozza a tudatosságot, azaz a spontaneitás hiányát. Az emlékezet reprodukálásának e spontaneitását elvesztő momentumát ragadja meg Pierre Nora-nak az ugyancsak gyakran idézett esszéje, mely szerint az „emlékezet helyei” által, a történelem megragadott emlékezetre éppen azért van szükség, mert megszűnik a spontán emlékezet. *„A lieu de mémoire-okat az érzés szüli és élteti, hogy már nincs spontán emlékezet. S mivel ezen emlékezetmegőrző cselekedetek már nem mennek végbe természetesen, így archívumokat kell létrehozni, évfordulókat kell tartani, ünnepeket kell szervezni, temetési beszédekkel kell mondani és fel kell jegyezni az eseményeket.”* (Nora [1999].) Az emlékezetpolitika tehát nem konszenzusosan definiált fogalom, ami nem csoda, hiszen nem egy „szakpolitikáról” beszélünk; az emlékezetpolitika kifejezés pusztán azt a jelenséget írja le, hogy *létezik állami, illetve tágabban értelmezve közhatalmi akarat a közemlékezet alakítására*. Ezt még Pierre Nora fentebb idézett esszéje is elismeri, pedig az a nemzet helyett a társadalmat állítja vizsgálata középpontjába, azaz nem számol nemzettudat-erősítő, „nemzetépítő” mozgatórugókkal. Az emlékezet reprodukálásának igényét inkább pszichológiai szinten fogja meg: az „emlékezet helyeinek” létrehozását nem nemzeti legitimációs érdekből vezeti le, hanem a modern társadalmak hagyományokat felszámoló korjelenségére adott válaszreakciónak tekinti azt. Hasonló pszichológiai (szociálpszichológiai) mozgatórugót, mentalitástörténeti tényezőt feltételeznek, akik szerint a múlt

felértékelődése összefügg a jövőbe vetett optimizmus gyengülésével, és az új, globális problémák megjelenésével. (Sonkoly [2005])

3. Kvázikonszenzusok keresése az emlékezetpolitika elemzéséhez

Milyen szintjei vannak az emlékezetpolitikának? Hogyan lehet definiálni az emlékezetpolitikát úgy, hogy az kutatható fogalmi keretet adjon? Ennek megválaszolásához is érdemes a szakirodalom hasznos észrevételeit és konklúzióit felhasználni.

György Péternél használatos például az „*intézményes*” és a „*kommunikatív*” emlékezetpolitika fogalompárja. (György [2006].) Ez a fogalompár azért ötletes, mert párhuzamban állítható a kulturális és kommunikatív emlékezettel, például az alábbi módon:

- Az intézményes emlékezetpolitika a kulturális emlékezetet intézményesíti, azaz az írásos emlékezetet adja át hivatalos, „jóváhagyott” formában – ez főként az oktatás- és tankönyvpolitikában ölt testet.
- A kommunikatív emlékezetpolitika pedig a kommunikatív emlékezetre próbál hatni, az elbeszélte történelmet próbálja alakítani. Az elbeszélte történelem ebben az esetben megszűnik csupán a közelmúlt személyesen átélt eseményeinek halmaza lenni, hanem tágran értelmezhető minden olyan történelmi témára, amelyet a kommunikatív emlékezetpolitika beemel a közbeszédbe, és azt újra elbeszélte történelemmé szeretné tenni az emberek számára.

Ezzel összhangban értelmezhető L'ubomír Lipták szlovák történész konklúziója is: megfogalmazása szerint *„minden jelentős történelmi eseményt az emlékezet három szintje rögzít és jelenít meg: a »tanult« emlékezet, amelyet a tudomány képvisel, a hivatalos emlékezet, melyet a hatalom és annak tanult vagy tanulatlan kiszolgálói felügyelnek, és végül az egyén emlékezete, amely gyakran perben áll az előbbiekkal, mégis összefonódik velük.“* (Lipták [2000] 192.) A tanult emlékezet, mely tehát a tudomány által képviselt és tanítható is (azaz a közhatalom által is „jóváhagyott“), megfeleltethető az intézményes emlékezetpolitika tárgyának, és talán leginkább épp a tankönyvekben ölt testet.

De itt is kirajzolódik, hogy a tanult (tanítható) emlékezet mellett létezhet a hivatalos emlékezetnek más megjelenési formája is, ami pedig a kommunikatív emlékezetpolitikával azonosítható. Ez utóbbiba sorolható a közhatalmi struktúrák (főként az állami és önkormányzati szervek) szociális reprezentációja a köztérhasználat

révén, vagy ugyanezen struktúrák „memóriamunkája” a nemzeti ünnepek és a múltra vonatkozó egyéb események révén. (Gyáni [2007] 90.)

Az emlékezetkutatással foglalkozó társadalomtudományok tudatában vannak annak, hogy az emlékezet reprodukciós folyamata nem jelent egyet az emlékezetpolitikával; az emlékezet alakulását még egyéb jelentős kommunikációs csatornák és tényezők befolyásolják. Sőt, a kutatások kifejezetten az „*emlékezet technikáinak*” robbanásszerű fejlődéséről, alakulásáról, „demokratizálódásáról” szólnak. Az ezt leíró általános fogalom, az emlékezetkultúra mellett kialakult az emlékezetmarketing és emlékezetipar, emlékezet-konjunktúra kifejezés is, mint a modern társadalom múlttal kapcsolatos „megszállottságának” jelenségei, melyek sokszor a tömegmédiával, tömegkommunikációval is összekapcsolódnak, és amelyek negatív és pozitív jelenségként is értékelhetőek. (Huysen [2005] 32.-33.) Lényegében ugyanezt írja le a francia megfelelője után *örökségesítésnek* nevezett fogalom is: a családi örökség mellett a kulturális örökségről, világörökségről, immateriális örökségről is beszélünk, melyet Nyugat-Európában megint csak a nemzetállami kategóriák második világháború utáni bomlásával, illetve a globalizáció felgyorsulásával – a gyors technológiai, gazdasági-szociális változásokkal és a posztmodern tudományok terjedésével – hoznak párhuzamba. (Sonkoly [2005].) És amely megint csak nem feltétlenül közhatalmi cselekvést rejt magában, hanem civil, tudományos vagy kiscsoportos tevékenységet: a „competing histories”, „other histories”, „alternative histories” jelenségét (Jenkins [2005]), az identitás új formáinak és kifejezésmódjainak keresését, ami egyben a történelem újabb alternatív értelmezéseit is magában foglalja. Az emlékezetkultúra révén tehát nyilvánvalóvá vált a nemzeti emlékezet belső ellentmondásai és pluralitása is (Gyáni [2007] 91.), és az is hogy a 20. században a történelem közkinccsé vált (Phillips [2009] 11.), az örökség pedig egy iparág része lett (heritage industry). A történész és a történelemtanár mellett pedig – Sonkoly Gábor megfogalmazása alapján – a 20. század második felétől megjelent nem csak a politikus, hanem az újságíró, a művész, sőt a bíró is, mint a múltból (és nem csak a közelmúltból) véleményt alkotó és a múlt reprodukálásában részt vevő személy. (Sőt, tehetjük hozzá, a kastélyszálló-tulajdonos, a turisztikai menedzser, a könyvkiadó és a fesztiválszervező is.) Emiatt lehet és kell tehát megkülönböztetni a történelmet az örökségtől, és a történelmi kutatást az örökségalkotástól, örökségesítéstől. (Sonkoly [2005].)

Mindez persze a történelemtanítást is kihívás elé állította. Mielőtt erre rátérnénk, hogy ebben a társadalmi környezetben hol a helye a történelemtankönyveknek, a dolgozat

fogalmi rendszerének letisztultsága érdekében és a tematika átláthatósága érdekében egy áttekinthető, laza szerkezetű formában érdemes összegezni a fentieket.

1. Értelmezésünk szerint az *intézményes emlékezetpolitika* „minden, amit kötelező elolvasni” – azaz lényegében megfeleltethető az oktatás- és tankönyvpolitikának.
2. Az ezen kívül eső olyan állami vagy önkormányzati aktivitást, ami végső soron a célcsoporttal való kommunikáció révén hat a közemlékezetre, a *kommunikatív emlékezetpolitikába* sorolható. A kommunikatív emlékezetpolitikába nem csak az „egyszeri politikai aktusok” tágan értelmezett köre (pl. politikai beszéd) tartozik, hanem a köztérhasználat (utcanévek, szobrok, közintézmények nevei) és a nemzeti ünnepek, emlékévek, emlénapok is, melyek tartalmát újra és újra kommunikálni kell a befogadó közönség felé. (Ennek megfelelően a tartalmuk, a hozzájuk kapcsolt főbb mondanivaló idővel változhat is, sőt, az emlékezetpolitika aktorainak vagy a befogadó közönségnek a passzivitása miatt emlékezetalkotó szerepük megszűnhet.)
3. Ezzel azonban nem teljes az emlékezet technikáinak köre. Hiszen a hivatalos állami, vagy önkormányzati emlékezetpolitikán kívül minden egyén és szervezet a maga kommunikációja során hatással lehet – vagy hatással igyekezhet lenni – a közemlékezetre. Ezt a kategóriát tágan értelmezve a továbbiakban *emlékezetkultúrának* nevezzük.

E kategorizálásnak megfelelően zajlik majd az egyes történelmi korszakokkal foglalkozó fejezetek (IV.-VII.) felépítése. Minden fejezet alapvetően az intézményes emlékezetpolitikát leginkább tükröző tankönyvi szöveganyag elemzésére épül, ez teszi ki a dolgozat gerincét. Mivel ez önmagában nem feleltethető meg az emlékezetpolitikának, ezért minden fejezetet az emlékezetpolitika más szegmenseire (a kommunikatív emlékezetpolitikára) és az emlékezetkultúrára tett kitekintések zárnak.

Felmerülhet persze, hogy a népi vagy egyéni emlékezetet tükröző emlékezetkultúra miért kap helyet a tanulmányban, még ha kiegészítő jelleggel is. Ez azért szükséges és indokolt, mert e fenti kategóriák laza halmazok, egymással átfedésben és egymásra hatással vannak – talán a szakirodalom ezért is kerüli az erőteljes kategorizálást. Az emlékezetkultúrát megtestesítő könyvek, színházi művek, filmek, kiállítások ugyanis például sok esetben állami intézményektől kapnak segítséget, esetleg megrendelést, vagy bemutatásra szolgáló helyet – egy ilyen passzív, semleges támogató aktus is az emlékezetpolitika részének tekinthető.

Érdemes megemlíteni, hogy nemcsak az emlékezetkultúra és emlékezetpolitika között van átjárás, hanem a „nemzeti” kategóriák között is, a nemzetközi tudományos kooperációk, a másik nyelven történő publikáció, illetve a tudományosság közös nyelvének a kialakulása révén. (Frank-Adler [2011] 11-12.) A 19. századhoz képest emiatt a 20. században nagyobb átjárás, kölcsönhatás lehetséges a nemzeti narratívák között.

4. A történelemtankönyv helye az emlékezetpolitikán belül

A fenti elméleti keretből következik az, hogy az emlékezet reprodukciójának egyik legfontosabb terepe az általános iskolai és gimnáziumi történelemoktatás. Szociológiai szempontból a nemzetnek, mint modern társadalmi tömegjelenségnek szüksége van univerzális, standardizált, tömeges és hozzáférhető tudásra, és ezt az „iskola-vezérelt kultúra” tudja biztosítani. Ez az a képzési forma, amibe az átlagpolgárok zöme részt vesz, a közvéleményt formáló és a közgondolkodást megjelenítő réteget pedig lényegében teljesen lefedi. Az emlékezetpolitikának tehát az általános és középiskolai történelemoktatás az egyik elsőrendű eszköze, amely a professzionizálódó tudományok segítségével teremti meg a nemzeti önreprezentációt. (Findor [2012] 56.) A történelemoktatás fő attribútuma pedig a tankönyv, amely a tudás, érték és norma fő közvetítője, az „autorizált tudás” megtestesítője. A tankönyv műfajánál fogva – akkor is, ha a véleménypluralizmus vagy a multiperspektivitás jegyében született – alapvetően leíró jellegű, ennek megfelelően a tényszerűség hatását igyekszik kelteni. (Gyáni [1997], Findor [2012] 59.)

A tankönyveknek, mint kutatási terepnek a súlya függ attól is, hogy mi áll egy adott kutatás középpontjában. A holokauszt-emlékezettel foglalkozó tanulmányokban például nagy hangsúlyt kap a politikai közbeszéd, a köztérhasználat, a köztéri szimbólumok és megemlékezések elemzése, logikus módon, hiszen ez a téma (időbeli közelsége és politikai tematizáltsága miatt) erőteljesen jelen van a tankönyveken kívül is. (A holokauszt-emlékezet specifikusságáról ld. pl. K. Horváth [1999.]) Ugyanígy logikus az is, hogy a szlovák társadalom magyarsággépének vizsgálata, melynek hosszú, ezeréves történelmi dimenziója van, elsősorban a tankönyveken keresztül lehetséges. A tankönyvelemzéskor érdemes szem előtt tartani azt a meglátást is, hogy a manifeszt tananyag mellett létezik egy látens tananyag is, egy „hidden curriculum”: a közölt tényanyag kontextusának, szelekciójának, módszertanának összessége, melynek ugyancsak jelentős a szocializációs hatása. (Findor [2012] 62.)

Ami a történelemoktatás tendenciáit illeti, a történelemtanításnak a mai Európában szembe kellett néznie a tanrendeken belüli súlyának a csökkenésével, ami, és ezzel együtt a történelemtanítás „hasznosságának” újradefiniálása vált szükségessé. Ilyen felvállalt fókusszá vált a demokráciák működése, a jogok és kötelességek, tehát az állampolgári ismeretek átadása (melyek egyébként mind a legújabbkor súlyát növelik). (Arthur [2009] 2.) Hasonló érvek merülnek fel közép-európai vonatkozásban is, kiegészülve azzal a régió szempontjából jellegzetes érvkészlettel, hogy a történelemtanításra azért van szükség, mert ez a fajta „kollektív memória” egyben az európai azonosságtudatot is erősíti, biztosítja. (Szontágh [1998].) A történelemtanítás szerepének ilyen átpozicionálási problémái tehát azt foglalják magukban, hogy létezhet a történelemtanításnak más súlypontja is, mint egy nemzeti történelmi tudat reprodukálása.

Ezt a dilemmát ráadásul erősen táplálja a történelemtanítás háttértudománya, a történetírás, illetve annak posztmodern jellege, amely többek között a „nagy elbeszélések” megkérdőjelezésében nyilvánul meg; Gyáni Gábor szavaival élve, „*a tudomány lemond az egyedüli igazság megtalálásának heroszi feladatáról*”. És míg a posztmodern „történetírói szkepszis” a tudományos műhelyekre inspirálólag hathat, a történelemoktatást támasz nélkül hagyja. (Gyáni [1997]. Itt a posztmodern állapot a kulturális krízis szinonimájává válik, aminek részleges feloldása lehet a szerző szerint a „magántörténelem” és a társadalomtörténet előtérbe kerülése.)

Ami a szlovák helyzetet illeti, a Szlovák Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézete 2006-ban kutatást végzett arról, hogy melyek a legfontosabb tényezők a szlovákok történelmi tudásának alakulásában. A reprezentatív felmérésben az iskola mellett egyértelműen jelen van a tömegmédiá és a családi emlékezet is, mint a történelmi tudás forrása. (Pekník [2006] 103.)

A történelemről való gondolkodás megismerésének tehát csak egyik, de nem az egyetlen forrása lehet a történelemtankönyvek tartalomelemzése – ezt az előző alfejezet elméleti áttekintése is mutatta. És ez nem csak az „iskolán kívüli” emlékezetkultúra, emlékezetpolitika létezése miatt van így, hanem néhány „iskolán belüli” tényező miatt is. Ilyen tényező például a történelmet oktatók csoportja, azaz a történelemtanárok magatartása. Egy 1995-1998 közötti, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem egyetemistáit megcélzó felmérés szerint általános iskolai szinten 82 százalékuk, középiskolai szinten 62 százalékuk az információkat egyoldalúan, alapvetően a legszűkebb értelemben vett tanár-diák viszonylatban kapta. (Ferianc [1999].) Ez azt mutatja, hogy a tanár befolyása nagyon nagy: személyes felkészültsége és preferenciája,

véleménye a hivatalos tankönyvi anyagon kívül irányt adhat a befogadó közönségben kialakuló véleményeknek. Ugyancsak a történelemkönyvek súlyát csökkentő tényező a történelmen kívüli tantárgyak identitás-meghatározó szerepe. Elsősorban az irodalom, mint „reflektív líra” lehet nagy hatással a befogadó közeg történelmi emlékezetére, a benne felvázolt történelmi korok képi világa, a sztereotípiák és autosztereotípiák, az irodalom „emberi dimenziója” révén. (Dullová [1996]; Poliačiková, [1999].) A kanonizált szépirodalom ilyen szerepével mélyrehatóan foglalkozik többek között az irodalmi kultusz kutatás, (Gyáni [2007].) közép-európai kontextusával pedig a kapcsolattörténet-kutatás és az irodalomtörténet. (Käfer [2012], Kiss Gy. [2012])

De nem csak a kanonizált szépirodalom legfelsőbb szintjének lehet hatása az emlékezet reprodukciójára, hanem a gyerek, ifjúsági és ismeretterjesztő irodalomnak is. Ennek hatását nem szabad alábecsülni. Egy gyerek fejlődését szokták a civilizációs fejlődéshez hasonlítani: eszerint a legfiatalabbak tudatában igen mélyen fixálódnak a történelmi mítoszok. Később alakul ki az ezzel szembeni kritikai hozzáállás, de még a középiskolákban sem lehet elérni a „teljes tudományosság” szintjét. (Bodo von Borries német történész és didaktikus kutatására hivatkozva Beneš [2001] 18.-19. Ennek alapján hangsúlyozzák azt sokan, hogy a „mítoszok” mellett fontos minél jobb feltételeket kell teremteni ahhoz, hogy saját mítoszaikat a diákok később felül is tudják bírálni.) Sokat elmond az is, hogy egy felmérés szerint a diákok a 19. századi szlovák nemzettévalás több fejezetét a szlovák nyelv és irodalom tananyaggal helyettesíthetőnek tartják. (Kredátus [2002].)

Az emlékezetpolitikának tehát az egyik legplasztikusabb, legkiforrottabb eleme a történelemoktatás és a tankönyvpolitika. A továbbiakban elsősorban ebből kiindulva áttekintjük a szlovák történelemoktatás alakulását, majd ezt követi a tankönyvek tartalomelemzése (IV.-VII. fejezet). E fejezeteket az emlékezetpolitika egyéb területeire, és az emlékezetkultúrára való kitekintések zárják, hogy így a tankönyvek által kijelölt főbb súlypontok tágabb kontextust kapjanak.

II. FEJEZET

A TÖRTÉNELEMPOLITIKA ALAKULÁSA SZLOVÁKIÁBAN

A szlovák történelemoktatás az alábbi korszakokra bontható, követve mind a szlovák politikatörténet főbb szakaszait, mind a szlovák tankönyvelemzéssel foglalkozó átfogóbb munkák korszakolásait (Otčenášová [2010]; Findor [2012]):

- 1918 előtt – szlovák kísérletek a „nagy elbeszélés” megalkotására
- 1918-1939 – a csehszlovakizmus első (demokratikus) korszaka
- 1939-1945 – a Szlovák Állam korszaka
- 1945-1989 – a csehszlovakizmus második (marxista) korszaka
- 1989 után – a rendszerváltás utáni időszak

Különösen az első és az utolsó időszakra érdemes nagy hangsúlyt helyezni, mert ezek kevésbé érintettek azoktól a *külső* nemzetépítő, homogenizáló és totalitárius hatásoktól, amelyek a 19. század második felétől egészen 1989-ig erősen érvényesültek.

1. 1918 előtt – szlovák kísérletek a „nagy elbeszélés” megalkotására

A szlovák nemzeti történetírás kezdetének vizsgálata azért lehet érdekes számunkra, mert ekkor, a nemzeti narratíva iránti *igény* és *lehetőség* megjelenésével kristályosodhatnak ki az esetleg később is tartóssá váló tartalmi-gondolati elemek – ez tehát a Hobsbawm-i „hagyomány kitalálásának” pillanata, vagy inkább folyamata.

De mennyire rekonstruálható ez a pillanatkép? Ha pillanatkép nem is, de egy olyan folyamat mérföldkövei elég jól rekonstruálhatóak, ahogyan a premodern, területi alapú öntudathoz kapcsolódó, állampatrióta történetírásban megjelennek szlovák nemzeti szempontok.

Ezek a szlovák nemzeti szempontok nagyjából azzal párhuzamosan jelentek meg, ahogyan nyilvánvalóvá vált: a korábbi történeti munkák, krónikák patrióta, legitimista szemlélete – miszerint a történelmi Magyarország *elitjének* joga van az általa meghódított földhöz – kényelmes és erőteljes alapot ad ahhoz a gondolkodáshoz, hogy Magyarország történeti jogon a *magyarok* országa. (KMTL [1994] 50.-51., 348.-349., 381.-382.) És ahogy a történeti munkákra hivatkozva mind jobban kezdett kibontakozni egy, a „történeti jogra” hivatkozó magyar érvrendszer és retorika, úgy alakult ki ezzel párhuzamosan szláv-szlovák írástudók tollából egy másik gondolati séma, mely szerint a magyarok a szlávokat nem meghódították, hanem velük szövetségre léptek, a szlávok pedig befogadták a magyarokat (ami egyben a szlávok-szlovákok őshonosságát is

jelenti). (Krátke dejiny [2003] 201.)

„...szövetséget kötöttek a szlávokkal”

Ez a fajta „szerződéses elmélet” jelenik meg igen élesen az ún. Bencsik-Magin vitában, amikor a magyar Bencsik Mihály (1670-1728), nagyszombati városi tanácsos és jezsuita jogtudós, művében (*Nobilissima et novissima diaeta Posoniensis*) a szlávokról meghódított népként ír, és ez alapján kétségbe vonta az államéletben való részvételi jogukat. Erre született meg válaszképpen Ján Baltazár Magin katolikus pap (1681-1735) nagyszabású latin nyelvű munkája, melyet röviden Apológiának szoktak nevezni. (Magin [2002] 5., Tibenský [2004].) *„Vajon igaz, hogy a szlávok, akik máig Pannónia roppant nagy területeit lakják, örökre alávetettek és a földnek csak bérlői?”* A nemleges választ egy olyan szerződéses viszonyban találja meg, mint amit a rómaiak a szabinokkal kötöttek. (Magin [2002] 104.) *„Ha végső soron a mai szlávok nemzedéke... a németekkel és magyarokkal együtt elismeri ugyanazt a királyi jogarat, ugyanazokra a törvényekre hallgat... életét ugyanazon szabadságban tölti, ugyanazzal a joggal védi meg a vagyonát, ugyanazt a paraszt és vizet használja, ugyanazt a levegőt szítja: Milyen jogon vette a fejébe egy jövevény a nagyszombati szlávok között, hogy ily vakmerően pocskondiázza a szláv törzseket?”* (Magin [2002] 110.) A területi alapú, állampolgársági nemzetfogalom mellett érvel: *„Mondom, a magyarországi szlávok ugyanannak a nemzetnek a tagjai, mint a magyarok.”*

A történelmi dimenziót relativizálni szándékozó bevezető után belecsap azokba a húrokba, melyeken Bencsik is játszott, és a történelem minden forrását a maga oldalára állítva érvel a szlovák *történelmi jog* mellett. A monda mögött, miszerint Szvatopluk egy lóért eladta a földjét, igazából a magyarok szimbolikus befogadását látja, amiért Szvatopluknak dicséret jár, akkor is, hogy utána a magyarokban csalódott, őt megtámadták és királyságát elvették. (Magin [2002] 118.)

A disputa szálait a szerző hosszan és sokféle elviszi, egészen az ókorig (például a Nagy Sándor és a szlávok közötti szerződéskötés korabeli mítosza kapcsán), de a pamflet megvédi a szlovákokat azért is, amiért sörisszák, és nem borisszák – Bencsik Mihály ugyanis ezt is az alacsonyabb-rendűség jeleként róttá fel. Magin mindezek során a létező korabeli forrásanyagra is támaszkodik, a középkori és ókori krónikák, évkönyvek és egyéb források tárházát vonultatja fel a történelmi párhuzamok és magyarázatok kedvéért, de a szláv-magyar szövetségekötést inkább logikai alapon vezeti le. Hivatkozik például Bonfinire, aki szerint a magyarok szövetségekötésekkel gyarapították erejüket, és aki szerint a szlávok fegyvereitől mindenki félt. (Magin [2002] 107-108.). A fehérló-

mondát azért vonja kétségbe, mert a cseh, morva és lengyel források hallgatnak erről. (Magin [2002] 118.) Kálmán király törvényét, ahol a szlávokat vendégnek nevezi, a szlavóniai délszlávokra értelmezi. (Magin [2002] 121-123..) Cirillről és Metódról Magin még nem ejt szót.

Békésebb hangulatú és jóval tudományosabb ihletettségű a jezsuita Samuel Timon (1675-1736) munkássága, akit egyébként Timon Sámuelként a magyar történetírás egyik megteremtőjének is tartanak, tudományos igényessége illetve forráskritikai szemlélete miatt. (MIT-II [1964] 412.) A Magyar Királyság történetét forráskritikai szempontokat is figyelembe véve új fejezetekkel (például a melléktartományokéval) bővíti. (Oslanský [1995].) 1733-ban írt latin munkájában, *A régi Magyarország arculata (Imago antiquae Hungariae)* c. művében részletesen kibontja a szerződéses (befogadási) teóriát: a magyarok eszerint „szövetséget kötöttek a szlávokkal [S.T. értelmezésében: szlovákokkal], akik a Morava, Vág, Nyitra folyók és más folyók vidékét lakták egészen a Tiszáig, és nekik adták, ahogy mindjárt mutatom, használatra, Magyarország Duna menti síkságait...”. (Tibenský [1965] 98.) A szlovákok örökségként mutatja be részletesen a Cirill-Metód tradíciót, de Szvatoplukot és a morva fejedelmeket mint a szlovákokat fenyegető külső hódítókat jeleníti meg, akik ellen a magyarok a szlovákokkal összefogtak. Forrásként az antik római és görög források mellett bizánci, frank, bajor és vatikáni szövegeket használt; a morvák történetét a vatikáni oklevelek és a *Conversio Bagoariorum* alapján fogalmazta meg, a magyar-szláv szövetségkötést a bajor püspökök IX. János pápának írt levele alapján, a Cirill-Metód tradíciót pedig főként Ceasar Baronius biboros (1538-1607) *Annales Ecclesiastic* c. egyháztörténeti munkájára hivatkozva építette fel. (Tibenský [1995] 17.; Marsina [1995] 30.) Azaz a szláv ősiséget megalapozó cirill-metódi és morva történeti dimenzió erősen épül a jezsuita tudós egyháztörténeti tudására.

A nemzeti narratívák 18. századi kibontakozását tükrözi önmagában az is, hogy Samuel Timon 1733-as művét korábbi munkáiból állította össze, ezekhez illesztette hozzá ekkor utólag saját szláv-szlovák etnogenezisét és őstörténetét, ami még korábbi életművében nem került elő. Egyébként Ján Baltazár Magint személyesen valószínűleg nem ismerte, annál jobban ismerte Bencsik Mihályt, akinek a magyarok bibliai eredeztetése kapcsán állítólag azt üzenté, hogy „menj az ördögbe az ilyen dajkamesékkel”. (Tibenský [1995].) Samuel Timonról viszont Katona István magyar történész (1732-1811) mondta állítólag, hogy ha Timon tehetné, Jupiterről is bebizonyítaná, hogy szlovák volt. (Marsina [1995].)

A Ján Baltazár Magin által felvázolt, és Samuel Timon által alaposabban kidolgozott

befogadási (szerződéses) teóriát képviselték a 18. század folyamán további fontos munkák, mint az evangélikus lelkész Bél Mátyás 1742-es *Notitia*-ja, a katolikus pap Juraj Papánek 1780-as *Historia gentis Slavae* c. műve, és a jezsuita Juraj Sklenár 1784-es Nagymorávia-története (*Vetustissimus Magnae Moraviae situs*). (Tibenský [1965] 62.-72., 108.-130.) Ezek mind latin nyelvű munkák voltak, tartalmukban sokszor eltérőek (Juraj Sklenár például a morva fejedelemséget a mai Szerbia vidékére teszi), de a befogadási elméletet következetesen képviselték. Egymásra is hatottak (egymást idézték), és jól körülhatárolható a szerzők, illetve a használt forrásanyag hasonlóságai. Mindannyian egyházi (Bél Mátyás kivételével katolikus) személyek voltak; az egyháztörténetben jártas tudósokról lévén szó, a morva térítéstörténettel, Cirill és Metód életútjával kapcsolatos korabeli tudás birtokában voltak.

Ha megnézzük például Juraj Papánek művét, jól kirajzolódik azon egyháztörténészek köre, akikre hivatkozik: ilyen Anton Pagius 17. századi egyháztörténész, Ioseph Simonius Assemanus, a vatikáni könyvtár 18. századi kustos-a (könyvtárőre), vagy Salagius István pécsi kanonok (1730-1796), aki *De statu ecclesiae Pannonicae* c. művében Cirillel és Metóddal alaposan foglalkozik. (Tibenský [1965] 108-120.; Fándly [1954].) De ugyancsak látható az is a Juraj Papánek által felhasznált források alapján, hogy a nagymorva őstörténet megalkotásában erősen épített a cseh-morva írástudóknak a körére is: mind a középkoriakra (Cosmas, 11. század), mind a kora újkori humanistákra (Johannes Dubravius), mind a barokk historizmus 17.-18. századi képviselőire (Jan Jiří Sředovský, Tomáš Pešina z Čechorodu). (Fándly [1954] 398-400.)

A modern formában, a szlovák nemzetépítés szolgálatában életre keltett morva tradíciók forrásaként nem valamilyen népi hagyomány szolgált, vagy esetleg új, váratlan régészeti eredmények, hanem főként az egyház falain belül megőrzött és számon tartott középkori források újraértelmezése. A régi források csak a kibontakozó nemzeti látásmód prizmáján át kaptak egy új, nemzeti színezetet.

„Ettől kezdve nincsen saját történelmünk...”

Juraj Papánek munkáját az Anton Bernolák nevével fémjelzett első szlovák irodalmi generáció tagja, Juraj Fándly (1750-1811) is átvette, és rövidített formában latinul közölte (1793). Jól mutatja ez azt, hogy a 18. századi latin nyelvű Hungarus-szláv történeti munkák illetve mondanivalóik a 19. századi szlovák irodalomra és a politikára is közvetlenül hatottak. Pontosabban, mivel ezek a szférák – irodalom, történettudomány, politika – személyükben alig különülnek el, a kölcsönhatás

nyilvánvaló, ahogy az is, hogy ezen társadalomtudományok fejlődési irányai összefonódtak. A szlovák történetírásnak ez a 19. századi fejlődési iránya pedig, magyar szempontból azt lehet mondani, hogy a „radikalizálódás” volt – párhuzamosan a magyar-szlovák elitek eltávolodásával, a Hungarus-tudat elhalványodásával, és a cseh hatások erősödésével.

Igy például Pavol Jozef Šafáriknál, a 19. századi cseh-szlovák tudományosság meghatározó alakjánál, a gömöri születésű, de Prágában tevékenykedő történésznél a magyarok és szlovákok találkozása már az „ezeréves elnyomás” időszakának a kezdete volt. Az ő értelmezésében Szvatopluk már egyértelműen a szlovákok őseinek, a morváknak a királya, birodalmának magva a mai cseh és szlovák településterületre esik, a magyarok pedig csak a németekkel való szövetség miatt, majd végül az óriási túlerejük miatt tudták megsemmisíteni a morvákat; végső vereségüket a 907-es pozsonyi csatára teszi. *„Ez a csapás a szlávok szívébe hatolt. Az eredeti lakosság, aki megmenekült a halál és a rabság elől, elmenekült a Tátrába, Bulgáriába, Horvátországba és máshova. A szlávok izzadságával és vérével felvirágoztatott földbe, melyet szent Konstantin és Metód szellemisége szentelt meg, az uráli durvaság ültette be saját erős trónját.”* (Šafárik [2009].)

Šafárik nézetei közvetlenül hatottak L'udovít Štúrra, aki a reformkori szlovák nemzeti mozgalom egyértelműen legfőbb vezéregyénisége volt. Ő *Starý i nový vek Slovákov* c. írásában fejt ki történelmi nézeteit, melyekhez forrásként közvetlenül Šafárik művei szolgáltak. A rettentő erős hangulatfestő elemekkel tarkított narráció szerint a morva államot Nagymoráviát a *“rablásból és lóhúson élő”* magyarok a németekkel szövetségben támadták meg. *“Akkor ütött a szlovákoknak a szerencsétlenség órája!”* Az utolsó fejedelem, Mojmir eszerint a pozsonyi csatában esett el 907-ben. A „szerződéses viszony” és az elnyomatás teóriája eléggé keveredik: a magyarok ezután, látva a szlovákok műveltségét, megállapodtak velük, hogy a szlovákok tanítsák meg őket, és ők a szlovákok törvényei szerint fognak élni. *“A szlovákok örültek, hogy a magyarok dolgozni kezdtek...”* Szent Istvánt szlovák papok vették körül, és szlovákok segítettek leverni Koppány pogány magyarjait; a szlovákok és a magyarok szövetségre léptek az egyesült hazában, a történelmi Magyarországon. *“És tetszett az a magyaroknak, hogy olyan nemzetet tudnak a hazában, akire támaszkodni tudnak.”* De később a magyarok irigyek lettek a szlovákokra, akiket nem tudtak utolérni, ezért elárulva szövetségüket, őket végül, saját hazájukon belül elnyomták. (Štúr [1994].) Hasonló Štúrnak a csehül írt előadása „a szlávok históriájáról”, a morva kulturális felsőbbrendűség hangsúlyozásával és azzal együtt, hogy a magyarok tőlük tanulták a

kultúrát, a civilizált életet. (Štúr [1956].) A morva állam bukását így zárja le: „*Ettől kezdve nincsen saját történelmünk*”, és ezután csupán két momentumot tart érdemesnek kiemelni a szlovák történelemből: Csák Máté uralmát, és a huszita korszakot, mint (végül ki nem használta) lehetőségeket a függetlenség visszanyerésére. Az Orol tatranský c. folyóiratban folytatásban megjelent *Najstarsie prihody na zemi uhorskej a jej základy* c. írásban megint csak Šafáriktól merít, a morva összeomlás után pedig például a tatárjárás ellen kap szerepet a szlávok (például a védelmet nyújtó Tátra miatt), de alapvetően azt állapítja meg, hogy a múltból nincsen semmi, ami a szlovák néplelket lelkesíteni tudná. (Štúr [1956], Pichler [1998] 53.)

A szlovák nemzeti történelemszemlélet ekkoriban kialakuló főbb paneli – a szlávok őshonossága, korai keresztény hite, kultúrfölénye a magyar államalapításkor, nagy etnikai szláv részarány az országon belül – a 19. század folyamán születő politikai nyilatkozatokban is helyet kaptak, és a szlovák nemzeti érvrendszerben a „természetes jog” mellett a „történelmi jogon” történő érveléshez nyújtott alapot. (Hollý [2013] 51-56.) Ez magában hordozta a nemzeti látásmód erősödésének, radikalizálódásának a lehetőségét is, amire jó példa František Vítězoslav Sasinek dualizmus-kori történész munkássága, aki egy olyan Magyarország-történetet írt meg, ami szerint a honfoglalást a bolgárok vitték végbe, a magyarok pedig igazából a kunok leszármazottai. (Sasinek [1912].) Ez a megközelítés tehát a Magyar Királyság történetét úgy próbálja meg a szlovák történelemszemléletbe integrálni, hogy azon belül perifériára szorítja az etnikai magyarokat. Sasinek emellett megírta a „Szlovákok történetét” is, e szintetizáló munkája révén a szlovák historiográfia is számon tartja. (Sasinek [1907].) Jellegzetes e kötet négyes korszakolása: az első rész az őskortól a nagymorva birodalom összeomlásáig tart, a második „*a szláv királyság koronájának Pannóniára történő átruházásáig*”, a harmadik korszak a korona „*átruházásától*” Csák Mátéig tart, végül a negyedik kor Csák Mátétól a „mai korig” ível – Csák Máté halála után ez mindössze három oldalt tesz ki. A „szlovákok történetében” tehát ebben az esetben csak mellékesen kap helyet Magyarország története; itt már egy erősen regionális és erősen nemzeti történelmi konstrukció alakult ki. Rajta kívül még Július Bottot érdemes megemlíteni, aki korabeli történészként ugyancsak a szlovák történelem szintézisének megteremtésével próbálkozott. (Botto [1914].) Az ő esetében is egyértelmű a Šafáriknál és Sasineknél is megfigyelhető *dehungarizáció*, azaz hogy a „szlovákok történelme” alapvetően a morva kort és a 18-19. századi nemzeti mozgalmakat jelenti: „*A Magyar Királyság megalapításától 1848-ig csak kevés olyan szívet felemelő eseményt találunk, melyben lelkünk őszinte örömmel lelhetné gyönyörködését*”. (Botto [1914] 25.) A

Magyar Királyság megalapítása (és az abban történő feltételezett szlovák részvétel) után csak néhány kiemelt eseményre fókuszál: a kiskirály Csák Mátéra, a huszita korra (mint a cseh-szlovák kulturális kapcsolatok egyik fénykorára), és a török időkben Szlovákia területének központi helyzetére. (Botto [1914] 25.-34.)

Botto szlovák történelemkönyvét a Szlovák Nemzeti Párt adta ki a nemzeti mozgalom akkori központjában, Turócszentmártonban; jó példa ez arra, hogy a történelemírás és a politikai közbeszéd erős kölcsönhatásban állt egymással. Az is látható, hogy a Šafárik és Štúr által meghatározott irányvonal és tematika erősen különbözött a korábbi, 18. századi barokk szlávizmustól: itt a történelmi Magyarország, *Hungaria* történelme már nem a *saját* történelem része. Túlzás lenne viszont azt mondani, hogy ez volt az egyetlen szlovák emlékezetpolitikai irányvonal: a 19. század olyan értelmiségi körök, vagy esetleg magányos értelmiségek korszakaként írható le, melyek egymással nem feltétlenül álltak összhangban, vagy akár egymással szögesen ellentétesek voltak, de közöttük átjárás is lehetett, éppen e keretek kialakulatlansága miatt. (Pichler [2011].) Egyik megtestesítője ennek Jonáš Záborský történelmi munkásságának eredménye: egy erősen szlovák nemzeti (de kritikus) látásmódú, részletes politikatörténeti beágyazottságú Magyarország-történet. (Pichler [1998] 97., Záborský, [1875].) A 19. századi szlovák életutak sokszínűségének megfelelően – melyek az asszimilált „renegáttól“ a magyarokkal megbékélni igyekvő szlovákokon át a szláv kölcsönösség radikális képviselőjéig terjedt – a létező szlovák narratívák is még töredezetek és képlékenyek voltak.

Az első szlovák tankönyvek

A szlovák „mesternarratíva” a szlovák nemzeti intézmények fejletlensége miatt is lassabban rögzült: az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés után a szlovák nemzetpolitikai keretek visszafejlődésének, visszafejlesztésének lehetünk tanúi, aminek legkonkrétabb jele a Matica slovenská és a három szlovák gimnázium bezárása. Ez a helyzet visszavetette a szlovák tankönyvek fejlődését is.

Oktatási tananyagként nem feltétlenül csak hivatalos tankönyvek szolgáltak, hanem a fenti szlovák történelmi szintézisek is. Ezek oktatásban betöltött szerepét nehéz pontosan rekonstruálni, de tankönyvként ezeken kívül más munkák is szóba jöttek. Ludovít Štúr egy helyen, a vasárnapi iskolák tervéről írt cikkében tananyagként javasolta például a „magyarországi királyok történetét Semiantól”. (Ned'elné školy. *Slovenskje národňje novini*, 5.-6. szám, 1845 augusztus 15., 19.) Ez minden bizonnyal a *Historické vypsánj knjžat a králů uherskych* c. mű Michal Semiantól (Pozsony, 1786)

Egy másik korabeli szlovák szerzőségű összefoglaló történelemkönyv a *Summovnj kronika slavných králův uherských* František Kubovičtól, Mosóc korábbi evangélikus lelkészétől (Besztercebánya, 1838), ezt Jonáš Záborský említi történelemkönyvének előszavában. (Záborský [1875].) A szlovák narratívák körüli képlékenységet mutatja viszont az, hogy Jonáš Záborský 1875-ös írásában a Štúr által említett Semian-féle könyvet kifejezetten „indexre teszi”, és Šafárik illetve Sasinek köteteit tartja hitelt érdemlőnek. (Záborský [1875].)

E munkák Magyarország történetét a királyok történetével azonosítják, amiből kirajzolódhat egy lehetséges szlovák emlékezetpolitikai főirány, amiben a szláv ősiség és szlovák nemzeti múlt mellett Magyarország „királyi múltjának”, dinasztikus történetének is fajsúlyos helye van. Ezzel vannak összhangban a 19. század második felének szlovák tankönyvei is. Ján Kožehuba 1873-as tankönyvének előszava ezt a koncepciót tisztán megfogalmazta: „*A cél, amit szem előtt tartottam, az: hogy nemzetünk élő emlékezetében megtartsa saját történelmét, és így egyrészt maradjon kapcsolatban saját nemzeti múltjával; másrészt hogy lássa és meggyőződjön, hogy és miképp függ össze a magyar állam története vele és a múltjával; mert csak így tud nála [a szlovák nemzetnél] a történelem iránti kedv is, a nemzet és a haza iránti szerelem és odaadás is egyenlő lépésekben feléledni, fennmaradni és fejlődni.*” (Kožehuba [1873], 3. Kiemelés: J.K.) Ennek megfelelően könyvében a nagymorva tradíció komoly súllyal szerepel, ahogy a szlovák történelmi tudat már létező főbb pontjai (közös államalapítás, Csák Máté, huszita kor) is helyet kapnak egy erős politikatörténeti keretben, a magyar királyok történetének fejezetenkénti taglalásán belül. (Kožehuba [1873] 14.-15., 29., 33.) Kevésbé következetes Ľudovít V. Rizner 1875-ös népiskolai tankönyve, ahol hangsúlyos a szláv ősiség, a nagymorva dicsőség, és a közös államszervezés, de az ezt követő magyar politikatörténetet alapvetően a magyar nemzeti narratívára jellemző elemek színesítik (például a Gellért-legenda, vagy Kinizsi Pál élete). (Rizner [1875] 5., 6., 8.)

Az első szlovák gimnáziumok történelemoktatására fókuszáló kutatások egyébként azt mutatják, hogy a világtörténelmen jóval nagyobb hangsúly volt, mint a „nemzeti történelmen”, a tanárok meg elsősorban saját kézírataikból tanítottak. Az alsó- és felső tagozat utolsó évében volt szó Magyarország történelméről, kezdve a magyarok bejövetele előtti kortól, a nagymorva múlt részletes bemutatásával; ezután következett Magyarország története, ami alapvetően megint a királyok történetét jelentette. (Wolfová [1997]. A kutatás tárgya itt a nagyrócei gimnázium, ahol többek között Július Botto is tanított.)

A szlovák történelem-magyarázat e főbb irányain kívül meg kell végül említeni két olyan irányzatot is, melyek erős külső (nem szlovák) hatás alatt álltak. Az egyik a magyarórnak nevezett történeti vonal volt, igazából a magyar munkák szlovák tükörfordításai, mint Benedek Elek népiskolák számára írt kétnyelvű történelemkönyve (Benedek [1908].), vagy Pechány Adolf munkája az 1848-as szabadságharcról, szlovákul (Pechány [1903]). Mindkettő a magyar történelemszemléletet követi pontosan, és a magyar terminológia szlovákban történő meghonosítására tesz kísérletet. A másik irányzat a cseh oldalon már az első világháború előtt kibontakozó csehszlovák narratíva, ami a történelmi múlt oldaláról ágyazott meg a csehszlovák állam ideológiájának. A cseh Karel Kálal például élesen magyarelles és csehszlovakista törekvéssel állt ki a szlovákok mellett már az első világháború előtt is. (Ld. Kálal [1905].) Később, Trianon és az államfordulat után ez az irányzat kapott lehetőséget a szlovák emlékezetpolitika alakítására.

2. A csehszlovakizmus első (demokratikus) korszaka

1918 után a Monarchia romjain létrejövő új állam számára szükségessé vált a csehszlovák állami berendezkedés legitimálása, magyarázata is. A legfőbb alapelvet maga az 1920. évi alkotmány is lefektette, azaz az „államalkotó csehszlovák nemzet” ideáját, melynek két ága van, a cseh és a szlovák.

Cseh környezetben a csehszlovakizmus ideája nem bizonyult problematikusnak (Otčenášová [2010] 23.). A cseh tudat és „történelmi közbeszéd” a csehszlovakizmust egyébként is úgy értelmezte, hogy a szlovákok valójában csehek, csak valamilyen szempontból fejletlenebbek. (Bakke [1999].) A szlovák térfélen ez a kérdés nem volt ilyen egyértelmű: ha a politikai szintet nézzük, akkor a cseh-párti centralista szlovák erők álltak szemben a csehszlovakizmussal szemben szkeptikus autonomistákkal. Nem belemerülve a politikátörténet részleteibe, annyit érdemes leszögezni, hogy a centralista szlovák irányzatok magukat ugyanúgy szlováknak tartották, mint az autonomisták, csak nem hittek abban, hogy a szlovák nemzeti fejlődés önmagában, a cseh támasz nélkül is életképes. Az autonomista irányzatot a Szlovák Nemzeti Párt és a Szlovák Néppárt (később mint HSĽS) képviselte. A politikai szcénán a centralisták voltak többségben az 1930-as évekig, amikor az autonomisták megerősödtek. A politikai ellentétek a közéletben úgy jelentek meg, mint például az új szlovák helyesíráson történő vita kirobbanása, amely erős ellenállást, tiltakozást váltott ki a Matica slovenská 1932. évi közgyűlésén: írók, kiadók, fordítók tiltakoztak a nyelvhasználatban kitűzött csehesítési

szándékok ellen, melyek a két nyelv közeledését célozták. (Otčenášová [2010] 25.) Mindez mutatta a csehszlovakizmus ideájának korlátait, határait is.

1918 után nagy iramban elkezdődött a csehszlovák illetve szlovák tudományos, oktatási infrastruktúra kiépítése. Pozsonyban megalapították a Comenius Egyetemet (Univerzita Komenského v Bratislave), újraalakult a Matica slovenská, és megalakult a tanárok egyesülete, az Učená spoločnosť Šafárikova. A Szlovákiában ekkor tevékenykedő történészeket között voltak, akik már az államfordulat előtt kezdtek történészi munkát, de mellettük megjelentek a beköltöző cseh professzorok, és azok a szlovákok, akik korábban Csehországban tanultak. (Otčenášová [2010], Otčenáš, [1994]) A korszak egészét nézve mindez kiegészíthető a fiatalabb generációkkal, akik az 1920-as években már csehszlovák egyetemeken végeztek. Ezek a csoportok nem mondhatóak egységesnek, nem feltétlenül rendeződnek saját irányzatba a csehszlovák történetársadalmon belül. A szlovák Jozef Škultéty például a szlovák nemzeti történelem önállóságát hangsúlyozta, az ugyancsak szlovák Július Botto viszont a cseh-szlovák közös államiság megújítását látta Csehszlovákiában. A Csehországból beköltözők relatíve egységesen, néha esetlegesebben, néha programszerűbben képviselték a csehszlovakizmust. Legaktívabb képviselőjük talán Václav Chaloupecký volt, aki a hagyományos szlovák narratíva egyik alap gondolatának is nekiment: a szlovák vidékek lakatlanságát feltételezte a 12. századig, és a terület szomszédos irányokból való betelepülését vélte reálisnak. (Otčenášová [2010] 27.)

A Csehországban végzett szlovák értelmiség elég egységesnek bizonyult a csehszlovakizmus támogatásában. A pozsonyi Comenius Egyetemen végzett első generációk munkáiból is jól látszik ez: a nagymorvák mellett a huszita korszak válik kiemelten kutatottá. Az első professzionálisnak mondható történész, Daniel Rapant viszont például 1918-ig szigorúan szlovák történelemtől beszél. (Marsina [1998].) Azt lehet mondani, hogy a csehszlovakizmus erős jelenléte mellett komoly „iskoláról” nem beszélhetünk, mert a szakma csak ekkor fejlődött ki a korábbi magyar hatás nem volt elhanyagolható, amit erős cseh hatás váltott fel.

Ami a tankönyveket illeti, már három nappal Csehszlovákia megalakulása után összeült egy tankönyvbizottság, tagjai közt Karel Kálallal vagy Stanislav Klimával, akinek a nevével később még fogunk találkozni. (Johnson [1985] 91.) Ugyancsak még 1918 folyamán megalakult egy ún. Iskolai Referatúra (Školský referát), amit Anton Štefánek vezetett Vavro Šrobár miniszter mellé beosztva. A 4000 népiskolából akkori csehszlovák adat szerint csak 344 volt szlovák nyelvű (Otčenášová [2010] 30). Gondot jelentett a szlovák nemzeti tudattal rendelkező tanárok hiánya is (ennek kapcsán többen

idézük Šrobárt, aki szerint 300 nemzetileg öntudatos alsóiskolai és körülbelül húsz ilyen középiskolai tanár van – ld. Otčenášová [2010] 31., Sivák, [2003]). Ráadásul a szlovák anyanyelvű tanárok irodalmi szintű szlováktudása is sokszor hiányos lehetett, és nem csak keleten, ahol erős volt a sárosi nyelvjárás. Mindezek miatt mintegy 1400 cseh tanár kezdett dolgozni Szlovákiában, akiket az Iskolai Referatúra irányított és ösztönzött a mihamarabbi szlovák tanulásra. (Johnson [1985].)

A tankönyvek terén sokszínűség, mondhatni káosz volt jellemző. A minisztérium által jóváhagyott könyvek mellett a tanárok magán-kiadásai is léteztek; a cseh nyelvűek mellett léteztek csehből szlovákosított (fordított) könyvek és szlovákul írt tankönyvek is. (Otčenášová [2010] 37.) Utóbbiból volt kevesebb, de számunkra pont az utóbbiak a legérdekesebbek. (Koreň, Jozef: *Dejiny československého národa*. Prešov, 1921. vagy Kadlečík, Gustav: *Dejepis pre V. a VI. ročník škôl ľudových*. Liptovský sv. Mikuláš, 1924.) Ezekben a csehszlovakizmus eszméjéhez való viszonyulás mind a kirajzolódó múltkép, mind az eseménytörténet alapján jól vizsgálható.

3. 1939-1945 – A Szlovák Állam időszaka

Az emlékezetpolitika és a történelemoktatás szempontjából a Szlovák Állam korszakának leglényegesebb František Hrušovský *Slovenské dejiny* c. könyve (T.s.Martin, Matica slovenská, 1939). Jelentőségét az adja, hogy 1918 óta ez volt az első önálló „szlovák történelem” nyomtatásban; korabeli hatását jellemzi, hogy megjelenése után, 1939-40 során rögtön összesen hat kiadást élt meg, és a hivatalos tankönyveket is Hrušovský készítette a saját szintézise alapján (Dunaj-sorozat). Az utókor szemében megítélése nem egységes, egyesek a hiszterikusabb magyar- és cseh-fóbiát látják benne, mások (pl. Matúš Kučera) a csehszlovakizmus kritikáját és egyfajta nacionalista patriotizmust. (Otčenášová [2010], Findor [2012].) Ami az infrastruktúrát érintő legfontosabb jelenség: 1938-ig fennmaradt a cseh tanárok túlsúlya, de számarányukat az 1939-től működésbe lépő Szlovák Állam cseh-ellenes politikája hamar egészen minimálisra szorította vissza. (Bobák [2000] 145., Otčenášová [2010] 77.)

A Hrušovský-féle tankönyvek egy határozott szlovák nemzeti látásmód mentén épülnek fel, mondhatni „megszabadulva” a csehszlovák nemzet létezésének teóriájától. Ez a korábbi könyvekhez képest hangsúlyeltolódást is okoz, mert Csehország történései lényegében teljesen háttérben szorulnak, és előtérbe kerülnek a történelmi Felső-Magyarország eseményei. (Az, hogy ez milyen konkrét minőséget jelent, milyen interpretációt hordoz magában, azt a későbbi fejezetekben látni fogjuk.) Ezek mellett a

„korszellemnek” megfelelően nagyon erőteljes az egyházi-vallási dimenzió, és a nemzetiszocializmushoz, a náci Németországhoz és a háborús légkörhöz közel álló, azzal szimpatizáló megnyilvánulás. A szövegformálásban pedig a tanító-buzdító jelleg válik igen erőteljessé; ahogy például a *Slovenské dejiny* bevezetője fogalmaz: „*A szlovák történelem egy olyan forrás, amelyből tanulságokat nyerhetünk, buzdítást, bátorságot és hitet a szlovák nemzet és a mi szlovák hazánk biztos és boldog jövőjéért folytatott munkához és harchoz.*” (Hrušovský [1939] 9.)

Mint az 1918 utáni első nem csehszlovák, hanem szlovák történelemkönyv, nyilvános véleményt fogalmaz meg a „mit jelent a szlovák történelem?” kérdésre is. Eszerint „*a szlovák történelem elsősorban a hazánk területének sorsát jelenti*“, beleértve minden népet, aki megfordult Szlovákia területén. „*Mindez a szlovák történelemhez tartozik, mert mindez a mi hazánk területén játszódtott le. De a szlovák történelem elsősorban a szlovák nemzet történelme, amely megalapította Szlovákia területén a maga tartós hazáját.*” (Hrušovský [1939] 11.-12.)

4. 1945 után – a csehszlovakizmus második (marxista) korszaka

A második világháború után először a háború előtti időszak csehszlovák struktúráinak újraalakulása érzékelhető (cseh részen erős nacionalizmussal keverve; szlovák részen pedig például a Slovenská historická spoločnosť megalapításával 1946-ban, Daniel Rapanttal az élén). A törést 1948 hozza meg, illetve az ekkori kommunista hatalomátvétel. Ettől kezdve a marxizmus válik a fő ideológiai, történelem-magyarázó keretté; a marxizmus itt erősebben épül be a tudományosságba, mint Lengyelországban vagy Magyarországon. A fő csapásirányt először a folyóiratok, mint a *Nové slovo* és a *Československý časopis historický* hirdették, illetve a szovjet vendégelőadók. (Otčenášová [2010] 100.) Ezt kiegészítette a történészek közötti tisztogatás, a pályaelhagyásra kényszerítés. A Matica slovenská jelentőségét csökkenteni próbálták a Szlovák Tudományos és Művészeti Akadémia javára. A marxista történelemszemlélet végül igazán az 1950-es években bontakozott ki, az 1940-es években képzett humánbázison.

A tankönyvkészítést és -használatot az iskolai rendszerhez hasonlóan az erős centralizmus és a pluralizmus felszámolása jellemezte. Az 1950-es években már igen erőssé vált a szovjet hatás; mivel a szlovák tudományos élet nem állt készen a marxista-internacionalista tanrendszer átvételére, sok szovjet metodológiai munkát egyszerűen lefordítottak, sőt, a világtörténelemmel foglalkozó történelemkönyveket is. A korszak történelempolitikáját az 1978-as és 1986-os tantervek határozták meg, melyek fő

célként a marxista-leninista tudományos világnézet és a szocialista osztályöntudat terjesztését határozták meg, ami egyben a világtörténelem túlsúlyát is jelentette. (Jovankovič [2012] 8.-15.)

A nemzeti történelemmel foglalkozó új történelemkönyveket cseh-szlovák társszerzők készítették, kooperációban. A második csehszlovák kor marxista háttérű történelemkönyvei a különálló cseh és különálló szlovák nemzet koncepciójához tartották magukat. Ezzel együtt a tematikai hangsúlyok olyan eseményekre, jelenségekre irányultak, amelyek a közös identitás építését segíthették elő (mint pl. Nagymorva Birodalom, huszita kor, cseh és szlovák nemzetébredés a 19. században, illetve ezt kiegészítve a forradalmi és munkásmozgalmi tevékenységek közötti párhuzamok és kapcsolatok). (Vö. Vajda [2009].) Készültek kifejezetten a tanárok számára olyan segédkönyvek, melyek a cseh-szlovák kapcsolatok erősítését hivatottak előmozdítani az oktatásban: eszerint a csehszlovák állam „természetességét” kellett hangsúlyozni, és „*főleg azokat a momentumokat, melye a népünk közös harcát segítették a közös ellenség ellen...*” (Janek [1961] 8.) Ez a csehszlovák állami önreprezentáció erős külső ellenségképekre való építkezését mutatja, ahogy a Magyar Királyság meglehetősen kritikátlan interpretációja is: „*Őseink a magyar államban leigázott néppé váltak.*” (Janek [1961] 9.) Készültek elsősorban tanárok és diákok számára a „csehszlovák történelmet” feldolgozó bibliográfiák is, hasonló szellemben, amelyekben a közép- és koraujkort lényegében a huszita kor, a huszita tradíció tette ki. (Fedáková-Žurčanská [1966] 7.-8.) Az osztályharcos ideológia történelem-magyarázata tehát sokszor egy népi perspektívából indult ki, az osztályharcot folytató nép történetének perspektívájából – az ilyen tendenciák alapján állapították meg többen, hogy a kommunista emlékezetpolitikának nacionalizáló hatása lehetett, és nem elnyomta, hanem elősegítette a későbbi nacionalista beszédmód kibontakozását. (Michela [2008b] 3. Hasonlóan Konečný [1996] 105.: Olyan fogalmak alakultak ki, mint „forradalmi nacionalizmus”, „szocialista hazafiság”, alapvetően pozitív tartalommal.)

A szlovák történésztársadalom a történelemoktatással kapcsolatban kezdeményezően csak különleges helyzetben, az 1968-as események hangulatában reagált. (Slovenská historická spoločnosť V. közgyűlése Turócszentmártonban, 1968 július 2.-4.). Ennek anyagát a Historický časopis csak 1990-ben publikálta, előtte több mint két évtizedig a Pozsonyi Comenius Egyetem levéltárában feküdtek. A gyűlésen elhangzott iránymutatások tehát nem épülhettek be szervesen a tankönyvpolitikába, viszont érdekes kordokumentumoknak számítanak. Az előadásokból látszik, hogy a történésztársadalom tudományos szférája aligha befolyásolta ezidáig komolyabban a

tankönyvpolitikát, eleve a kérdést sem tematizálták addig a szakmai nyilvánosság előtt. (Bartl [1997a] 12.-13.) Erős kritika érte itt az 1960-as évek V. Husá-féle hivatalos tankönyvét: a szlovák történelem felületes és deformált megjelenését tették szóvá, és hogy a diákokban nem egy vonzó, hanem inkább degradált történelmi kép alakul ki a saját nemzetéről, mintha a szlovákoknak nem lenne saját nemzeti történelme, „*amire biztosan és céltudatosan tudnák építeni saját további életüket*”. (Butvin [1990] 870.) Elsőrendű megoldásnak az „erőszakos ideologizálás eltüntetése” mellett a cseh és szlovák történelem, illetve a világtörténelem kapcsolatának tisztázását javasolták itt: felhívták a figyelmet, hogy a szlovák történelmet nem lehet csak és kizárólag a cseh korszakolás szerint tanítani, hanem a magyar (sőt, az osztrák vagy a szláv) események kontextusában is értelmezendő és korszakolható. (Butvin [1990] 873.) A V. Husá-féle kötetet jó példának tartották a cseh és szlovák történelem aránytalanságára is: a cseh dominanciára, és a szlovák történések töredezettségére, esetlenségére, amely így végső soron nem követi azt az elvet, hogy két nemzet külön történelméről van szó. Emellett egy olyan új tankönyv szükségessége mellett törtek lándzsát, ami a nemzetiségek fejlődéstörténetére és a cseh-szlovák mozgalmakkal való kapcsolatukra is ki kell hogy térjen, és ami így a más nemzetiségű diákok csehszlovák hazafiasságának erősödését hozhatja. Ez a terület viszont – ellentétben a cseh-szlovák kapcsolatokkal – kevéssé és esetlegesen kutatott, tehát e téren „a historiográfiánkra felelős feladat vár”. (Butvin [1990] 874.) Az 1960-as évek lassú olvadását, ami 1968-ban érte el csúcspontját, végül a Husák-rendszer megállította, így a történelemszemléletben komolyabb törés nem következett be, az 1948-1989 közötti negyvenéves korszak a mostani vizsgálódás tárgyából eléggé egységesnek tekinthető.

Ami a könyveket illeti, nagyobb szintézisek is készültek, például az 1980-ban megjelenő *Přehled dejín Československa* számít mérföldkönek. A Csehszlovák Tudományos Akadémia és a Szlovák Tudományos Akadémia együtt készítette, és nagy eredménye, hogy a szlovák történelmet a történelmi Magyarországon belüli fejlődéstörténetként tudta ábrázolni, elszakadva a cseh történelmi valóság túl erős befolyásától. (Otcenášová [2010] 104.)

5. A rendszerváltás utáni időszak

A rendszerváltással két „sokkhatás” is érte a szlovák történelemtanítást: előbb a kommunista ideológia összeomlása, majd Csehszlovákia megszűnése révén két olyan tényező tűnt el pár év alatt, ami előtte évtizedekig meghatározta a szlovák történelempolitika kereteit.

A történész-szakma az önszerveződésnek arra az útjára lépett, ami a kelet-közép-európai társadalmak általános jó és rossz jellemzőit is magán viselte: a kialakuló ideológiai pluralitást (tradicionalis vitakultúra nélkül), az új szakmai orgánusok és szervezetek megjelenését (erősen forráshiányos környezetben), illetve erősen nemzeti és erősen nyugatias retorikájú hangok megjelenését (melyek egymás legitimitását hajlamosak kétségbe vonni). (Alberty [1991].) Mindenesetre a korábbiakhoz képest a történész szakma a professzionalizálódás útjára léphetett, a maga belső törésvonalai és belső szabályrendszerei mentén; ami például tabuizált témák – mint Trianon vagy a Beneš-dekrétumok – szakmán belüli megnyitását is magában hordozták, de a saját nézőpont és a fogalomkészlet miatt ez nem feltétlenül jelent közeledést a magyar és a szlovák historiográfia között.

Ami a tankönyveket illeti, először a káosz évtizede köszöntött be. A rendszerváltással, és Szlovákia létrejöttével a korábbi tankönyvek alapvetően használhatatlanná váltak. A kiforrott szakpolitikai reakció késlekedett, így az első konkrét megoldási próbálkozások inkább egyéni szintekről indultak – a szakma legnevesebb képviselői saját tankönyvmutációkkal álltak elő (Kováč-Lipták [1990]). Ezek hiánypótló, hézagmentesítő próbálkozások voltak, akár több, javított kiadásban; de az alapvető problémát, a hivatalos és releváns tankönyvlista hiányát nem oldották meg. A metodikai centrumok által készített publikációk, vagy a tanárok saját előadásainak nyomtatott formái próbálták kezelni a helyzetet; sokszor viszont jobb híján visszanyúltak a nyolcvanas évek tankönyveihez. (Bartl [1997a] 13.) Egyébként még ezek beszerzése is nehézkessé vált, az esetlegessé váló könyvtári archiválás miatt. Pozitív folyamat volt viszont a *Historická revue* megjelenése és a videók, térképek terjedése, amelyeket azonban mindenkinek magának kellett beszereznie. (Beňková [1994].) A középiskolákban a tanárok által lényegében szabadon választott könyvek között professzionálisabbak is megtalálhatóak voltak (Slovenské dejiny [1992]). Viszont ezek mellett helyet kaptak az erősen nemzetépítő hangvételűek is (Ferko-Marsina-Deák [1994]); sőt, a Szlovák Állam retorikáját idéző tankönyv is (Đurica [1996]). (Bartl [1997a] 14-15.) E kettő közül előbbit a Szlovák Nemzeti Bank (NBS) adományozási programja keretében osztották szét középiskolások között (Beňková [1994]), utóbbi pedig tendenciózussága miatt fogalommá vált, ahogy a szerző a fasiszta Szlovák Állam tevékenységét erősen relativizálni próbálta, és ahogy a nagymorva kort dicsőítette. Ez az ún. Đurica-féle tankönyv (szerzője az olasz emigrációból hazatért Milan S. Đurica) a mečiarizmus emlékezetpolitikájának lett a végül múló jelképe, mivel a közoktatásba

hosszú távon nem került be; mára a kötet a neonacionalizmusokat kutató szakemberek állatorvosi lova lett. (Michela [2008b] 5.)

A történelemoktatás kialakulatlanságának problémája nem csak a tankönyvek kapcsán mutatkozott meg. Az alapiskolákban a történelmet oktató tanárok szakirányú képzettsége az 50 százalékot sem érte el a kilencvenes évek első felében (Dobák [1997]), az óraszámokat pedig nemzetközi összehasonlításban alacsony szinten tartották. (Beňková [1994].) A gimnáziumok mellett a szakközépiskolákban (SOŠ) egy szak kivételével csak első évben tanítottak történelmet, a szakmunkásképzőkben (SOU) pedig vagy csak első évben, vagy egyáltalán nem. (Chylová [1995].) A metodikai centrumok arról számoltak be, hogy a tanerő a tankönyvek hiánya miatt sokszor saját torz, ellentmondásos és esetleges ismereteivel helyettesítette a tananyagot. (Dullová [1996]) Ez a koncepciótlanság a hallgatókra is rossz hatással volt: az elsős diákok közti felmérések a történelemnek, mint tantárgynak az alacsony presztízsét mutatták, az alacsony óraszámmal egy felmérés szerint 61 százalékuk volt elégedett, 22 százalék még csökkentette volna, és csak 17 százalék növelte volna. Az ellenérzéseket főként az évszámok nehéz tanulhatósága okozta a válaszok szerint, és az, hogy a tantárgy nem hasznosítható az életben. (Chylová [1995].)

Eközben folyt a későbbi tankönyvek, és ehhez szükséges tantervek összeállítása, de jellemző, hogy az első kezdeményezések alulról jöttek, és nem a szakmai háttérintézményekből. A tankönyv-koncepción 1992-ben egy szakmai bizottság kezdett el dolgozni Matúš Kučera kezdeményezésére, de egyes források szerint az iskolai rendszerrel kapcsolatos bizonytalanságok, tisztázatlan kérdések miatt (Kratochvíl, [1993]), mások szerint Kučera oktatási miniszteri kinevezése miatt (Šmidák [1997]) az egész folyamat egy időre leállt. Majd amikor a történelemoktatásban kritikussá vált a helyzet, főleg az alapiskolák 7.-8. osztálya szintjén, a központi metodikai centrum (Ústředné metodické centrum) a folyamat gyorsítását javasolta; a tanügyi koncepció és a tananyag-tervezet (osnovy) kidolgozásával Viliam Kratochvíl bízta meg. (Kratochvíl [1993].) Ekkor végül elkészült egy koncepció-tervezet, melyet 1993. májusi határidővel gyors nyilvános szakmai vitára bocsájtottak, elküldve a tanfelügyelet metodikai részlegeire és a metodikai centrumokba, megjelentetve a tanárok lapjában (*Učitel'ské noviny*); a cél az volt, hogy 1994 szeptemberére az általános iskolák 7. osztályába megérkezessenek a történelemkönyvek. A koncepció összeállítása során a legkomolyabb szakmai viták a csehekhez fűződő viszony körül forogtak, (azon belül a két világháború közti Csehszlovákia megítélése körül), és a Szlovák Állam megítélésének kérdése körül. (Šmidák [1994].) A nyilvános vita eredményeként

beérkezett megjegyzéseket a metodikai szakembereknek 1993. június 10-ig kellett feldolgoznia (Kratochvíl [1993]), ami alapján a módosított koncepciót az oktatási minisztériumban elfogadták, és kiírták a pályázatot a tankönyvekre. (Šmidák [1997]) Az ehhez létrehozott tankönyvbizottság főként praktizáló tanárokból állt. A bizottság az Orbis Pictus Istropolitana által beadott projektet nagyjából kifogás nélkül elfogadta; a kiadó egyébként már két éve dolgozott együtt a Dušan Kováč vezette akadémiai történészekkel egy új tananyagokon. (Cangár [1994].) A szakmai közeg egy része tehát a probléma érzékelésében és a megoldási törekvésben, aktivitásban a minisztérium és a hivatali szféra előtt járt, a kezdeményezés többször az ő irányukból jött. (Ezt, mint egészségtelen jelenséget taglalja Šmidák [1997].)

Az elkészült tanterv és koncepció az európai gyakorlatokra és Szlovákia új helyzetére is próbált reflektálni, az ideológiák pluraritásából, és az iskolai rendszer demokratizálódásából indult ki. Eszerint „*a történelemoktatás általános célja a diákok kritikus történelmi tudatának kialakítása és formálása*”, ami a jelenbeli folyamatok megértéséhez és azok önálló megítéléséhez segíti őket hozzá. A koncepció a négyosztályos gimnáziumokban az 1.-2.-3. évfolyamba 2 óra történelmet javasol, a 4.-ben nullát. (Kratochvíl [1993].) Az új koncepciók és rendeletek nem érintették a jelenlegi szlovákiai történelemoktatás egyik legfontosabb jellemzőjét, különösen magyarországi összevetésben, hogy a történelem nem kötelező érettségi tárgy. Ezt rögzítette a rendszerváltás utáni első tanterv is (*Učebný plán gymnázia č. 3597/1990-20.*) és a legújabb, a „középiskolai tanulmányok befejezésére” vonatkozó rendelet is (*Vyhľadiska č. 3 18/2008 Z. z. o ukončovaní štúdia na stredných školách*).¹

Az új koncepcióban, és így az új tankönyvekben is érvényesült a nemzeti történelem hangsúlyának növelése iránti igény a korábbi, marxista történelempolitikához képest; és érvényesült az az európai tendencia is, hogy a hangsúlyok a 19.-20. századi történelmen legyenek. (Jovankovič [2012] 19.) A koncepció foglalkozik egyébként az alapiskolák 3.-4. osztályainak honismereti tantárgyával is, melyek eszerint a történelemoktatásra való felkészülést szolgálhatják, ahol nem feltétlenül kronologikusan, hanem életközeli módon, a családon, régión, lakóhelyen keresztül kapnak a diákok képet múltbéli dolgokról. A cél itt a Szlovákiáról alkotott alapvető történelmi-földrajzi kép kialakítása, aminek módszertani eszköze leginkább a szépirodalmi stílusú történelmi olvasókönyv. (Kratochvíl [1993].)

¹ www.statpedu.sk

[A dolgozatban szereplő internetes források elérhetőségi ellenőrzésének ideje: 2014.03.06. 15:00-16:00]

Ezek után sorra jelentek meg azok a történelemtankönyvek, amelyek a közoktatásba immár hivatalosan és tömegesen bekerültek. Az alapiskolai köteteket 1996-ig kiadták, viszont a gimnáziumok számára rendszeresített hivatalos történelemtankönyvek elkészítése rendkívül lassan haladt, csak az ezredforduló táján kezdték kiadni a sorozat köteteit, ami további szétziláló hatással volt az oktatásra. (Simon [2008].) A rendszerváltás után mindenesetre a szlovák történész szakma végső soron tehát megszabadulhatott azoktól az ideológiai béklyóktól, amit a csehszlovák állam létjogosultságának történelmi erősítése, vagy a marxista társadalomszemlélet jelentett, és az új tankönyvek képében megszülettek a mai Szlovákia hivatalos történelmi narratívái is. Mindez a történelemnek, mint tantárgynak a presztízsére is pozitívan hatott: a kötetek elkészültével a diákok által addig népszerűségben 5.-7. helyre hátrасorolt tantárgy az 1.-4. helyre lett sorolva egy felmérés szerint. (Petričová [1995].)

A rendszerváltás után – nemzeti narratívák és nemzetközi (kölcson)hatások

A 2002-es tankönyvsorozattal kapcsolatban megjelent egyik recenzió mindazonáltal rámutat a szlovák tankönyvírás gyenge pontjaira, jelen esetben arra, hogy a Miroslav Kamenický által írt részekben számos bekezdés egy cseh tankönyvből lett átvéve. Ez a szlovák történelemszemléletre mért erős cseh hatás továbbélésének egyik szerencsétlen megnyilvánulásaként is tekinthető. A plágiumváddal szemben a szerző is elismerte, hogy Zdeněk Beneš cseh tankönyveire úgymond erős hatással volt rá, és bocsánatot kért az érintett történésztől. (Smatana [2004].)

1989 után mindenesetre a szlovák történetírás lehetőséget kapott, hogy az előző évszázad „külső” állami (magyar, cseh) és ideológiai (fasiszta, kommunista) befolyásai után saját formát adjon a szlovák történelemszemléletnek. Látva a kilencvenes évek elejétől születő nemzeti-nacionalista retorikájú félhivatalos köteteket, 1989 után reális veszélyként jelenik meg egy olyan etnocentrikus történelemszemlélet, ami a befogadók szintjén a történelmi mítoszok feleledését és az interetnikus feszültségek erősödését hozhatja (Sič [1997].) Ezzel együtt viszont a tudományterületen belüli bilaterális vagy regionális kölcsönhatások lehetősége is megnőtt. Magyar-szlovák viszonylatban ez a történész vegyesbizottság működésében öltött testet, mely platformként szolgálhat a magyar-szlovák államszintű emlékezetpolitikai viták történész szakmán belüli konstruktív, tudományos feltárására. Ez – még ha közös álláspont elérését nem is jelenti – lehetőséget ad az egyes nemzeti oldalak számára fontos kérdések tematizálására, ami végső soron a „sokat emlegetett” közös tankönyv (első lépésben valójában közös segédkönyv) elkészítésének folyamatában is megtestesül. A közös szövegek készítése

természetesen komplex didaktikai, tudománydiplomáciai, terminológiai kihívásokat rejt magában. (Vajda [2009], Jakab [2007].) Ehhez a közös munkához, tudományos interakcióhoz kapcsolódnak már megjelent munkák, mint a szlovák történelmi oldal átfogó jellegű kapcsolattörténeti szintézise szlovák nyelven, a *História* c. folyóirat 2009/1.-2. tematikus számában, mely hasonló tartalommal angolul is napvilágot látott (Šutaj [2011]). Ahogy itt a kötetet szerkesztő Štefan Šutaj is írja az előszavában, „konfliktus és együttműködés“ jellemzi a historiográfiai kapcsolatokat, melyet a szövegek tartalma is visszaigazol. A magyar-szlovák historiográfiai kölcsönhatás a közös dimenziók vagy a multiperspektivitás kialakulásának lehetősége mellett az ellen-narratívák erősödését is magával hozhatja, ami e kötetek korai szláv fejezeteire, vagy a Trianont taglaló fejezetekre jellemzők. (Šutaj [2011] 36.-44., 184.-197.)

De e munkáktól függetlenül is, az utóbbi negyedszázad során számos egyetemi és kutatói műhelyben születtek olyan munkák (magyar szerzőktől, vagy magyar-szlovák kooperációban), melyek a magyar „kulturális kód” megértését, vagy jelenlétét erősíthetik. Széles társadalmi hatásuk az ilyen tudományos-ismeretbővítő munkáknak nincsen feltétlenül, de a szlovák tudományos közbeszédre és felsőoktatásra hatással tudnak lenni.

A bilaterális munkák mellett a regionális kooperációk szerepét is ki kell emelni, amelyekhez például a visegrádi együttműködés intézményesült formái is háttérrel biztosítanak: ilyen a visegrádi elnöki tisztség, vagy a visegrádi államok által dotált Nemzetközi Visegrádi Alap. A cseh V4-elnökség kezdeményezésére indult a *My Hero – Your Enemy* program 2011-ben, ami épp a történelmi szembenállásokat volt hivatott feltérképezni. (Kaposi-Korpics-Vajda [2011].) Újabb keletű szervezet az Emlékezet és Szolidaritás Európai Hálózata, melyben Németország és Lengyelország mellett Szlovákia és Magyarország is részt vesz; a varsói központú szervezet alapvetően a 20. századi totalitárius diktatúrák emlékének társadalmiasításával kíván foglalkozni.

Szlovák oldalon egyébként felmerül a magyar nyelv valamilyen fokú tanításának logikus szükségessége a felsőoktatásban, a sok magyar nyelvű történelmi forrás miatt; de a magyar nyelv csak a levéltár-szakon kötelező, egyébként a latin nyelvet tanítják a történelem szakokon. (Bartl [1997b] 32.)

III. FEJEZET

A SZLOVÁK TÖRTÉNELMI NARRATIVA FOGALOMKÉSZLETE²

1. Terminológiai különbségek a szlovák és magyar történelemtankönyvekben

A szlovák történelemtankönyvek vizsgálatakor szembevetővé válik az, hogy mennyire más terminológiai bázissal dolgozik a szlovák és a magyar historiográfia. Az alapvető szakkifejezések köre oly mértékben különbözik, hogy az alapján a két nemzeti társadalom történelmi tudata közti nagy távolságra következtethetünk. A továbbiakban röviden áttekintjük a szlovák történetírás szókészletét, amely a magyar történelmi tudattal ellentétes logikára utal.

„Uhorsko” és „Maďarsko”

A szlovák történelemírás, és ennek megfelelően a tankönyvírás is, hagyományosan különbséget tesz az 1918 előtti és utáni Magyarország elnevezése között. Az előbbit, a történelmi Magyarországot Uhorsko-nak [*Uhorszko*] nevezik, az 1918 utáni Magyarország szlovák elnevezése pedig a Maďarsko [*Magyarszko*]. Előbbit többnemzetiségű államként definiálják, míg ezzel szemben Maďarsko a történelmi Magyarország egyik utódállama. (Dejepis-3 [2002] 29.: Az őszirózsás forradalom Magyarországa és Csehszlovákia, mint az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai.) Ez az erős különbségtétel nem egyezik a magyaron kívül más európai nemzeti szakterminológiákkal sem. Az „Uhorsko” kifejezés és az „uhorský” jelző használata komoly fordítási nehézségeket okoz szlovák-magyar viszonylatban.

A látványos formai eltérés mögött azonban tartalmi, szemléletbeli különbség húzódik meg: a magyar és a szlovák történelemírás nem ugyanolyan hangsúllyal ítéli meg a történelmi Magyarország soknemzetiségű voltját, és a nemzetiségek államalkotó szerepét. A szlovák terminológia a történelmi Magyarországot lényegében nem etnikai magyar államként határozza meg.

Ez talán a legalapvetőbb különbség a szlovák és magyar historiográfiában, mely önmagában jelzi a nézőpontok különbözőségét, és melyből egyéb különbségek is fakadnak. Így például az 1918 előtti időkre vonatkozik az „uhorský” [uhorszki] jelző, amire nincs is megfelelő magyar fordítás – talán a „történelmi magyar” vagy a „Hungarus” kifejezés a legmegfelelőbb. A 19. század második felében kialakuló

² E fejezethez alapvetően egy 2008-as terminológiai konferencia anyagára támaszkodik (Kollai [2008]).

uhorský-madarský fogalomzavarra a szlovák elemzők is fel szoktak figyelni (Pekár [2008] 192.) A szlovák történelemtankönyvek számos olyan történelmi személyiségre illetve intézményre használják ezt a jelzőt, amit a magyar tankönyvek egyszerűen magyarnak neveznek. Ami a magyar történelemtankönyvekben „magyar nemességként” vagy „magyar országgyűlésként” szerepel, az a szlovák könyvekben „uhorská šľachta” vagy „uhorský snem” kifejezésként (azaz „Hungarus nemességként” vagy „történelmi magyar országgyűlésként”) tűnik fel. Az etnikai magyarságra utaló „maďarský” jelző inkább csak a lakosság etnikai összetételét bemutató részeknél kerül elő.

Általánosan az mondható, hogy a szlovák tankönyvi interpretációk esetlegesen magyarázzák el e fogalmak jelentésbeli különbségét, ezt a feladatot a tanárra hárítják. Az esetleges magyarázatok körében az egyik első tankönyvnél kerül elő az a gondolatmenet, miszerint ahogy nőtt Szent István és utódai birodalma, a lakosság többsége immár nem magyar volt és a hegyeknél – szlovákul: *u hôr* – élt, innen lett az ország neve Uhorsko. (Koreň, 1922., 16.) Ez a népi magyarázat a szlovák lakosság körében máig felbukkan. De az ugyancsak első csehszlovák korszakbeli, tanítóképzőknek szóló tankönyv más magyarázatot ad: a magyarság görög „Ugroi” nevéből vezeti le az Uhorsko, Uhri kifejezést. Külön érdekes, hogy itt nyíltan teljes az egyenlőségjel a Maďari és az Uhri között (Lohr, 1938, 24.: „*Maďari (slovansky Ugri, z gréc. Ugroi)*“, ld. még 136.), ami a tankönyvi interpretációkra nem jellemző. (V.ö. Dvořák-Mrva, 1996, 17. Kisbetűs részben – A magyarokat „*Uhri*”-nak hívták a szlávok.)

Hogy azonban nem mindig könnyű meghatározni, mi számít „uhorský”-nak és mi „maďarský”-nak, az a tankönyvekből is kiderül. Így például a legújabb gimnáziumi tankönyvekben az 1848-as forradalom hadserege etnikai magyarként [maďarský] szerepel, de a forradalom kormánya „összmagyarként” [uhorský]. Ugyanez a helyzet a kiegyezés kapcsán, amelyet etnikai magyarként határoznak meg [osztrák-magyar kiegyezés: rakúsko-maďarské vyrovnanie]. A helyzetet bonyolítja, hogy a magyar nyelven kívül az angol, német, francia stb. nyelvek sem tesznek ilyen szigorú különbséget a magyar államiság e két korszaka között. Mindenesetre az Uhorsko-fogalom alkalmas mind a történelmi Magyarország tradicionális multikulturalitásának kifejezésére, de alkalmas lehet a Magyar Királyság történetének dehungarizálására is, egy olyan narratíva megalkotásával, ahol az etnikai magyarság a háttérbe szorul. Ennek a nyelvpolitikai iránynak egy tudatos, kiforratlan, tudománytalan és káros megjelenési formája az a próbálkozás, hogy a szlovák Uhorsko-Maďarsko különbségtételt az angol nyelvben a jelenleg bevett nyelvi eszköztár helyett (ahol Uhorsko = historical Hungary

vagy Hungarian Kingdom) egy új szó megalkotásával próbálják képviselni, az *Ugrian Kingdom*, *Ugrian State* kifejezéssel. (Šutaj [2011].)

Slovensko versus Felvidék, Felső-Magyarország

A fentebb bemutatott problémakörrel hasonló súlyúnak tekinthető az, hogy a szlovák és magyar szakterminológia és kollektív identitás különbözőképpen nevezi a történelmi Felső-Magyarország, *Hungaria Superior* régióját. Ezt a térséget a magyar történelmi tudat, ahogy az aktuális magyar történelemtankönyvek is általánosan, mondhatni kizárólagosan Felvidéknek nevezik. A kifejezés az 1918 utáni korszakok kapcsán is használatos a magyar közbeszédben, a már létező Szlovákiának a szinonimájaként.

A Felvidék – pontosabban annak szlovák megfelelője, a „Horniaky”, „Horná zem” – nem tűnik fel a szlovák történelemtankönyvekben, és ezzel tükrözi a szlovák historiográfiának azt az álláspontját, miszerint a kifejezés nem szakmai jellegű, és használata a szlovákok számára sértő. Elena Mannová (Szlovák Tudományos Akadémia – SAV) szerint például a kifejezés „*máig sok szlovákot az erőszakos magyarosítás traumatikus történelmi tapasztalatára emlékeztet*”. (Mannová [2003] 8.) A fiatal szlovák történészgenerációt képviselő Miroslav Michela szerint pedig „*amennyiben a kifejezést az 1918-as évet követő korszakra használják, az azt a benyomást kelti, hogy a szóban forgó terület bizonyos ... »történelmi tulajdon« része*”. (Michela [2008a].) A magyar kifejezés valóban nem ruházza fel a térséget etnikai jellemzőkkel; mindez egyszerre tükrözi és reprodukálja a magyar történelmi tudatnak azt a jellegzetességét, hogy a szlovák elemről kevésbé vesz tudomást.

A szlovák történelemírás tehát a Felvidék szlovák megfelelőjét nem használja, ehelyett a „Slovensko” kifejezés használatos, mely az 1918 utáni szlovák állam elnevezése is egyben. Magyarán a szlovák terminológia elnevezések szintjén nem tesz különbséget a történelmi Magyarországon belül közigazgatásilag nem elkülönülő földrajzi tájegység és az 1918 után e területen létrejött állam között. A szlovák tankönyvek ennek megfelelően beszélnek például „*a szlovák városok német lakosságáról*” a török kor kapcsán. (Dejepis-2 [2002] 14.)

A szlovák történész-szakma a retrospektív történelemalkotás vádját azzal próbálják kivédeni, hogy a „Slovensko” kifejezés, mint tájegység már a 18-19. században is (mások szerint még ennél is jóval korábban) létezett és használatos volt, pontosabb földrajzi behatárolás nélkül. (Mannová [2003] 8.; Steinhübel [2005].) Ez alapján szerintük a Slovensko 1918 előtti használata megalapozottnak mondható. Másrészt, a mai szlovák historiográfia az 1918 előtti Szlovákiát elvileg mint pontos határok nélküli

földrajzi fogalmat kezeli (ilyen szempontból hasonló tehát a magyar Felvidék szóhoz). Harmadrészt, amikor a szlovák historiográfia Szlovákia történetéről a középkor vagy újkor viszonylatában beszél, akkor elvileg nem egy nép, hanem egy terület történelméről beszél, ami magába foglalja az azon a területen élő összes nép történelmét. (Kováč [1998] 5.) Ebben az értelemben tehát a „Slovensko” nem történelmi, nem is közigazgatási, hanem földrajzi kifejezésnek tekinthető az 1918 előtti időszakok kapcsán. Ez az erős földrajzi dimenzió mutatkozik ki például a „Szlovákia az őskorban” fejezetcímében, vagy amikor Közép-Szlovákia hegyeiben lakó keltákról van szó, és a Marcus Aurelius által elfoglalt Dél-Szlovákiáról. (Dejepis-1 [2002] 190.-196.) Mindezek miatt a szlovák tankönyvek is elegendőnek tartják a „középkori Szlovákiáról” beszélni, és nem a „*mai Szlovákia területéről a középkorban*”. Jól példázza ezt Elena Mannová vezető szlovák történész megjegyzése, aki szerint mivel Szlovákia, mint szilárd határokkal rendelkező terület csak 1918 után tűnt fel Európa térképén, a korábbi korok kapcsán a „mai Szlovákia területén” kifejezés lenne korrekt, de ennek használata „*stiliztikailag nehézkes lenne*”. (Mannová [2003] 8.) A tankönyvek azonban általában nem foglalkozik a kérdéssel részletesebben, a „Slovensko” kifejezés jelentés tartalmának magyarázatát a tanárra hárítja. A történelemkönyveknek, mint szlovák emlékezetpolitikai eszközöknek vizsgálata alapján egyáltalán nem biztosított, hogy a befogadó közeg, a diákság nem gondolja-e azt, hogy „Slovensko” már valamilyen formában létezett, többként, mint egy sima földrajzi tájegység. Ráadásul az elnevezés etnikai tartalmat hordoz magában, ami megintcsak valamiféle etnikai, szlovák tartalom korai és intenzív jelenlétét sugallja.

A tanuló számára ezen kívül zavaró lehet a következtetlen térképrajzolási gyakorlat. Egyes térképeken ugyanis a történelmi Magyarországon belül be van rajzolva Szlovákia, a mai szlovák határoknak megfelelően, úgy, hogy a közigazgatásilag valóban külön egységet képező Erdéllyel azonos kivitelezésű Szlovákia megjelenítése. (Előbbire példa: Dejepis-1 [2002] 158.; Dejepis-2 [2002] 69.; Dejepis-1 [2002] 236.) Van olyan megoldás, hogy a mai szlovák határ Erdély közigazgatási határánál halványabb szedéssel szerepel, és jelmagyarázat tisztázza, hogy Szlovákia jelenlegi határa látható a térképen. (Dejepis-2 [2002] 51.) Máskor viszont a térképen nem a Magyar Királyság, hanem kizárólag a mai Szlovákia szerepel – így sokszor országos szintű események (17. századi rendi felkelések, 1848-1849 katonai hadjáratai) sem a történelmi Magyarország egészén vannak bemutatva, hanem a mai Szlovákia határain belül.

Érdekes kérdés, hogy egy etnikai alapú elnevezés földrajzi fogalomként való használata megfigyelhető-e a szlovák nyelvben más esetben is a Slovensko-n kívül, pl. a Mađarsko

vagy az Uhorsko esetében? Azt látjuk, hogy elvétve előforduló eseteket leszámítva ez a gyakorlat nem jellemző. Még az első csehszlovák időszak (1918-1938) tankönyveiben találunk példát arra, hogy az „uhorský“ jelző megjelenik mint földrajzi melléknév, a magyarok bejövetele előtti korban is: az avarok eszerint a „*magyar síkságot*“ [uhorské roviny] foglalták el. (Horčíčka-Nespor [1921] 71.)

„Bratislava” versus „Prešporok”, és a földrajzi terminológia egyéb elemei

Az előző, államterületre vonatkozó fogalmi apparátusnál kisebb súlyú Pozsony szlovák megnevezésének kérdése, de egy rövid bekezdés erejéig ezzel is érdemes foglalkozni.

A szlovák tankönyvek a várost „Bratislava” néven említik a középkortól kezdve. A „Bratislava” kifejezést a 19. században Štúr és követői kezdték használni, az addigi „Prešporok” helyett, ami a német Pressburg szlovákosított változata. A „Bratislava” a morva Bretislav fejedelemre, illetve a város 10. századi forrásban felbukkanó Breslauspurc elnevezésére, összességében tehát Pozsony vélelmezett szláv alapítására utal. Az új kifejezés végül nem került be a szlovák közbeszédbe egészen az első világháborúig; Csehszlovákia létrejötte után viszont ez lett a hivatalos szlovák városnév. (Kollai [2008].)

Ilyen szempontból tehát retrospektívnek tekinthető a Bratislava szó 1918 előtti, különösen pedig a 19. század előtti használata. A tankönyvek nagy általánosságban mindenesetre – hasonlóan egyébként a szlovák történetírás gyakorlatához – ezt a kifejezést használják. A „Prešporok” elnevezés csak véletlenszerűen kerül elő, vagy amikor például a szlovák nyelv kodifikálása körüli viták során megemlítik az első szlovák folyóiratot (*Prešpurské noviny*). (Dejepis-2 [2002] 84.) Emellett ugyanitt, az egyik fejezetvégi kérdésben röviden bemutatásra kerül a Bratislava szó története: eszerint a Bratislava elnevezést a 19. század közepén használták, de később, a század második felében a szlovákok visszatértek a Prešporok és a magyar Pozsonyból képzett *Požún* szó használatára. (Dejepis-2 [2002] 101.) Ez a fajta név-magyarázat a tankönyveknél előfordul, de olyan mellékes szálként, esetlegesen, hogy kérdéses, hogy a befogadó közeg számára ez mennyire éri el az ingerküszöböt, és hogy bármilyen vélemény megfogalmazódik benne ennek kapcsán. (Dvořák-Mrva [1996] 44. Külön Pozsony-fejezet, amiben első mondat: „*Pozsony, melyet a szlovákok akkoriban Presporoknak, a németek Pressburgnak és a magyarok Pozsonynak neveztek..*”)

Említésre érdemes azonban, hogy a hivatalos tanítási segédanyagnak nyilvánított atlasz a 19. század végéig a „Prešporok” kifejezést használja, és csak a dualizmus korától bukkan fel a „Bratislava” elnevezés. (*Atlas svetových dejín. 2. diel. Stredovek-novovek.*

VKÚ Harmanec, 2001.)

A fenti, emlékezetpolitikai szempontból lényegesnek számító kérdések mellett érdemes megemlíteni, hogy a földrajzi szakszókincs más elemeiben is kimutathatóak változások. Érdekes például, hogy a tatárjárás vesztes csatája, a Muhi csata a szlovák nevét a Sajó folyóról kapta („Sajó menti csata”), és a folyó szlovákban használatos nevének változásával együtt (Šajava → Slaná) módosult a csata szlovák neve is. Az első honismereti és történelmi könyvek egyikében pedig még a történelmi vármegyék szerinti bontásban szerepelnek a nemzetiségi adatok, ahol Abaúj az „Abauj” nevet viseli. (Klima, 1922., 14.-15.) Később a megye, illetve a térség szlovák elnevezése „Abov” formában rögzült. De a Pozsony „Bratislava” formában történő használata itt is lényegében kizárólagos.

2. A történelmi személyek írásmódja

A tankönyvek összehasonlító vizsgálatakor a történelmi személyiségek szlovák és magyar írásmódja közti eltérések rögtön szembetűnnek az olvasónak. A jelenség hátterének bemutatásához kicsit ki kell lépünk a történelemkönyvek világából, hogy egy rövid historiográfiai áttekintés után visszatérhessünk a tankönyvek konkrét tartalmához. (Kollai [2009].)

A névátírás elmélete és gyakorlata Szlovákiában

A szlovák historiográfia kezdetben a történelmi Magyarországon élő és tevékenykedő személyek nevek úgymond „eredeti” alakját használta, tehát azt a formát, melyet vagy az illető maga rögzített, vagy a kortársak illetve az utókor révén vált általános bevett alakká. Ez tehát – az uralkodók neveitől eltérően, amelyeket a szlovák helyesírás is nemzeti nyelvre „fordított le”, ahogy azt a nyelvek többsége teszi – a magyar nyelvben is használatos alakkal általában megegyezett. Néhány esetben azonban a szlovákos írásmód terjedt el, főként a szlovák nemzeti történelemhez kapcsolt személyek esetében (mint Matúš Čák Trenčiansky, Ján Zápoľ'a).

Ez a helyzet igazán akkor kezdett változni, amikor a Szlovák Történelmi Akadémia Történettudományi Intézetét belül 1979-ben felállították a Történelmi Terminológiai Bizottságot. A bizottság 1980-ban publikált javaslatai szerint a szlovák történelem magyarországi korszakában élő történelmi személyek neveit szlovák helyesírással kell írni. A szlovákosítás a következő szlovák helyesírási szabályokat követi: a kiejtésnek megfelelően, szlovák betűkészlettel kell átírni a neveket, a felesleges (nem ejtett)

betűket el kell távolítani. A magánhangzókat a szlovák kiejtéshez igazodva (ún. ritmustörvény) kell hosszúról rövide cserélni. Az ypszilonokat i-re kell cserélni, kivéve a lágy d,t, n után (tehát ahol a magyar gy, ty, ny betűket mond) – ezekben az esetekben kifejezetten ypszilont kell használni (függetlenül az eredeti írásmódtól). (Horváth [1980].)

A névátírás időbeli határának a 19. század közepét adják meg, tehát a nevek szlovákosítása „*nem érintheti a történelmi Magyarországon a nemzeti mozgalmak korában élő, annak kulturális és politikai életét képviselő híres személyek már rögzült vezetékneveit*”. (Horváth [1980] 200.) Szlovák keresztnév használandó viszont a történelmi Magyarország minden közéleti személye esetén – magyarok esetében is, és azok esetében is, akiknek a vezetéknevét nem szlovákosították. Így tehát Rákóczi Ferenc javasolt alakja *František Rákoci*, Kossuth Lajos esetében pedig *Ludovít Kossuth*. Külön említésre méltó szabály, hogy azon történelmi családnevek esetében, melyek esetében források alapján feltételezhetőnek tartják, hogy volt valamikor szlovák variánssa is, a szlovák változatot kell használni (így például a Kubinyi, Palugyay, Szentiványi családok nevét a Kubínsky, Palucký, Svätojánsky alakra javasolják átírni). Hogy az elméletből gyakorlat váljon, még ugyanebben az évben Jozef Novák megjelentette „Családi címerek Szlovákia területén” [*Rodové erby na Slovensku*] című heraldikai művét, melyet a bizottság által is deklarált szabályok alapján készített. Többek között bevezette a településhez köthető családnevek átírását a szlovák helynévnek megfelelő alakra. Így lett a Magassy családból – akiket a szerző a pozsony vármegyei Magasi (szlovákul Horenice) faluhoz kötött – Horenicky. (Ld. Hanák [1982].) Az új nyelvi kodifikáció gyakorlatba való átültetését volt hivatott elősegíteni az 1986-1994 között megjelentetett hatkötetű Szlovák Életrajzi Lexikon (*Slovenské biografický slovník*) is, mely máig alapvető szlovák historiográfiai segédkönyv. A nagyformátumú munka névhasználatát megintcsak egy terminológiai bizottság rögzítette, többek között megint J. Novák és P. Horváth részvételével. (Parenička [2006].) A lexikon már kiterjeszti az akadémiai terminológiai bizottság által javasolt időbeli hatályt: „*a szlovák helyesírás elveinek megfelelően írjuk a címszóban és a címszóhoz tartozó életrajzi szakaszban azoknak a személyeknek az eddig nem-szlovák írásmóddal írt keresztnévét, akik 1918 előtt haltak meg – mindezt történészek, nyelvészek, könyvtárosok közös döntése alapján*”. (*Slovenský biografický slovník, I.-VI. zväzok*. Matica slovenská, Martin, 1986.)

A történészi gyakorlat hamar „össztársadalmivá” vált. A bizottság által kidolgozott elvi alapvetést ugyanis átvették a Szlovák Helyesírás Szabályai (*Pravidlá*) 1991. évi kiadásának összeállítói is, akik leszögezik, hogy a szlovakizációt a „szlovák történelem magyarországi történetében” végig érvényesíteni kell, azaz 1918-ig.

Álljon itt példának néhány névátírási megoldás a szabályzatból: Pázmány → Pázmaň; Rákóczi/Rákóczy → Rákoci; Forgách/Forgács → Forgáč, Ghyczy → Gici, Somogyi → Šomodi, Thököly → Tököli, Bocskai → Bočkaj, Szentivány → Svätójánsky, Kubinyi → Kubinský, Bocskai → Bočkaj. (*Pravidlá slovenského pravopisu*. Veda, Bratislava, 1991. 40. A témával foglalkozó fejezetet J. Doruľa jegyzi, aki a fent említett terminológiai bizottságok munkájában is részt vett. Erről ld. Parenička [2006] 39.)

A többször módosított 270/1995. sz. törvény – ún. államnyelvtörvény – a Szlovák Köztársaság államnyelvéről a §2. (2) bekezdésben kimondta azt, hogy a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma határozza meg, mi számít az államnyelv kodifikált formájának; a (3) bekezdés szerint pedig a kodifikált forma megsértése nem megengedett. A *Pravidlá*-t ennek alapján a Kulturális Minisztérium 1997-ben a nyelvi kodifikáció egyik segédkönyvévé nyilvánította, így megsértése elméletileg ettől kezdve törvénysértésnek számított. (Szabómihályová [2005]. Az aktuális törvényszöveg elérhetősége: <http://www.culture.gov.sk/>)

Az új gyakorlat magyar történészek körében kisebb kultúrbotrányt okozott, de számos kritika érte azt szlovák részről is. (Szabómihályová [2005].) Sokan emelik ki például, hogy miközben a terminológia újraszabályozói a kaotikus névhasználatra hivatkoznak, valójában maguk teremtenek zűrzavart. Hiszen a kuruc fejedelem nevét valóban írták Rákóczy és Rákóczi formában is, de az új szabályozással egy harmadik forma – Rákoci – jött létre. Az új szlovák névalakok pedig így visszakereshetetlenek szakkatalógusokban és idegen nyelvű könyvekben. Ezzel együtt a külföldieknek is nehézséget okoz a szlovák forrásokban szereplő nevek „dekódolása”.

Kritika érte a szlovákosítás leegyszerűsítő jellegét: az egi hős Bornemissza Gergelyt és a költő-író Bornemissza Pétert egy családban egyesítették, hiszen szlovákul mindkettő Bornemisa lett, ahogyan a Szeberínyiek és a Szeberényiek is egy névként tűnnek fel (Seberini). Eközben másutt különböző név-formák párhuzamos használata alakult ki, hiszen az akadémiai terminológiai bizottság szerint egy nemzetnév előtti Wesselényiből Vešeléni lett, a 19. századi nemzeti mozgalmár Wesselényi Miklós viszont már Wesselényi maradhatott.

De nem csak a szabályokon belül találtak ellentmondást a kritikusok, hanem a gyakorlatban is, mivel a szabályok nem egyértelműek. Hiszen el kell dönteni, ki számít a „szlovák történelem” részének, hogy ki élt már a „nemzeti mozgalom” korában, és hogy mely neveknek létezhetett valamikor szlovákos névvariánsuk. Egy történelemmel is foglalkozó munka a szerzők kellő figyelme és utánajárása nélkül igazán zavarossá válhat. Így például vannak könyvek, melyekben egymás mellett szerepel Vešeláni és Pázmány, Thököly és Berčeni neve.

A módszertani dimenzióra vonatkozó kritikán túl komoly vitatémává vált a szabályozás mögöttes szelleme. A szlovakizáció ugyanis nem érintette a szlovák személyek neveit, így a 19. századi szlovák költőfejedelem Pavol Országh-Hviezdoslav maradt, a 19. századi politikus pedig Viliam Pauliny-Tóth. Általában a német személyek vezetéknevei is változatlanok maradtak, de azon nem-magyar személyek nevét, amelyek magyaros alakban rögzültek, ugyancsak szlovákosították (ezért lett Cilleiből Celský). Így sokan a névátírást nem terminológiai problémaként kezelik, hanem a nyelvi nacionalizmus látványos megtestesüléseként, illetve „dehungarizációként”. Ahogyan Milan Zemko, vezető szlovák történész fogalmaz: „a szlovák történészek hozzáláttak, hogy benépesítsék nemzeti történelmünket”. De idézhetjük Hanák Péter költői kérdését is: *„A deres, a robot, a dézsma, a nemzeti és osztályelnyomás a magyaroké – a név, a címer, a kastély, a műemlék a szomszédainké? [...] Ha vizitek a nemeseinket, vigyétek a derest is, a robotot is, és akkor nem mi nyomtuk el a szlovák jobbágyot, hanem ti a magyart”*. (Hanák [1982].) A dehungarizációs célt végeredményben az eszmei kezdeményezők is vallják: Jozef Novák egyik érve a névátírás mellett, hogy *„a történelmi családnevek magyarosítás hatására bekövetkezett megváltoztatása a mai történészek számára nem kellene, hogy kötelező erejű legyen”*. De idézhetjük a Szlovák Életrajzi Lexikon főszerkesztőjét, Vladimír Mináčot is: *„Ez a mi felségterületünk, melyet Balašával is benépesítünk”*. (Idézi: Zemko [1990]. Milan Zemko neves szlovák történész válasza erre az, hogy a szlovák olvasó világot a korszak szlovák nyelven írott verseit kell benépesíteni, nem szlovákosított nevekkal.) Ez az alapállás – mint többen is rámutatnak – a nevek magyarosodását külső, „természetellenes” behatásként értelmezi, és eltekint attól, hogy a folyamat sokszor természetes, önkéntes vagy éppen tudattalan volt, és a modern nacionalizmus korszakát jóval megelőzhette. Hiszen – mint Milan Zemko írja fentebb is idézett cikkében – a névmagyarosítás a nemesség körében sokszor 16-17. századi jelenség volt, és a névalak rögzítésével az állam az 1800-as évek elejéig nem foglalkozott, annak változtatgatása a szabad akarattól függött. Ha igazolható is, hogy egy család szlovák származású volt és nevét csak az idők során változtatta magyarrá, a

jelenséget akkor is csak egy történelmi körülmények befolyásolta folyamatnak tekinthetjük. Így nem lehet a nevek hordozóit olyanná tenni, „*amilyenek sosem voltak, vagy amilyenként a történelmi fejlődés évszázados folyamatában megszűntek létezni*”. (Zemko [1990].)

Végül, de nem utolsósorban többen vetnek fel etikai-jogi aggályokat is. Eszerint a név identitásképző funkcióval bír, és így a szabályozás sérti az érintettek személyiséghez, identitása megválasztásához való jogát; ráadásul a szlovák alkotmánnyal is ellentétes, mely kimondja: „*mindenkinek joga van ... a neve megtartásához*”. Az alkotmányjog szellemével ellentétesnek ítélte a nyelvtörvényt a szlovák kulturális minisztérium munkatársa, Dohányos Róbert is 2006-ban, amikor kérelmezése alapján az akkor felállított kassai Rákóczi-szobron a „Rákóczi” alak lett feltüntetve.³

Névhasználat a szlovák történelemtankönyvben

A hosszúra nyúlt áttekintés azért volt szükséges, hogy a tankönyvi névhasználatot a szlovák historiográfiában el tudjuk helyezni. Megállapíthatjuk, hogy a tankönyvek lényegében „törvénytisztelőek”, azaz a történelmi személynevek szlovákos formában szerepelnek, de a fentebb kárhoztatott következetlenség itt is kimutatható.

Az újnak mondható, rendszerváltás utáni tankönyvekben a nemzettéválás kora előtti történelmi személyiségek, de a 19. századi nemzeti mozgalmak résztvevői is szlovákosított névvel szerepelnek. (Előbbire lásd pl. Štefan Verbóci, Ján Turzo; utóbbira Štefan Sečeni, Ľudovít Košut.) Utóbbiak esetében zárójelben szerepel az eredetileg használatos név. Ugyanitt Petőfi Sándor viszont nem Alexander Petőfi vagy Petrovič alakban, hanem „Šándor Petőfi” formában szerepel. (Dejepis-2 [2002] 76.) A dualizmus korabeli politikusok is szlovákosított alakban vannak feltüntetve, de nem következes a névátírás logikája. Andrassy Gyula Július Andrásiként szerepel, tehát vezetéknev és keresztnév is szlovákosított formában van ebben az esetben; Tisza Kálmán esetében viszont csak a keresztnév válik szlovákká (Koloman Tisza), de később fia Štefan Tisaként szerepel. Andrassy fia, ifjabb Andrassy Gyula viszont marad J. Andrási, annak ellenére, hogy 1918 után halt meg. (Dejepis-3 [2002] 7., 24., 137., 145.) következetlenségnek mondható az is, hogy a reformkori személyiségekkel ellentétben a dualizmuskori politikusok esetében nincs zárójelben feltüntetve az eredeti névforma.

A „dehungarizáció” logikáját követi a tankönyv akkor, amikor azokat a szlovák történelmi személyiségeket, akiknek szlovák identitása egyértelmű, de magyar alakú

³ Az alkotmány 19.§ (1) bekezdése szlovákul így hangzik: „*Každý má právo ... na ochranu mena*”. Elérhetőség: <http://www-8.vlada.gov.sk> A Rákóczi-szoborról lásd: www.rakoczi.webex.sk

nevük van, nem írják át szlovák fonetikával. (Pl. Viliam Pauliny-Tóth, Pavol Országh Hviezdoslav. Ld. Dejepis-2 [2002] 143., 161.) A német etnikumú személyek vezetéknevét viszont – hasonlóan a jelenlegi szlovák gyakorlathoz – sokszor megintcsak nem szlovákosítják. (Dejepis-2 [2002] 15. Leonard Stöckel. 43. Ján Derschwan, Juraj Wernher. 44. Dávid Fröhlich.)

A névhasználat szabályairól a fentebb idézett 2002-es tankönyv annyit árul el az olvasónak, hogy az új helyesírási szabályok szerint a történelmi neveket „egyszerűsített formában” kell írni. (Dejepis-2 [2002] 101.) A többi tankönyvben ilyen utalásszintű magyarázatot, irányelvet sem találunk, ami az olvasó tájékozódását segítené.

A terminológiai és névhasználati kérdések fenti, részletes áttekintésére azért volt szükség, mert véleményünk szerint mindez alapvetően meghatározza a szlovák és magyar történelemszemlélet egymáshoz való viszonyát – függetlenül attól, hogy a tartalmi kérdésekben mekkora hasonlóságok és eltérések vannak. De térjünk át ez utóbbikra, azaz a tankönyvek tartalmi összehasonlítására – amennyire lehetséges, kronologikus rendben haladva.

IV. FEJEZET

A MORVA TRADÍCIÓ A SZLOVÁK NARRATÍVÁBAN⁴

A következő fejezetekben azt vizsgáljuk, hogy hogyan tekint a szlovák emlékezet Magyarország és a magyarság több mint ezer éves történelmére, és hogyan tekint a magyar-szlovák kapcsolatokra. Egy ilyen hosszú elemzési időszakon logikusan merül fel a korszakolás kérdése, melyre egy válaszlehetőséget ad az egyetemes történelem bevett általános tankönyvi korszakolása (középkor – koraújkor – újkor – legújabbkor), amelytől a nemzeti történelem szakaszolása eltérhet. A különböző korszakok szlovák tankönyveit elemezve az látszik, hogy a szlovák narratíva szakaszai ennek megfeleltethetőek, de kisebb módosításokkal. (Klíma [1922], Hrušovský [1939], Husa-Kropilák [1966], Dejepis-1 [1984], Dejepis-2 [1986], Dejepis-3 [1984], Dejepis-1 [2011].) A kora középkor ugyanis elkülönül a 10.-11. századdal kezdődő érett és késő-középkortól, a kettő közti cezúrát éppen a Magyar Királyság létrejötte jelenti. Azt ezt megelőző évszázadok kapcsán a szlovák kollektív emlékezet struktúrájában a korai szláv fejedelemségek története dominál, és azon belül is a morva (szlovák szóhasználat: nagymorva) államiság emléke.

A történelmi magyar állam megalakulásával kezdődő érett- és késő-középkori, valamint koraújkori évszázadokat viszont egy elemzési időszaknak vesszük, még ha belső korszakolás lehetséges is lenne; magyar-szlovák kapcsolattörténeti szempontból ez az „együttélés korának” nevezhető. Az együttélés természetesen az újkorban, a 19. században is még folytatódott, egészen az első világháborúig, de a történelmi emlékezet erről már a szétfejlődő nemzeti mozgalmak emlékét őrizte meg, ezért a 19. század külön elemzési időszak. Ahogy az első világháborút követő legújabbkor is, aminek kezdetét a közös állami keret megszűnése jelentette.

Az **1. táblázat** e főbb korszakok részarányát mutatja a különböző időpontokban kiadott szlovák tankönyvekben. (Az első világháborúval kezdődő legújabb kortól eltekintünk, hiszen az elemzett írások ezen időszak alatt születtek.) A tankönyvek ilyen kvantitatív szempontú tartalomelemzése a tankönyvkutatáson belül bevált módszernek mondható. (Fischerné-Kojanitz [2007].)

⁴ A szlovák tankönyvek közül a 2002-es gimnáziumi sorozatra vonatkozó részek két korábbi tanulmányra (Kollai [2006], Kollai [2009a]) épülnek).

2. táblázat: Történelmi korszakok súlya a szlovák tankönyvekben

Tankönyv kiadásának időpontja	„A morva tradíció”	„Az együttélés kora”	A nemzeti mozgalmak kora
1922	10 %	53 %	37 %
1939	13 %	48 %	39 %
1966	3 %	59 %	38 %
1984-86	9 %	32 %	59 %
2011	12 %	41 %	47 %

A szlovák tankönyvi szövegállomány ilyen kvantitatív elemzése alapján is látszik, hogy a szlovák történelempolitikában kezdetektől fontos súlyt képvisel a korai szláv államok története: az első világháborúig átadott ismeretanyag nagyjából tizedét ezt teszi ki. Ezt annak fényében kell értékelni, hogy az utána következő (forrásokban egyre gazdagabb) időszak, az együttélés kora, hosszú évszázadokat ölel fel a magyar államalapítástól a 19. századig.

A szlovák történelemkönyvek nemcsak nagy hangsúlyt helyeznek a magyar honfoglalás előtti szláv államalakulatok bemutatására, hanem komoly „államalapító” üzeneteket, kommentárokat fűznek ehhez a korszakhoz, kiemelve a korai szláv államiságnak a szlovák etnogenezisben játszott szerepét. Ez a fajta szemlélet, ami szerint a nagymorvának nevezett múlt a szlovák nemzeti múlt részét képezi, a szlovák emlékezetpolitikának szervesen a része, és a szlovák történelemkönyvekben ennek a korszaknak a súlya változatlanul és folyamatosan nagy. (Ld. Findor [2012].)

Ennek megfelelően rezsimektől és évtizedektől függetlenül eléggé sok az állandó elem a nagymorva korszak tankönyvi interpretációjában, melyek nagyjából a következőképp csoportosíthatóak (Klima [1922], Hrušovský [1939], Husa-Kropilák [1966], Dejepis-1 [1984], Dejepis-1 [2011]):

- A nagymorva birodalom előzményei, kialakulása és eseménytörténete.
- Cirill és Metód hittérítő, egyházszerző és civilizatórikus munkássága (a szláv írásbeliség elterjesztése, a saját szláv ábécé megalkotása).
- Svatopluk hódításai, aminek nyomán a morva fejedelemség eléri legnagyobb kiterjedését.
- Belső ellentétek Svatopluk halála után, melyek az állam széteséséhez vezetnek.

Lényegében minden korszak tankönyvi narratívájában megtalálhatóak ezek a főbb tartalmi elemek. Vannak ezen kívül „változó elemek” is, melyek a morva múlt súlyát, kollektív emlékezetben betöltött szerepét befolyásolják, és azon belül a magyarokhoz való viszonyulást is érinthetik.

Ilyen változó elemnek tekinthető a Nagymoráviát megelőző szláv fejedelmek és territóriumuk bemutatása, elsősorban a 7. századi Samo és a 9. századi Pribina fejedelemségének korszaka. Mindkét fejedelem a frank uralom vonzáskörzetében próbált hatalomra szert tenni, és mindkettőről megemlékeznek a korabeli írásos források is. A szlovák tankönyvi interpretációban az ő súlyuk változóan, de jelen van; az is változó, hogy mennyire tekintik az ő tevékenységüket a szlovák nemzeti múlt részének. Az 1920-as évek egyik tankönyvének megfogalmazása szerint például már a 6. századi Samo birodalmában egyesítve lettek a „szlovákok és a csehek”. (Kadlečík [1924] 4.) Az 1939-ben létrejött Szlovák Állam történelemkönyve pedig Pribina „áldott tevékenységéről” beszél, és Pribina uralkodása kapcsán úgy fogalmaz, hogy „a szlovák nemzet rögtön amikor először lépett a történelem színpadára, a keresztény műveltség szolgálatába állt, és megtalálta a biztonságos útját a jövő felé. Tizenegy évszázad után a szlovák nemzet visszatért első uralkodójához és első keresztény szentjéhez, hogy a szabad hazát a nemzeti és keresztény tradíciójának erős alapjára építse fel.” (Hrušovský [1939] 36. Hasonló hangvételben szól a Dunaj címet viselő népiszkolai tankönyv is. Hrušovský [1941] 64.) A későbbi tankönyvekben a „szlovák nemzet” elnevezés e korszakok kapcsán alapvetően nem kerül elő, ekkorra rögzült az a gyakorlat, amely a szlovák népnév használatát a 10.-11. század fordulójától tartja megalapozottnak. (Ld. V. fejezet.) Ettől függetlenül „Samo birodalma” [Samova ríša] és Pribina fejedelemsége a tankönyvek szerves részét képezik: előbbi kapcsán általában a Samo által vezetett avarellenes felkelésének sikerét emelik ki, utóbbi kapcsán a kereszténység térségbeli megjelenését. A Samo-féle törzsszövetség a 2002-es gimnáziumi sorozat szerint például „az első szláv kísérlet saját állam létrehozására” mely régészeti leletek alapján a Kárpát-medence nyugati felében helyezhető el, Pribina állama és a Nagymorva Birodalom területére. (Dejepis-1 [2002] 200.-201.) Pribina kilencedik századi államalakulatát ugyanez a kötet „nyitrai hercegség” néven „őseink első államalakulatának” tartja, amelynek a helyét és szerepét – Pribina elűzésével – a morvák vették át. Pribina országát az itt szereplő térkép és kísérőszöveg ugyancsak a mai Szlovákia területére (részben annak magyarok lakta vidékére) helyezi el: „a régészeti leletek sűrűsége azt mutatja, hogy Délnyugat-Szlovákia területén volt Pribina hercegségének a magja”. (Dejepis-1 [2002] 203.-204.)

Tehát Samo és Pribina korai szláv államalakulatai is részben Nagymorávia előképeiként jelennek meg, ezért is jogos egységes korszakként, a „morva tradíció” részeként kezelni őket; ahogy az is látható, hogy mindez a szlovák nemzeti történelem részét képezi, még ha a szlovák elnevezés már nem is használatos e korok kapcsán.

Érdekes kérdés még a „nagymorva” jelzőhöz való viszonyulás. A „nagymorva” jelző használatát a szlovák kollektív emlékezet kezdetektől evidensnek veszi, egészen a legutóbbi időkig ezzel a tankönyvi interpretációk nem foglalkoztak. Csak a legújabb kötetek, a 2002. és a 2011. évi gimnáziumi sorozatok fűznek kommentárt az ott általánosan használt „Nagymorva Birodalom” kifejezéshez: eszerint Bíborbanszületett Konstantin „Moravia megale” alatt minden bizonnyal „távoli Moráviát” értett, megkülönböztetésképp a (Bizáncból nézve) szerbiai „közeli Moráviától” (a szerbiai Morava folyó vidékétől). Mindamellet a nagymorva jelző mai használatát, tekintettel a birodalom nagy méretére, ma is megalapozottnak tartják ezek a tankönyvek. A 2011. évi gimnáziumi sorozat az elnevezés elfogadhatósága mellett érvel például azzal, hogy ez a szóhasználat „már rögzült”, és mert ez különbözteti meg a morva államot a nyitrai fejedelemségtől. (Dejepis-1 [2002], Dejepis-1 [2011] 128.-129.) (Magyar historiográfiai percepcióját ld. KMTL [1994] 468., eszerint e fogalom tudatos használata az újkori szlovák nemzeti történetírás szülötte.)

1. A morva birodalom bukásának kérdése

Bár a középkori krónikák és az abból merítő későbbi munkák révén a magyar népi emlékezetben fennmaradt a Szvatoplukot legyőző magyarok mondája (fehérló-monda, ami a modern idők emlékezetkultúrájára is hatott – KMTL [1994] 215.), a magyar történetírás a morva állam belső szétesése illetve Szvatopluk korábbi halála miatt a honfoglalás folyamatában nem vázol fel komoly szláv katonai ellenállást. (Száray [2006] 189., 211. Székely-Bartha [1987] 602.-603. Leginkább a Sváb Évkönyv 902. évi bejegyzése utal döntő fontosságú morva-magyar harcokra: “Háború a magyarokkal Moráviában és az ország legyőzetett”.) Ez a megközelítés a szlovák kollektív emlékezetben hasonló, de a tankönyvi szövegekben mindez jóval mélyebb elemzés tárgya, mint a magyar tankönyvek esetében. A szlovák történelemkönyvekben a kezdetektől komoly hangsúlyt kap az, hogy a nagymorva bukás belső ellentéteknek, német és cseh támadásoknak tudható be, amiben a végső csapást a magyarok bejövetele jelentette. (Koreň [1922] 11. V.ö.: Klima [1922] 26.-27.) Eszerint Szvatopluk a magyarok ellen sikeresen védekezett, de végül az egymással is hadakozó fiai elbuktak el a harcokban. Az első csehszlovák időszak több tankönyve a 907. évi, magyarok és bajorok közötti pozsonyi csatában is résztvevőként szerepeltetik a bajorok oldalán a morvákat (Koreň [1922] 11., Kratochvíl [1924] 19. – utóbbi szerint II. Mojmir itt esett el a csatában). Ez az első szlovák történész-generációktól átvett formula lehet (Šafárik [2009]; Štúr [1994]); a morvák itteni szerepeltetésével létrejött egy morva-magyar

ütközet, a magyarok végzetesnek festett szerepe ezekben a narratívákban jobban kidomborodik.

A Szlovák Állam hivatalossá vált interpretációjában, az előzőektől jelentősen nem térve el, az összefogás hiányát, és a külső (német, cseh, majd a végzetes magyar) ellenség szerepét emeli ki: eszerint a morva birodalom ereje az egységben volt, ami Szvatopluk halála után elmúlt, sok szláv nép (csehek, szorbok) elszakadt tőlük, és csak a szlovákok alkotta magterület maradt meg. (Hrušovský [1939] 52.) A külső veszélyben végzetesnek a magyarok megjelenése bizonyult, akik 902-ben törtek be Szlovákiába. Ekkor „*II. Mojmir összeszedte minden hadseregét és a magyarok támadását győzedelmesen visszaverte.*” A következő években a magyarok támadása folytatódott „*és II. Mojmir szlovák serege még néhány csatában győzött a vad magyar hordák felett*”. Az ősök hősiezen ellenálltak tehát, de végül a többszörös túlerővel szemben nem tudták megvédeni magukat. „*906 körül Mojmir állama szétesett, és a szlovák nemzet elvesztette függetlenségét. A szlovákok, akik Mojmir vezetése alatt a hazájukért folytatott véres és kétségbeesett szabadságharcban részt vettek, nem sejtették, hogy egy egész évezred telik el majd, amíg a szlovák nemzet saját országuk területén újra szabad államot épít fel.*” (Hrušovský [1939] 55.) A magyar-morva harcok ilyen határozott kontúrokkal történő megfestése ellenére a szerző nyitva hagyja a függetlenség megszűnésének kérdését azzal a megjegyzéssel, hogy Mojmir sokszor bebizonyította, hogy milyen okos uralkodó, és nem biztos, hogy a harcokban kimerült népét a végsőkéig egy esélytelen háborúba vitte volna. Azaz – bár ez nem kerül kimondásra – esetleg megegyezett a magyarokkal, és átadta országát nekik.

A magyar ellenségképet erősíti a Feszty-körkép egyik részletének, a „magyar szekerek bejövetelének” a szerepeltetése itt illusztrációképp, a következő aláírással: „*A magyarok bejövetele. Az előtérben a keresztény szlovákok megsemmisített oltárai és a régi szlovák kultúra őreinek, a papoknak a holtteste. Feszty Á. magyar festő festménye után.*” (Hrušovský [1939] 55., 57.)

A második, csehszlovák korszak hivatalos interpretációja Nagymorávia széthullását a magyar honfoglalás mellett ugyancsak Szvatopluk halálához és a belső gyengeségekhez köti: „*Belső harcok és külső támadások – ezek voltak azok a tényezők, melyek végül szétvetették a Nagymorva Birodalmat 907-ben.*” (Dejepis-1 [1984] 119.) A vizsgált tankönyvek alapján azt lehet mondani, hogy a narráció kevésbé érzelmetli, mint a korábbi időszakokban, aminek egyik oka az, hogy a cseh szál megint felértékelődik, a cseh történések mennyiségileg jobban előtérbe kerülnek a szlovák eseményeknél. Emellett a korábbinál tudományosabb tankönyvszerkesztési elveknek is betudható ez a

fajta érzelmentesebb narráció. A magyarság-kép alakításában viszont biztosan szerepet játszik a honfoglalóknak olyan ismertetése, mint például „*türk-tatár nomádok*”-ként való beazonosításuk. (Ld még: Dejepis-1 [1953] 123.)

A rendszerváltás után tankönyvekben is hangsúlyosan szerepel az, hogy a morva államiség háromirányú nyomás alatt volt (német, cseh, magyar), és hogy a velük vívott harcok mellett belső ellentétek gyengítették a birodalmat, végül összeroppanva mindennek a súlya alatt. „*Úgy tűnik, hogy a Nagymorva Birodalmat csak az uralkodó erős személyisége tartotta össze*”. (Dejepis-1 [2002] 212.-213. V.ö. Dvořák-Mrva [1996] 14.) Épp a legutóbbi évek tankönyveiben viszont az a tendencia, hogy a szövegek nem számolnak be konkrét magyar-morva ütközetről, megtörik, és előkerül ismét egy morva-magyar ütközet: „*906-ban zajlott le a csata II. Mojmir és az ómagyar törzsszövetség között. Kísérete nagyrésze és maga a fejedelem is elhunyt.*” (Dejepis-1 [2011] 119. Hasonlóan itt: Dejepis-7 [2011] 13.)

Állandó elemnek tekinthető tehát a belső viszályt kihasználó magyar törzsek narratívája. Változó viszont, hogy milyen a szerepük a morva államiség bukásában, és hogy számolnak-e a szövegek egy „végső csatával”. A legkorábbi olvasat, mint láttuk még a 907. évi pozsonyi csatában szerepeltette a morvákat, ami később kikerül a törzsszövegekből. Ez talán összefüggésben van azzal a modern forráskritikára alapuló történetírói konszenzussal, ami szerint a korabeli források a szlávokat már a kalandozó magyarok oldalán szerepeltetik ekkor. (Kováč [1998] 28. A magyar történettudomány is korabeli források konkrét utalása alapján a magyarok oldalán szerepelteti a szlávokat a kalandozások korában, mint “legyőzött nép”, akikkel “ténylegesen egyfajta szimbiózis” alakult ki. Székely-Bartha [1987] 660. Ez egyébként rámutat a korszak bonyolult és nehezen rekonstruálható akkulturációs illetve függési folyamataira.) A 907. évi pozsonyi ütközet helyett viszont az utóbbi időkben egy másik, 906. évi „végső csata” kerül előtérbe. A magyar történetírás ilyen végső csatákról nem tud, és a honfoglalás folyamatában fő ellenfélként a bajor, német seregek jelennek meg. (Száray [2006] 189., 211.)

2. A nagymorva tradíció

A szlovák emlékezetpolitika számára a tágan értelmezett nagymorva tradíció hangsúlyozása kezdetektől fontos. Ez azt is jelenti, hogy az eseménytörténettől függetlenül a korai szláv állam-kezdemények mint a szlovák nemzeti múlt része szerepelnek, annak egységes és dicső fejezeteként. És így távolról, a mából nézve, az egymással is hadakozó szláv fejedelmek korszaka egy egységként jelenik meg, mint

a szláv államiság kezdeti szakasza, amiben Pribina és Mojmir, Rastislav és Szvatopluk nem áll szemben élesen egymással. A korai tankönyvekben éppen ennek a kérdését, a belső ellentétek problematikáját emelik ki, kissé tanmese-jelleggel: *„És bármikor, amikor a szlovákok és csehek egyesítve voltak, mindig megvédték a függetlenségüket. Megosztva, az egyik is és a másik is elvesztette a függetlenségét.”* (Kadlečík [1924] 5.) A csehszlovák állameszme felől nézve a nagymorva kor egy nagy tanulság: a szláv népeknek össze kell fogniuk.

A nagymorva tradíció emellett fontos alapeleme volt az 1939-1945 közötti, formailag független, gyakorlatilag német függésben működő Szlovák Állam számára is. Az előző korszakhoz képest különbségnek tekinthető az, hogy felértékelődött Pribina nyitrai fejedelemségének emléke, mint az önálló szlovák államiság egyik lehetséges előképe. Emellett hangsúlyos elemmé válik a németekkel való jó viszonyra való törekvés, mint nagymorva szándék. (Hrušovský [1939] 38.) Az európai kultúrkörhöz tartozás, a kultúrfölény itt is erőteljesen megjelenik, különösen pedig a kereszténység, mint megtartó erő: *„Ez a keresztény műveltség továbbélt Nagymorávia bukása után is, a szlovák nemzetnek ez tartósan sajátjává vált, és a keleti hódítókkal szemben a szlovákoknak kulturális és erkölcsi fölényt adott. Ezzel az örökséggel nemzetünk tartósan és örökre Európa kultúrnemzetei közé sorolódott be.”* (Hrušovský, 1939, 58.) A szlovák nemzet minden feltétellel rendelkezett, hogy saját hazájában az állami függetlenség nélkül is létezni tudjon – adja meg a szerző a végkonklúziót. Ehhez hasonló a korszak népiskolai tankönyvének is a hangvétele: *„Meghalt Pribina herceg és az ő fia, Kocel. Meghalt szent Cirill és szent Metód. Meghalt az erős király, Szvatopluk is, és szétesett nagy birodalma. De a szlovák nemzet egy egész ezredéven át megőrizte keresztény hitét. És ez a keresztény hit megvédte a nemzetünket egészen azokig az időkig, amíg Nagymorávia a Szlovák Államban újjá nem született”* (Hrušovský [1941] 72.-73.)

A második csehszlovák korszakban ugyanezek a főbb gondolati elemek, csak nem olyan érzelemtelítetten, mint az első csehszlovák időkben, és nem olyan szlovák-központúan, mint a Szlovák Állam idején. De ezzel együtt a nagymorva műveltségnek, mint a maga korában kiemelkedő kulturális térnek a továbbélését láttatja ez az interpretáció is, a morva fejedelemséget pedig a cseh-szlovák állam előképének tekinti. (Dejepis-1 [1984] 120.) Ez a csehszlovák interpretáció éppen az általa alapvetésnek tartott cseh-szlovák gazdasági, kulturális kapcsolatok élénkségére hivatkozva jelenti ki, hogy a legközelebbi rokonság és a testvérnépek összetartozásának tudata a morva állam bukása után is fennmaradt. (Husa-Kropilák [1966] 26.-27.) A marxista történetírásnak megfelelően

jobban előtérbe kerül a „népi perspektíva” is (de mint láttuk ez az első csehszlovák időben is jelentős): „*Magát a történelmet továbbra is a szlovák nép csinálta: ő művelte a földet, a természettel folytatott harcban újabb területeket szerzett meg*”, várakat emelt, bányászott, utat épített – „*és így megteremtette a civilizáció fejlődésének az alapjait.*” (Dejepis-1 [1953] 124.) Ugyancsak a korszak ideológiai alapvetéséből következik, hogy a keresztény tradíció nem kerül előtérbe. Az akkori értelmezés szerint a kereszténység és az „isteni kegyelemből” származtatott hatalom a kizsákmányoló rétegnek a dolgozó nép feletti hatalmának megerősítését, legitimálását szolgálta. (Husa-Kropilák [1966] 24.) Ettől függetlenül például Cirill-Metód tevékenységének az anyanyelvi liturgia miatt nagy jelentőséget tulajdonít ez az interpretáció is; a kereszténység ebben a kontextusban „kortünet”, a feudális osztálytársadalom kísérijelensége.

A legújabb gimnáziumi tankönyvekben is hangsúlyos helyet kap a morva koron túl is megmaradó etnikai egység, mint a legfontosabb morva örökség. (Dejepis-1 [2011] 125.-127.) „*A nagymorva állam szétesése nem jelentette az itteni etnikai közösségnek, kultúrájának és keresztény orientációjának a megszűnését, amelynek már szilárdabb gyökere volt.*” A régészeti leletek eszerint a dél-szlovákiai területeken sem mutatják a település kontinuitásának hosszabb megszakadását. „*Őseinknek sikerült a történelmi magyar állam kevésbé kedvező körülményei között is különálló etnikai közösséggé fejlődnie. A szlovákok az élő történelmi tradíciónak is köszönhetően megtartották a közös származás tudatát, életmódjukat, népi kultúrájukat és nyelvüket.*” Ezzel azonos szimbolikájú, de didaktikailag az alapfokú oktatáshoz igazított a 2011-es általános iskolai sorozat, melyben képek és illusztrációk mutatják a morva tradíció továbbélését: Nyitra, Pozsony és Dévény mint morva központok szerepelnek, ahol máig megvannak a morva kor templomainak alapjai, és külön képpel szerepel Kopcsány (Kopčany) temploma, mint a morva kor óta máig álló épület. (Dejepis-7 [2011] 19.-20.)

A rendszerváltás utáni korszakban, a legújabb 2011. évi gimnáziumi és általános iskolai sorozatban egy új emlékezetpolitikai elem jelenik meg, és pedig igencsak hangsúlyosan: tankönyvi magyarázatok elemzik a korabeli, középkori kollektív emlékezetet. Lényegében azt az ellentmondást próbálják feloldani, hogy ha ilyen stabil a szlovák etnikum és öntudat továbbélése, miért nem szólnak erről a források. Az egyik magyarázat szerint azért, mert az emlékezet hordozói a szájhagyomány mellett az írott források (krónikák) voltak. „*Minthogy a krónikákat főleg a királyi udvarokban írták, a szlovákok történelmi tradícióját egységes formában senki nem ragadta meg.*” (Dejepis-1 [2011] 125.-127.) Az itt ismertetett teória szerint a 17.-18. században tudták

a szlovákok ismét felfedezni legrégebb történelmüket, amikor a frank és a pápai forrásokhoz hozzáférhettek. .

Emellett külön táblázat és bekezdések taglalják, hogy a 10.-13. században Svatopluknak, Cirillnek és Metódnak emlékezete szájhagyomány útján tovább élt, és erre két konkrét példát is részletesen ismertetnek a szerzők. Az egyik Kosmas cseh krónikás, aki a mai délnyugat-szlovákiai területen (Nyitránál) élő Svatopluk-hagyományról számolt be 1099-ből. A másik hivatkozás a 13. századi Kézai Simon, aki eszerint a Dunántúlon számolt be élő Svatopluk-hagyományról. Ennek alátámasztásául a morva állam bukásának Kézai által lejegyzett mindkét változata bemutatásra kerül. (Dejepis-1 [2011] 125.-127.) Ezen értelmezés szerint a 13. századig megmaradt Svatopluki emléke a népi emlékezetben, és csak a 14. századra ill. a késő középkorra halványult el. Kivételnek ekkor már csak az egyházi környezet számít eszerint, ahol a 14. század végén is felbukkan Cirill és Metód, például egy szepesi kalendáriumban. A 2011. évi általános iskolai sorozat a morva „civilizációs eredmények” felsorolása mellett ugyancsak hivatkozik a morva tradíció továbbélésére, mint közösségmegtartó erőre. Itt megint Kosmas cseh krónikás kerül bemutatásra. (Dejepis-7 [2011] 19.-20.)

3. A mai Szlovákia területének betagozódása a Magyar Királyságba

Mint láttuk, a morva államiság bukásában a szlovák emlékezetpolitika számon tartja a magyar honfoglalást, mint sorsdöntő, de nem egyetlen tényezőt. Külön kérdéskört képez viszont a honfoglalás és államalapítás kapcsán az, hogy a mai szlovák terület hogyan tagozódott be a Magyar Királyságba, és hogy milyen volt az itt élők (szlovák narratíva szerint: szlovákok) és a magyarok viszonya.

Az első csehszlovák tankönyvektől kezdve határozott kontúrt kap az a nézet, miszerint Szlovákia területe csak Szent István király uralkodása alatt tagozódott be a Magyar Királyságba. Az 1924-es népiskolai tankönyv szerint: „*Nekünk, szlovákok számára az ő uralkodása végzetes volt. Akkor lett ugyanis Szlovákia Magyarországhoz csatolva, és azután 900 évig a szlovákoknak idegen uralmat kellett elviselnie.*“ (Kadlečík [1924] 7. V.ö. Koreň [1922] 15.-16. Itt is többször kiemelve, hogy Szlovákiát Szent István csak 1028-ban tagozta be birodalmába. Hasonlóan Horčíčka-Nespor [1921] 88. Eszerint Szent István csak Vitéz Boleslav lengyel király halála után foglalta el Szlovákiát, ami ezután a történelmi Magyarországhoz volt csatolva egészen 1918-ig.) Ebben az interpretációban nem csak a 900 éves elnyomás hagyományos szlovák toposza jelenik meg, hanem az is, hogy a morva állam bukása után még mintegy száz év telt el, amire

a mai szlovák településterület a történelmi Magyarország részévé vált. Erről a közbeeső évszázadról viszont külön információ, külön történet nem rajzolódik ki.

A lassú betagozódás narratívája erőteljes az 1939-es Hrušovský-féle interpretációban is. Eszerint a magyarok elől a szlovákok szép lassan az északi hegyekbe húzódtak a Duna és Tisza mellől, ahol valahai jelenlétüket a sok szlovák helységnév bizonyítja; a hegyek-völgyek világában aztán sikerrel őrizték meg nemzetiségüket, szlovák nyelvüket, szláv jellegüket. Ez a narratíva feltételezi a nyitrai püspökség és a zobori kolostor kontinuus működését, a megye és ispán intézményének folyamatosságát pedig kijelentőmódban tárgyalja. (Hrušovský [1939] 59.-63.) A második csehszlovák időszakban ugyancsak igen erőteljes a lassú betagozódás narratívája, a magyar állam fokozatos terjeszkedésének hangsúlyozása, amely valamikor akkor zárult le, amikor a lengyel Vitéz Boleszláv kivonult a térségből. (Dejepis-1 [1953] 124. Husa-Kropilák [1966] 28.-32. – 1025-re téve. Dejepis-1 [1984] 131. – 1018-ra téve.)

Ez a fajta lassú betagozódásra vonatkozó narratíva erősen megvan a későbbi tankönyvekben is. Az 1994-es általános iskolai sorozat szerint a terjeszkedő magyar állam a nagymorva területeket fokozatosan vonta birtokba (ezt a folyamatot 2-3 generáció hosszúságúra becsülve): van ahol a szláv vezetők megegyeztek a magyarokkal, másutt megadóztatták őket, megint másutt hadjáratok áldozatává váltak. Az emberek *„fokozatosan átmentek az új hatalom alá, és a viszonyokkal megbékélve aktívan részt vettek a történelmi Magyarország építésében”*. (Dvořák-Mrva [1996] 16.) Itt tehát a népesség új hatalomhoz való viszonyulása is megjelenik. A 2002-es gimnáziumi sorozat ugyancsak a felső-magyarországi régió fokozatos betagozódásáról beszél, eszerint a 11. század elején a lengyel Vitéz Boleslav megszállta Szlovákia területét a Dunáig, és csak 1018-ban mondott le ezekről a területekről I. István javára. *„Ettől kezdve 1918-ig Szlovákia [értsd: a történelmi Felső-Magyarország] a Magyar Királyság része volt”*. (Dejepis-1 [2002] 219.) Szlovákia területének teljes birtokba vételét pedig ezen szlovák interpretáció szerint I. László fejezte be a 11. század végén.

A 2011-es gimnáziumi sorozat a korábbiaknál váratlanul részletesebben, eseménytörténeti részletekkel ellátva ismerteti a „betagozódás” folyamatát. Eszerint a 10. században Mihály, Géza testvére, mint dux [údelný vojvoda] székelt Nyitrán, aki *„megnyerte magának a szlovák nagyurakat”*, ezzel hatalmát kiterjesztette, és ő újította fel a nyitrai Szent Emmerám templomot és a zobori Szent Ipoly kolostort. Őt Géza fejedelem mozdította el innen, félve hatalma növekedésétől. Ugyanekkor viszont a Vág-mente kikerült a magyar fennhatóságból, amelyet a Premysl-ház uralt 955 után. A térséget aztán Vitéz Boleszláv lengyel fejedelem a Dunáig elfoglalta, amit Géza

testvérének, Mihálynak a fia, Szár László [Ladislav Lysý], majd utána Vazul kapott meg. Boleszláv halála után Vazul nyitrai fejedelemségét István elfoglalta, Vazult bebörtönöztette és megvakíttatta. (Dejepis-1 [2011] 132.) Eszerint tehát a lengyel patronátus alatt álló Vazul-ág lényegében továbbvitte a független nyitrai fejedelemséget, és csak Szent István alatt került ez a terület magyar kézbe. A 2011-es gimnáziumi sorozatban tehát önálló „sztorivá”, önálló eseménytörténeté válik a betagozódás eddig homályosabb folyamata. Itt egyébként Szent István államépítése is minden korábbinál részletesebben kap teret, Imre királynak irt intelmével, egyház- és államszervezésével, szentté avatásával. Ezekre a magyar szempontból oly fontos részletekre a korábbi tankönyvek általában nem térnek ki.

Mindebből a szlovák emlékezetpolitikára nézve egy új tendencia rajzolódik ki: a korai Árpád-ház belső villongásai, ellentétei valamiféle „nyitrai színezetet” kapnak, a Gézával és Szent Istvánnal szemben álló rokonok eszerint a nyitrai fejedelemség maradványaiba fészkelik be magukat. A honfoglalás-korabeli dinasztikus harcok szlovák szempontú nacionalizálása feltűnik a rendszerváltás utáni tudományos és népszerűsítő szintézisekben is (Krátko dejiny [2003] 32.-37., Dejiny Slovenska [2000]) Ennek az egyébként igencsak szövevényes narratívának a súlyát növeli az, hogy mint látni fogjuk, az Árpád-ház belső hatalmi harcainak ismertetését a tankönyvek hanyagolják.

A magyar historiográfia egyébként ugyancsak számon tartja a középkori magyar állam határainak fokozatos kialakulását, de a morva állami és egyházi szervek kontinuitását nem látja reálisnak, a honfoglalás és az államalapítás között eltelt száz év miatt, amikor semmilyen forrás nem utal továbbelő intézményekre. Az Árpád-dinasztia belharcainak szlovák verzióját, egy Vazul-féle nyitrai fejedelemség létét pedig az erre utaló konkrét források hiánya miatt logikai konstrukciónak vélik, és ennek megfelelően a logikai buktatókra hívják fel a figyelmet. (Például hogy épp Nyitrán őrizték fogságban Vazult, ami nem valószínűsíti, hogy ez lehetett korábbi hatalmi bázisa.) (Szarka-Šutaj [2013].)

4. A magyar életmódváltás szlovák szemmel

A fenti fejezetek során a Magyarország létrejöttével kapcsolatos eseménytörténeti szálak szlovák narrációját próbáltuk áttekinteni (nagy-morva állam bukása, a magyar állam északi határainak kialakulása). Ezek mellett a szlovák emlékezetpolitika külön teret szentel a magyarság életmódváltásának (a letelepedésnek, a kereszténység felvételének) és a magyar államszervezés kezdeti évszázadainak.

A magyar életmódváltás, mint egyirányú akkulturáció

Ahogy a fentiek esetében is, itt is van egy jól kitapintható folytonosság a szlovák narratívában: eszerint a magyarok a szlovákoktól, a szlovákok őseitől vették át a nyugati civilizáció fontos elemeit. Láttuk ezt a tendenciát már a 18.-19. századi szlovák írásokban is, a legkorábbi, 1920-as évekbeli tankönyvekben pedig mintegy közhelyként megtalálható gondolat, hogy a magyarok letelepülve a szlovákok őseitől tanulták el a földművelést, és a városok alapítását (Kadlečík [1924] 7.), és hogy ezért van olyan sok szlovák jövevényszó a magyar nyelvben. (Klima [1922] 26.-27. Hasonlóan: Kratochvíl [1924] 27. – A magyarok a szlovákoktól vették át „a kultúrát“, a kereszténységet, és a nyelvükbe is a szláv szókincsből merítettek.) A népiszkolai tankönyv interpretációja szerint a magyarok ekkor az alávetett népek magyarosításával próbálkoztak, a szlovákok esetében viszont nem jártak sikerrel. Ennek oka egyrészt az, hogy a szlovákok hegyvidéki területen éltek, másrészt viszont éppen a vélt szlovák kultúrfölény nyújtott asszimilációs védelmet: tudniillik hogy a magyarok főleg magasodtak műveltségben, a magyarok tőlük tanulták el a földművelést és a kézművességet, amiről az átvett szavak is tanúskodnak. (Horčíčka-Nespor [1921] 88.)

A magyar életmódváltást a Szlovák Állam emlékezetpolitikája is történelmi szükségszerűségként mutatta be, melyben a szlovákok *„elsősorban keresztény kultúrájukkal magasodtak a születőben lévő Magyarország területén élő nemzetek fölét“*, és hídként szolgáltak nyugat és kelet között. A magyar állam korai történelmének ismertetésében ennek a megközelítésnek megfelelően kiemelt helyet kap a szláv-szlováknak tekintett 11. századi nyitrai remeték, Szórád és Benedek legendájának ismertetése is. (Hrušovský [1939] 64.-66.)

A magyar életmódváltást a második csehszlovák korszak narratívája is a vélt szlovák-morva kultúrfölény szemszögéből mutatja be, esetleg erősebb társadalomtörténeti szemlélettel vegyítve. Az 1953-as tankönyv megfogalmazása szerint például *„a magyarok az ószláv társadalmi mintához alkalmazkodtak“*, és ezért van az, hogy a társadalmi tagozódásra vonatkozó szavak (rab, szabad, paraszt, zsellér) a szlovákok őseitől származnak. (Dejepis-1 [1953] 139. Dejepis-1 [1984] 119.) A kultúrfölény a kereszténység helyett a termelőerők terén való fejlettséget jelenti itt: *„Őseink az új államba a mezőgazdasági termelés, a kézművesség és a szervezés magasabb szintjét vitték be“*. (Dejepis-1 [1953] 140.) Alapvetően 1989 után sincs ebben komoly változás: az 1994-es általános iskolai sorozat is hivatkozik a magyar idők előttről származó templomokra, és átvett szláv szavakra, mint az akkulturáció bizonyítékaira. (Dvořák-Mrva [1996] 19.) Ahogy a 2002-es gimnáziumi sorozat szerzői is kiemelik azt, hogy a

honfoglaló magyarok e területeken fejlett mezőgazdaságot, egyházszerkezetet és közigazgatást találtak, mely hozzájárult „kulturálódásukhoz” és a kereszténység terjedéséhez. A magyarokra nézve egy kifejezetten negatív megjegyzést találunk, miszerint a templomokat a honfoglaló magyarok lerombolták, és korlátozták a szabad vallásgyakorlást. (Dejepis-1 [2002] 212.-213., 217.) A szláv-magyar akkulturáció eszerint tehát egyirányú folyamat, amiben a mai szlovákok ősein kívül alapvetően nem esik szó más szlávokról. Kivétel például a 2002-es gimnáziumi sorozat, ami nem csak a mai szlovák településterülethez köti ezt a folyamatot: eszerint a magyarság életmódváltása a Dunántúlon ment gyorsabban, mert ott a korábbi szláv államalakulatok révén a feudális viszonyok már jelen voltak. (Dejepis-1 [2002] 217.) A 2011-es gimnáziumi sorozat is az együttélés, együttműködés mozzanatát hangsúlyozza ki, de a korábban már tapasztalt határozottsággal mozogva e koraközépkor forráshiányos, ingoványos talaján. Eszerint a honfoglaló magyarok az eredeti lakosságot meghagyták, akiktől adót (terményeket, stb.) szedtek. Az északi területeket kezdetben nem foglalták el, csak befolyási övezetnek tekintették, és itt megmaradt az eredeti lakosság és a kereszténység is, amiről megintcsak a 9. századi templomok tanúskodnak. *„Szlovákia északabbi területein kisebb területi egységek keletkeztek, amelyek élén a nagymorva arisztokrácia leszármazottai álltak“*, akik néha a magyarokhoz is csatlakoztak a kalandozásokkor. (Dejepis-1 [2011] 128.-129.) A helyi elit tekintetében tehát erős morva-magyar együttélést feltételez és sugall ez a szövegvariáns.

A magyar államszervezés, mint multietnikus vállalkozás

A morva civilizáció és kultúra továbbélésének teóriája nem csak az egyoldalú magyar-szlovák akkulturáció motívumában ölt testet, hanem a valahai morva államstruktúra, a régi megyerendszer, a korai szláv egyházi központok továbbélésének mozzanatában is. Ez a 19. században is megfigyelhető interpretáció határozott formában megjelenik az első csehszlovák korszak tankönyvben is, de hogy milyen éles kontúrral, és milyen kontextusban, az eléggé változó. Az 1922-es tankönyv ezt például a „bölcshatalmú” képével köti össze: Szent István bölcsességét abban látja, hogy Szlovákiában meghagyta a régi megyei rendszert, utódainak pedig meghagyta, hogy a nem-magyar népek régi szokásait óvják és őrizzék. Szent István *„hosszan uralkodott, és igyekezett okosan és figyelmesen uralkodni“* – állapítja meg erre hivatkozva a szerző. (Koreň [1922] 15.-16.) A magyar államalapításon belül az 1939-1945 közti Szlovák Állam tankönyvi tematikája esetén is a már említett morva továbbélés narratívája van jelen, (Hrušovský [1939] 66.) ahogy a magyar államszervezés morva-szlovák gyökereit emeli ki

a második csehszlovák korszak tankönyvi szöveganyaga is: a morva mintára szervezett püspökségeket, vagy a morva eredetű megyerendszert. (Dejepis-1 [1984] 129.) A rendszerváltás utáni tankönyvekben ugyancsak azt hangsúlyozzák, hogy I. István egyházfejlesztő tevékenysége a nagymorva időkből maradt egyházi struktúrára is támaszkodott. (Dejepis-1 [2002] 217., Dejepis-1 [2011] 128.-129.)

Látványos, de nem következetesen felbukkanó mozzanat az, hogy Szent István sokszor szlovák segítőköt kap az államépítő harcban. Az 1939-es történelemkönyvben Hont és Pázmány személyében tűnnek fel szlovák segítők István mellett, az 1984-es tankönyvi szövegben dunántúli szláv főurak szerepelnek, mint az Árpádok támaszai. (Hrušovský [1939] 66., Dejepis-1 [1984] 129.) Az 1994-es általános iskolai sorozat szerint is „*feltehető, hogy Hont és Pázmány szláv eredetűek.*” (Dvořák-Mrva [1996] 18.) A 2011-es gimnáziumi sorozat már nem ilyen óvatos, és meglehetősen határozottan fogalmaz ennek kapcsán: eszerint Szent Istvánt szlovák nagyurak, Hont, Poznan (azaz Hont és Pázmány) illetve Orzius segítik ki a Koppány elleni csatában „*a döntő pillanatban*“, amivel jelentős befolyást szereznek Istvánra, és a legközelebbi bizalmasaivá válnak. (Dejepis-1 [2011] 129.-130.V.ö. Dejepis-7 [2011] 22.: a “szlovák” Hont és Poznan.)

Az államalapítás eszerint tehát egy közös, multietnikus vállalkozás; ezzel összhangban a rendszerváltás utáni törzsszövegekben megintcsak feltűnik, hogy Szent István „*tehetséges uralkodó, jó szervező*”, amiben a nagymorva alapok is segítették őt. (Dvořák-Mrva [1996] 18.; ld. még: Dejepis-7 [2011] 23.)

A legújabb gimnáziumi sorozatban megjelenik egy újszerű emlékezetpolitikai elem, ami a korábbinál sokkal határozottabban és jóval nagyobb léptékben veti fel a nagymorva alapok államalkotó szerepét: eszerint a magyar, cseh és lengyel királyság hasonló vonásai miatt „*történészek már régóta hangoztatják azt a nézetet, miszerint ezek előképe Nagymoráviában volt. Ez leginkább az országok területi beosztásában és gazdasági rendszerükben érhető tetten. A szlovákok és Szlovákia is megtalálta a helyét az új körülmények között*“. (Dejepis-1 [2011] 128.)

A szlovákok ősei tehát kulturálisan fölényben voltak a magyarokhoz képest, a szláv-magyar akkulturáció egyirányú volt, a magyar életmódváltásban és államalapításban a szláv-morva alapok komolyan szerepet játszottak, sőt, a szlovákok ősei tevélegesen is részt vettek az államszervezésben, amely ország eredendően egy soknemzetiségű ország volt. Ezt a tankönyvi narratívát rögzítik a szlovák érettségi célkövetelmények is, témaként megjelölve a következőt: „*A Magyar Királyság kialakulása, és a szlovákok őseinek hozzájárulása ehhez.*” (Cieľové požiadavky [2010] 6.) Ugyanitt a történelmi Magyarországot mint “soknemzetiségű államot” határozzák meg. A nagyobb történelmi

szintézisekben különböző szinten mindez ugyancsak jelen van: Anton Špiesz például a Magyar Királyság magyar alapítását hangsúlyozza és nem emel ki morva-szlovák alapokat, a könyvéhez utószót író Dušan Čaplovič viszont ezt „tankönyvi pontossággal” teszi meg. (Špiesz [2002] 274.-275.) Az erős morva államiséget és annak középkori kontinuitását általában hangsúlyozzák azok a szintézisek, melyeket Dušan Čaplovič, Matúš Kučera, Ján Steinhübel vagy Ján Lukačka (a 2011-es tankönyv társszerzője) jegyeznek. (Dejiny Slovenska [2000] 98. – Hivatkozva megint Dušan Třeštík elméletére, ami szerint a morva államiség a közép-európai államok előképe. Ld. még Krátke dejiny [2003].)

A határozott vélemények mögött azonban észlelhetőek egy komoly emlékezetpolitikai zavar jelei. Hiszen a magyarok szlovákokkal szembeni asszimilációs törekvéséről is olvastunk az előbb. Vagy idézhetjük a 2002-es gimnáziumi tankönyvet, amely megjegyzi, hogy a magyar uralkodói körök és az egyházi vezetés az itt szlováknak nevezett Szórád és Benedek nyitravidéki remeték legendáit tudatosan szorította háttérbe az Árpád-házi szentek kultusza érdekében. (Dejepis-1 [2002] 219., 231.) A Magyarországot megalkotó és irányító magyar uralkodói réteg tehát nem a szlovákság érdekében dolgozott – ez sejlik fel már a Magyar Királyság legkorábbi évtizedei kapcsán, és ahogy haladunk az időben előre, a szlovák tankönyvi szövegekben ez egyre határozottabban ölt testet. Mégis, ugyancsak határozott lépésekkel épül fel egy olyan narratíva is – párhuzamosan a nemzeti fejlődés számára hátrányos körülmények valamilyen színezetével – ami szerint a szlovákok a történelmi Magyarország építésében tevőlegesen részt vállaltak.

A két meglátás bizonyos ponton túl egymásnak ellentmond. Hol gyengébb, hol határozottabb szándék mutatkozik mind a szlovákságot ért hátrányos helyzet, mind a szlovákság tevőleges szerepvállalásának bizonyítására, és ebből nem rajzolódik ki egy végső konklúzió – arra nézve például, hogy *Uhorsko* végső soron jó vagy rossz hazája volt a szlovákoknak? Vagy hogy a kérdést konkrétabban tegyük fel: a szlovákként aposztrofált Hont és Pázmány jó vagy rossz irányba vitték a szlovákság sorsát?

A magyar historiográfia és történetírás mindenesetre a morva államiség komolyabb maradványainak továbbélését nem tartja reálisnak, és az igen mély szláv-magyar együttélést a legkevésbé sem korlátozza a nyitrai térségre. A magyarokat eszerint civilizációs hatások és jövevényszavak déli szláv (bolgár, horvát), pannóniai szláv és nyugati szláv (koruntán, szlovén) irányból ugyancsak intenzíven érték, és jóval fejlettebb kultúrájú magyar köznéppel számolnak, mint a szlovák narratíva. (Székely-Bartha [1987] 634.-650.) A magyar narratívában – a magyar-szláv együttélés mellett,

melyet elsősorban a jövevényszavak tudatosítanak – az kap hangsúlyt, hogy a honfoglalás és az államalapítás között egy évszázad „pogány interregnum” eltelt, így nem lehet komoly méretű állam- vagy egyházszerkezeti kontinuitás. Ennek megfelelően az államalapítást Szent István alkotásának tartja számon a magyar tankönyvi szöveganyag is. (Szabó-Závodszy [é.n.] 50.-53.) Hont és Pázmány szláv származtatását alapvetően téves elméletként tartják számon. (KMTL [1994] 269.) Az államalapítás munkáját az Árpád-ház eredményeként kezeli a magyar történetírás, kiemelve nem csak Szent István, hanem az őt követő királyok államszervező munkáját is (megyeszervezet és egyházszerkezeti fejlesztése, törvénykezés, pénzverés). (Száray [2006] 74.-81.)

5. A nyitrai dukátus

A fenti kérdéshez, a valahai nyitrai fejedelemség területének (azaz szlovák interpretációban Szlovákiának) a betagozódásához kapcsolódó téma a „nyitrai dukátus” kérdése.

A dukátus a 11. századi magyar államisághoz kapcsolódó területszerkezési egység volt Bihar és Nyitra vidékén, és a trónörökös (herceg, dux) által kormányzott területet jelentett. Egyes magyar történészek szerint türk hagyomány alapján alakult ki, mások szerint a családi belviszályok és az öröklés megoldatlansága miatt jött létre. A dukátus rendszerét Könyves Kálmán megszüntette, valószínűleg azért, mert a vármegyrendszer fejlődésével átfedés alakult ki a megyék és a dukátusok között, illetve a védelmi funkciók az országhatár kiépülésével és kitolódásával elvesztek, de a legfőbb ok az lehetett, hogy a dukátus többször vált pártütések melegágyának, a király ellen lázadók hátszínévé. (Székely-Bartha [1987] 620.-621. KMTL [1994] 261.)

Ezzel ellentétben a szlovák historiográfiában régebbi jelenség az, hogy a nyitrai dukátust a szláv államiság egyfajta továbbélésének is szokás interpretálni. (Záborský [1875]) Ez a megközelítés a tankönyvekbe kezdetben nem került át, a Szlovák Állam tankönyveiben viszont már kiemelt helye van, saját fejezet foglalkozik a témával. Azt dukátus esetében azt emelik itt ki, hogy urai lényegében saját uralkodóként viselkedtek, pénzt verettek, és az általuk viselt harcokban a szlovák katonaság kitűnt katonai képességeivel. (Hrušovský [1939] 66.-70.) Az ekkori, tanító-buzdító stílusnak megfelelő hangulatban a dukátus története azzal zárul, hogy annak megszűnése után sem vesztette el Szlovákia a maga saját különleges helyét a Magyar Királyságon belül. A nyitrai dukátus a második csehszlovák időszak narratívájában mint Szlovákia betagozódásának utolsó lépése szerepel, de inkább említés szintjén kerül elő (Dejepis-1

[1953] 124.), vagy csak kisebb részletezettséggel (Dejepis-1 [1984] 131.), etnikai vagy érzelmi jelleg nélkül, esetlegesen. A rendszerváltás utáni első könyvekben is inkább csak említésre kerül, például hogy a dukátus ütközőterületként szolgált, de nem tesznek utalást valamiféle nagymorva eredetre, nem jellemző határozott etnocentrikus interpretáció. (Dvořák-Mrva [1996] 20.) Itt nincs szó nyitrai morva eredetről (sőt: a kezdetek „nem világosak” eszerint) és e feudális intézmény megszűnését a 12. század elejére téve, a megszűnés okát abban jelölik meg, hogy már kialakultak az ország határai, és ilyen határmenti fejedelemségre nem volt szükség.

Azonban a nyitrai dukátus szlovák narratíván belüli kiemelt helyére utal a Szlovák Minisztérium által kiadott tantárgyi útmutató, amiben a „Történelmi magyar állam 1526-ig” témakörön belül a tanórákon tárgyalandó hét résztema egyike a „nyitrai dukátus [vojvodstvo], és különleges helyzete a formálódó Magyar Királyságon belül”. (Učebné osnovy, 1997.) A 2011-es gimnáziumi sorozat ennek megfelelően foglalkozik a kérdéssel, a dukátus fénykorát a 11. század második felére téve, saját pénzveréssel, saját bel- és külpolitikával, udvarral, katonasággal; kidomborítva tehát az államalkotó funkciókat, és egyfajta „állam az államban” érzést keltve. A „viszonylag független helyzetnek” eszerint Kálmán király vetett véget, amikor fivérével való belharc után 1108-ban megszüntette a dukátust [vojvodstva] „és Szlovákia területét véglegesen betagozta Magyarországba”. (Dejepis-1 [2011] 129.-130.) A 2011-es általános iskolai sorozat ezzel összhangban van, tovább fokozva az „Árpád-ház versus Nyitra” narratívát: egy megjegyzés szerint például a nyitrai dukátusnak a pénze minőségibb volt az udvarénál. Az etnocentrikus látásmód határozott formát ölt az általános iskolai olvasó számára a következő mondatokban: “A dukátus [vojvodstvo] területén túlnyomórészt szlovák lakosság élt. Így lényegében a 12. század elejéig ősünk egy különálló közigazgatási egységben éltek, amelyet joggal tekintettek a 9. századi nyitrai fejedelemség továbbélésének.” (Dejepis-7 [2011] 26.-27.)

Mint látható, a szlovák emlékezetpolitikában a nyitrai dukátust erősen etnocentrikusan értelmező tendenciák a rendszerváltás utáni tankönyvekben, különösen a legújabb tankönyvi sorozatokban a korábbiakhoz képest erősebbé válnak. Ez jellemzi általánosságban a legújabb átfogó történelmi szintéziseket is. Bár a nyitrai dukátus fejedelemségként történő szlovák meghatározását [kniežatstvo] több szlovák történész (pl. Richard Marsina) korábban elutasította (helyes elnevezés szerintük a hercegség, vajdaság, mivel a királlyal nem voltak egyenrangúak), de Ján Steinhübel és mások munkái azt mégis újra felelevenítették a szakmai közbeszédben. (Ezt a folyamatot vázolja például Pavel Dvořák a témát népszerűsítő könyvében: Dvořák [2005] 25. Ld.

még ehhez az 1992-es szlovák történeti szintézis új, 2000. évi kiadását, ahol a fő változás éppen a 14 oldalnyi középkori fejezetek lecserélése jóval hosszabb, mintegy 40 oldalas terjedelembre. És míg az első kiadás még csak nyitrai hercegségről [vojvodstvo] tud, a második verzió már nyitrai fejedelemséget vázol fel, annak fentebb bemutatott erős nemzeti attribútumaival: Slovenské dejiny [1992], Dejiny Slovenska [2000]. A 2003. évi akadémiai szintézisben is külön alfejezetek vannak „kniežatstvo“ elnevezéssel Ján Steinhübel és Ján Lukačka közös szerzőségével, „*aminek létezése kétségtelenül a nagymorva korszak tradíciójából indult ki*”: Krátke dejiny [2003] 32.-37.) Általánosan jellemző az is, hogy bár ezek a Szlovák Tudományos Akadémiához köthető szintézisek hangsúlyozzák azt, hogy az ideológiai terheltség korszakai után végre szabad, önreflektív és kritikai művek születnek (Dejiny Slovenska [2000] 7.-8., Krátke dejiny [2003] 7.-8.), ez a kritikai-kétkedő hangnem nem jelenik meg a morva tradíció kapcsán, a különböző szakmai álláspontok, teóriák nem kerülnek bemutatásra.

6. Kitekintés: A morva tradíció emléke a tankönyveken kívül

A középkornak (pontosabban egy középkori állami előképnek, aranykornak) a nemzettudaton belüli kiemelt helye Európában nem egyedi jelenség: a modern formában folyamatos átmenet nélkül megszülető államok egy középkori előképhez nyúlnak vissza („pristine state”), melyet az „erős uralkodók, nagy kiterjedés, és hősies küzdelmek” jellemeznek. Ugyancsak európai jelenség, hogy a narratíva szintjén viszont bizonytalanság van, hogy támadó-hódító, vagy pont hogy védekező jelleget adjanak az „utódok” ennek a középkori előképnek. (Evans-Marchal [2011] 261-262.) A fentiekből látható, hogy a morva államiság emléke ebbe a sorba illeszkedik: az egyházi, könyvtári és külföldi források alapján már a 19. században a szlovák nemzeti mozgalom élő tradíciójává vált, mégpedig az egyik legfontosabb tradíciójává. Valamiféle középkori, vagy kora újkorai népi előzménye ennek nem mutatható ki; a szlovák kutatók is ezt mindössze néhány helynévben fellelhető nyomban látják, illetve a főleg a keleti egyházban tisztelt szent Kozma és Damjának szentelt templomokban; ilyen például a trencsényi vár mellett a 14. században még álló templom, a pozsonyhidegkúti (Dubravka) középkori templom, vagy a zay-ugróci völgyben fekvő Ksinna kis kápolnája. (Habovštiaková [1990] 290.) Számon tartanak ezen kívül a mai Szlovákia területén talált cirill betűs írásokat is, de azok részben a délről feltelepülő horvátok, vagy a keleti rutének révén kerültek ide; a tudományos interpretáció szerint ezzel együtt „*ezek mégis a cirill-metódi gyökerekből kinövő hajtások*”. (Habovštiaková [1990] 290.)

Mindenestre a középkori, kora újkori források alapján felépült nagymorva tradíció hamar fontos helyet foglalt el a szlovák nemzeti mozgalomban, a születőben lévő szlovák sajtóban, és a 19. századi szlovák kultúrában is fő motívummá vált. A historizáló irodalomban tudatos korszakválasztás eredményeként balladák, versek és operák örökítették meg ekkor Cirill és Metód, illetve Szvatopluk alakját, és általában a korai „szláv dicsőség” időszakát. (Škvarna-Hudek [2013].) Már az első irodalmi generációnál, Juraj Fándlynál történelmi színezetet kaptak egyes darabok, a nagymorva időszakba, és a kereszténység magyarországi elterjedésének idejébe helyezve az eseményeket (Szvatopluk, Szórád és Benedek legendájának megéneklésével). (Psl [2004] 77.) Ján Hollý nagyszabású hősi eposzai (Svatopluk – 1833, Cirillo-Metodiada – 1835) a szlovák történelmi tudatnak e korai fejezeteit monumentalizálta, de a dicső szláv múlt (régmúlt) monumentális percepciójának a sorába illik Ján Kollár *Slávy dcéra* c. nagyszabású alkotása is (1824). Utóbbi mű a pontosabb történelmi események (re)konstruálása helyett inkább olyan zsánereket emelt ki, mint a békeszerető nemzet karaktere. Ebbe a típusba sorolható Samo Chalupka *Mor ho!* c. műve is (1864), ami a szláv békekövetek és a római császár találkozásának fiktív történetét meséli el. (Psl [2004].)

Ennek a „politikai folklorizmusnak” is nevezett jelenségnek a történelmi tudatra mért hatását nem szabad alábecsülni. A szociálpszichológia, az irodalomtörténet és a történetírás tudománya is felfigyelt arra, hogy a főképp a 18-19. században gyökerező nemzeti irodalmi kánon erős hatással van a nemzeti történelmi tudatra. (Frank-Adler [2011] 11-12.) A 19. században, de a 20. század első felében is, a szlovák vidéki szóbeliség erős kultúrája mellett is tömeges szinten voltak hatással ezek a korábban elitista témák akár a legalsóbb társadalmi szintekre, az egyház révén, a tömegmédiá, az irodalmi folklorizmus, a politikai agitáció, az amatőrszínházak, éves vásárok kiadványai, vagy a kalendáriumok révén. (Hlôšková [2008] 45.) Az is megállapítható, hogy a „politikai folklorizmus” révén kölcsönhatás lehetett programszerű irodalom és a népi lélektan között: Štúrék tudatosan inspirálódtak a mondák világából, és aztán hatással lettek a mondák alakulására. Ahogy később is, egy-egy jól sikerült, népszerűvé vált könyv vagy film egy addig helyi vagy marginális mondát, történetet emelhet be az nemzeti emlékezetbe. (Hlôšková [2008] 46-47., 77.) A szlovák irodalmi hagyománynak ezt a „hazafias”, nevelő jellegét mindenestre számontartották és alkalmazták az oktatásban mindkét csehszlovák korszakban. (Butvin [1962] 6.-13.)

De nem csak az irodalom a kultuszteremtés terepe. Már a 19. században is más komoly emlékezetpolitikai lépések is a nagymorva tradíció kialakítását célozták: ilyen volt

Štúrék kirándulása Dévénybe, amivel Dévényt (és a Dunát is) a szlovák nemzettudat „szakrális terébe” emelték, vagy a Cirill és Metód szerzetesek érkezésének 1000 éves évfordulóján szervezett ünnepek 1863-ban. Ez utóbbi ünnepsorozat inkább egyházi, mint nemzeti színezetet kapott, de nem véletlen, hogy szlovák kötődésű egyházi méltóságok voltak a főszervezők. Az ugyanekkor megalakított Matica slovenská címerébe is a bizánci szentek tiszteletére került cirill betűs felirat. (Habovštiaková [1990] 292.-294.)

Ez a fajta kiemelt helyzet a csehszlovák időkben is megmaradt, annak ellenére, hogy a cseh politikának – a történelmi cseh állam léte miatt – nem volt szüksége a nagymorva kor révén legitimálni önmagát. Az autonomista szlovák mozgalom viszont előszeretettel utalt a nagymorva „ősökre”, ez leginkább az 1933-as Pribina-emlékévben mutatkozott meg. Az 1945 utáni csehszlovák korszak kommunista államideológiájában is helye volt a nagymorva hagyománynak, és Cirill-Metódnak is, mint az írásbeliség közvetítőinek és fejlesztőinek. (Škvarna-Hudek [2013] 97.-121.) A rendszerváltás után viszont a korábbiaknál is komolyabb, elsőrendű emlékezetpolitikai helyre került a morva tradíció: az alkotmány kezdőmondata a szlovák nemzetre, mint a cirill-metódi hagyomány örököseire utal. A 9. század emlékezetkultúrában való jelenlétét pedig olyan események erősítik, mint a szerzetes-páros érkezésének 1150. évfordulója, 2013-ban, amiről az állami pályázati kiírásnak köszönhetően konferenciák, kiállítások sora emlékezett meg, de többrészes tévéfilm is készült, a Szlovák Nemzeti Színház pedig operát mutatott be Szvatoplukról.⁵

A nagymorva „kulturális kód” tehát azt lehet mondani, a szlovák köztudat egészét lefedi. Törésvonalat az jelent a társadalmon belül, hogy a közbeszéd (illetve a politikum) egyik része (Matica slovenská, vagy a 2012 óta kormányzó Smer-Szociáldemokrácia) a historizáló beszédmódot szereti és tudatosan alkalmazza, és a történelem nacionalizálását a nemzetállam létezéséből fakadó kötelező látásmódként értékeli: eszerint az ezer éves szlovák történelem a független Szlovákiához vezető út történelme. A történészek, társadalomtudósok, az értelmiség számos csoportja ezt nacionalista retorikának értelmezve illetve a professzionalitás hiányára rámutatva elutasítja. (Michela [2008b] 7-13.) A historizáló beszédmódra és cselekvésre számos példát találhatunk, de a teljesség igénye nélkül Robert Fico miniszterelnökhöz köthető néhány eseményt érdemes megemlíteni: ilyen a dévényi Cirill-Metód ünnepek megszervezése, vagy a pozsonyi vár előtti Szvatopluk-szobor felállítása 2010-ben, ami végül a politikai kampány aktív eleme lett. Ezek az események inkább a szlovák

⁵ Személyes gyűjtés.

társadalmon belüli törésvonalakat mutatták meg, és a magyarságképhez közvetlenül nem kapcsolódnak, ellentétben a komáromi Ciril-Metód szobor ügyével. Ennek a szobornak a tervével a komáromi Matica-alapszervezet lépett fel a magyar többségű városvezetésnél, ellensúlyozandó a magyar történelemre utaló alkotásokat, és arra hivatkozva, hogy a szerzetespáros épp Komáromnál lépett szerintük Szlovákia földjére. A városvezetés nem adott közterületen engedélyt a szobor felállítására, a hosszas vitába a politika magasabb szintje is belekapcsolódott, addig a már elkészült alkotást a Matica slovenská helyi székházának homlokzatára helyezték. A viták során magyarelles tüntetésekre is sor került, míg végül 2010-ben Robert Fico személyes közbenjárására úgy oldódott meg a helyzet, hogy a szobor közterületre, de nem a város területére, hanem egy hozzáférhetetlen körforgalomba került. (Škvarna-Hudek [2013] 132.-133.)

Azt, hogy a nagymorva tradíció nem jelent mély emlékezetpolitikai törést, jól mutatják a mítoszrombolónak számító szlovák történeti megközelítések. Ezek a deheroizálás, dekonstruálás nemzetközi trendjének, elvárásának formális átvétele mellett a korszak mitizálását nem mindig szüntetik meg, csak más formában építik fel. Jó példa erre a fentebb említett történeti szintéziseken kívül a *Mýty naše slovenské* c. kollektív munka, amiben a nyitrai fejedelemség központi fontossága nincs megkérdőjelezve, inkább a korszak politikai bulvár szintjén történő mitizálása van pellengérré állítva. Dušan Kováč neves szlovák történész pedig, aki maga panaszkodik arra, hogy "a szlovák történelmi tudat jó néhány mítoszára" erős és folyamatos hatást tett a magyar "elnyomatás" időszaka, (Kováč [1995] 68-69.) néhány sor múlva azokat a szlovák történetfilozófiai gondolatokat idézi vissza, melyek maguk is történeti mítoszokat sejtetnek. A történelmi Magyarországon belül a nagymorva tradíció továbbéléséről ír, és arról, hogy Szlovákia mai területe "sokféle tekintetben önálló egésszé alakult" a magyar államon belül, többek között az államiség továbbélése miatt, Ennek kapcsán utal arra is, hogy szlovák címer elemei a legtöbb szlovák város címerében megtalálható, másutt viszont nem. (Kováč [1995] 69.)

Látható az is, hogy a közemlékezet nem érinti aktívan a morva tradíció vagy államiség Magyar Királyságon belüli feltételezett továbbélésének kérdését: a szlovák történetírás által feltételezett, Szent Istvánt segítő szlovák lovagok, vagy a nyitrai dukátus nem jelennek meg kulturális motívumként a szlovák „emlékezet helyeiben”, irodalmi művekben, filmvászonon, vagy a köztereken sem. A történetírás ezen erős irányára a köztudat (egyelőre?) nem reflektált. A „morva alapok” kontinuitásának ideája leginkább a kulturális örökség területén érzékelhető, amely a morva birodalomnak tulajdonított erődítményeket (hradisko) számontartja, és morva települések kontinuuus folytatását látja

jónéhány középkori felső-magyarországi városban. Nagymorva eredetű keresztény szakrális emlékként tartja számon a kollektív emlékezet a nyitrai, dévényi, pozsonyi várdombon lévő, illetve a ducói (Ducove, Pöstyén) templomi alapokat. (Špiesz [2002] 25.)

Az emlékezetkultúrában jelen levő morva tradíció tehát nem foglalkozik a magyarsággal olyan közvetlenül és olyan konkrétan, mint a történelemkönyvek. Közvetetten a nagymorva mítosz, egészét tekintve, mégis kapcsolódik a magyarságképhez: a nagymorva múlt „szlovakizációja” a szomszédoktól – elsősorban a magyaroktól – való kulturális elkülönülés, a velük szembeni ősiség (és a felsőbbrendűség) forrásaként szolgál a közemlékezet számára. A nagymorva tradíció „exkluzív formát” adott a szlovák önképnek a többi nemzettel szemben, és mint elhatároló mechanizmus működött és működik. (Findor [2012] 12., 74.-79.)

IV. FEJEZET

AZ EGYÜTTÉLÉS ÉVSZÁZADAI⁶

1. A Magyar Királyság születése és a szlovákság definiálására tett kísérletek

Kiket neveznek a szlovák tankönyvek szlovákoknak? Illetve hogyan nevezik a tankönyvek a szlovákok őseit? A 19. századi szlovák történész-generációk és az ekkor születő első történelemkönyvek alapvetően már a Magyar Királyság létrejötte előtti időktől a „szlovák” népnevet használják, és a morva fejedelemséget megelőző korokban is szlovákokról írnak. (Rizner [1875] 1.; Kožehuba [1873] 9.; Sasinek [1907] 9.-26.) A szláv törzsön belüli népek elkülönülését természetes adottságnak veszik, a nemzeti etnogenezis történelmi folyamatával nem számolnak. 1918 után, a csehszlovák időktől kezdve már kevésbé tapintható ki ez a teljesen leegyszerűsítő terminológiai következetesség. A 1920-as évek polgári iskolákba szánt szlovák tankönyvek például a szláv törzsek felsorolásakor „cseh-szláv” törzsnek nevezi a cseh, morva, szlovák vidék szlávjait [Českí Slovania]. Ennek megfelelően a „kegyetlen avarok“ a cseh-szlávokra hoztak sok szenvedést (falvak felgyújtását, férfiak és nők elrablását, rabszolgaságot), ami után majd Samo hozta el a „cseh és szlovákok“ számára a szabadságot. A cseh-szláv ill. a „csehek és szlovákok“ kifejezés véletlenszerűen váltakozik, egymás szinonimájaként. (Horčička-Nespor [1921] 64., 71. Ld. még Koreň [1922] 9.-11. Itt Szvatopluk és Gorazd szlováknak van nevezve.) Többször látunk példát arra is, hogy a csehszlovák nemzeteszmény tisztázására tesznek a tankönyvek – logikusan tankönyv-ízü – kísérleteket. Jó példa erre az 1922-es tankönyv bevezetője, ami a csehszlovák nemzetet mint az apja földjén osztozó és azt egymás mellett gondozó két testvért írja le, az idősebbik a cseh, a fiatalabb a szlovák nemzet; közös tulajdonságuk pedig hasonló nyelvük, és „telkük“ közös eredete. (Koreň [1922] 3.)

Ezeknél tudatosabb definiálási kísérleteket a csehszlovák időkben nem látunk, hiszen a csehszlovakizmus választ adott minderre, és háttérbe is szorította a szlovákság öndefiniálásának kérdését. Komolyabb hangsúlyt helyez erre a Szlovák Állam egyik legfőbb ideológiai alapvetése, a Hrušovský-féle szlovák történelemszemlélet. Pontosan próbálja definiálni, mi tartozik a „szlovák történelem” fogalomba, és a szlovák nemzetet lényegében Pribina óta létező egységként tekinti. Az, hogy viszont a középkorban mégis mást kell érteni a nemzet fogalma alatt, „A magyar rendek és a szlovákok” fejezetben

⁶ A szlovák tankönyvek közül a 2002-es gimnáziumi sorozatra vonatkozó részek két korábbi tanulmányra (Kollai [2006], Kollai [2009a]) épülnek).

kifejtésre kerül: „*A középkor nem ismerte a nemzetiségi öntudatot és a nemzeti érzést, mivel ez a fajta tudatos nacionalizmus csak később fejlődött ki.*” (Hrušovský [1939] 150.-151.) Eszerint minden nemzet tagja a politikai magyar nemzet tagjának érezhette magát, már amennyiben valamiféle rendi kiváltsággal rendelkezett, és így egyáltalán a középkori nemzet-kategóriába beletartozott. E narráció szerint a szlovákok annak rendje-módja szerint jelen is voltak minden rétegben, a legnagyobb mágnások között is, tehát nem merül fel az elit nélküli „csonka társadalom” lehetősége. A latin nyelv kiemelt fontosságú tényezőként van bemutatva ebben a helyzetben, mivel széleskörű használata a nemzetiségi ellentétek kialakulásának elejét veszi, különösen a középkori, soknemzetiségű Magyarországon, ahol a magyarok – a szlovák narratíva bevett fordulatát ismételve – mindvégig kisebbségben voltak ebben a korszakban. (Hrušovský [1939] 150.)

A második csehszlovák korszak a különálló cseh és szlovák nemzet narratívájából indul ki, amely nemzetek eszerint Magyarország létrejöttekor váltak ketté. Az 1966-os tankönyv szerint például a nagymorva birodalom bukása hosszútávon meghatározta a nyugati szlávok sorsát: a szláv településterület egységét a magyarok bejövetele megszakította, a szláv lakosság pedig két csoportra esett, amelyek ezután „*hosszú évszázadokon keresztül más fejlődési úton jártak, és különböző történelmi feltételek között éltek*”. Tehát 1000 évvel ezelőtt alakultak ki az első feltételei a két nemzetiség, a cseh és a szlovák kialakulásához. A szlovákoknak – a csehekkel ellentétben – nem sikerült nemzeti államot létrehozniuk, a magyar [uhorský] állam részei voltak, ahol a döntő hatalom a magyar feudális urak kezében volt. „*A szlovák nemzeti közösség kialakulását évszázadokon keresztül lassította a Magyarországhoz való gazdasági, politikai és kulturális kötöttség.*” (Husa-Kropilák [1966] 26.-27.)

A kérdés tehát, hogy mióta beszélhetünk a szlovákokról, a történelemkönyvekben nem kerül mélyebb taglalásra a rendszerváltásig. A 2002-es gimnáziumi tankönyv viszont már a kérdéssel alaposan és mélyen foglalkozik. A Nagymorva Birodalom lakosságát és nyelvét szlovénnek, szloviennek nevezi [Sloveni, Slovieni, illetve slovienčina]. A szerzők megjegyzik, hogy nem alakult ki egy „nagymorva nemzettudat”, és hogy mivel a frank-német források a szlovieneket Slavi, Sclavi név alatt említik, ami a szlávok összefoglaló elnevezése is egyben, ezért nagyon nehéz eldönteni, hogy egy forrásban általában a szlávokról van szó, vagy kifejezetten a szlovienekről, azaz a nagymorva állam lakosságáról. A tankönyv azt nem magyarázza meg, hogy ha kifejezetten szlovienekről nem írnak a korabeli források, akkor honnan tudunk róluk. Ugyanakkor a tankönyv szerzői hozzáteszik, hogy a birodalom etnikai alapját „*a morvák és szlovákok*”

alkották; szerintük tehát a szlovienek a szlovákok őseinek tekinthetőek, csak a szlovák elnevezés még nem alkalmazható rájuk. (Dejepis-1 [2002] 205.-206.) A szlovák tankönyvi magyarázat szerint a magyarok bejövetelével Szlovákia területének lakossága elvesztette a közvetlen kapcsolatot a délszlávokkal és a morvakkal, a nemzeti fejlődés önálló útjára léptek, így eszerint „*legkésőbb a 10. század elejétől fogva beszélhetünk szlovákokról, és nem szlovienekről*”. (Dejepis-1 [2002] 218.)

Érdekes, hogy a 2011-es gimnáziumi tankönyv a „szlovák” népnév korabeli használatának is komoly teret szentel. (Dejepis-1 [2011] 149.) Eszerint létezik egy, a szlovákság létezését figyelembe nem vevő általános történeti narratíva, miszerint a szlovák nép és territórium megnevezése csaknem hiányzik a középkori forrásokból. A 2011-es gimnáziumi tankönyv e szlovákok számára negatív megközelítéssel – miután annak kereteit maga vázolja fel – vitát kezd: „*a szlovákok elnevezése a latinban (Slavus, Sclavus) és a magyarban (Tót) egészen általános a 13. századtól.*” A „Slawak” alak feltűnését morva vidéken a 14. század második felére datálja, a „Slowak”, „Slouak” alakot pedig a 15. századra. Hasonlóan bizonyítja a területi elnevezés létezését is, az 1414-1418 között lezajló konstanzi zsinatról írt krónika alapján. A szerző, Ulrich von Richenthal a résztvevők neve mellé lejegyzí származási helyüket is, és négy név mellé a Winden Land, windisches Land alak kerül. „*A kontextusból világos, hogy a mai Szlovákia területéről van szó.*”

Az 1994-es általános iskolai sorozat a tizenkét-tizenhárom éves korúaknak megfelelő didaktikai módon közelít ugyanehhez a kérdéshez: kis képillusztáció mutatja a „szlovák” szó első nyomtatott formáját, Zlowachko alakban, Thuróczy János krónikájában (1488), valamint bemutatásra kerül az első szlovák írásos emlék, a Szepességéből (1480). (Dvořák-Mrva [1996] 37.)

A modern szlovák tankönyvi szövegek tehát a 10.-11. századtól tartják reálisnak a szlovák népnév használatát, és ez nagyjából konszenzusos megállapítás a jelenlegi szlovák történész-szakma prominens képviselői között is. (Kováč [1998], Dejiny Slovenska [2000] 98.) Belső törésvonalat az jelent, hogy a morva kor szlávjait (vagy ezzel együtt Szvatoplukot) szlováknak vagy ószlováknak lehet-e nevezni; ezt a szlovák akadémiai történetírás elutasítja, a historizáló emlékezetkultúrában viszont jelen van. (Michela [2008b] 7.-8.) Sok könyv tudatosan állást foglal a kérdésben, a középkorral kapcsolatos tudományos-ismeretterjesztő kiadványokat tízezres példányszámokban megjelentető Pavel Dvořák például így: „*Az »ószlovák« nekem nem tetszik, túlságosan fiatal, csak nemrég találták ezt ki, bizalmatlanságot szül az emberek között, akiket a szlovák történelem számára pont meg kellene nyerni.*” (Dvořák [2005] 9.) A magyar

historiográfiában a szlovien elnevezés ismert, de használata nem általános, hanem párhuzamos a „szláv” összefoglaló népnév használatával. (Vö. KMTL [1994] 652.) Határozottan eltér viszont a magyar historiográfia álláspontja a szlovák népnév használatával kapcsolatban, mivel a szlovák nép kialakulását a középkor végére teszi a hazai szlávság és a főként a tatárjárás után betelepülő morvák, lengyelek keveredéséből. Eszerint az egymástól nagy távolságra lakó, kisszámú szláv lakosságnak nem volt egységes „mi-tudata” a késő középkorig, a nyelvi különbségek is jelentősek voltak, és saját nemzetnevük, a „szlovák” szó is csak a késő középkortól kezdve használatos a korabeli forrásokban, így szlovák etnikumról a 15-16. századig nem lehet beszélni. (KMTL [1994] 652.-653.) Ezt követi a magyar tankönyvi gyakorlat is. (Szabó-Závodszy [é.n.] 91., Száray [2007] 112., 135.: Eszerint a hazai szlávsággal keveredő morva, lengyel, cseh és más irányú betelepülési hullámok révén alakult ki a késő középkorban a szlovák nép.)

Egyébként a szlovák történészek a „szlovák” népnév késői kialakulását azzal magyarázzák, hogy míg a morvák, csehek, lengyelek egymáshoz képest saját népnevükkel próbálták magukat megkülönböztetni, addig a magyarországi rokonaiknak a nem-szláv magyarokhoz képest kellett meghatározni magukat. Ehhez pedig elegendő volt számukra a szláv terminus változatainak – Sclavus, Slavus, Tóth, Wenden – használata. (KMTL [1994] 652., Steinhübel [2005] 26. Utóbbi szerint írásos formában a 13. századtól fordul elő gyakrabban a szlovien [Slovyenyn, Slowenyn], és a 15. század elejétől datálják a [Slowak] elnevezés használatát.) Ennek megfelelően a slavus szlováknak történő fordítását tisztán nyelvészeti problémaként értékelik, abból kiindulva, hogy a latin kifejezés egyértelműen szlovákokat jelöl. (Kováč [1995].)

Összefoglalva azt lehet mondani, hogy a szlovák történetírás már a 10. századtól használja a „szlovák” nemzetnevet, de hogy az ezt megelőző időszak, a korai szláv államalakulatok története is a szlovák nemzeti történelem része, azt is általában világossá teszik. Abból a tényből például, hogy cseh, magyar és lengyel példákkal ellentétben szlovák területen nem maradtak fenn szláv törzsnevek, azt a következtetést vonják le, hogy feltételezhetően „*térségünkben a törzsi társadalom jóval korábban szétesett és hamarabb befejeződött azok nemzeti egységben való integrálódása (etnogenezis)*”. (Dejepis-1 [2002] 206.)

2. Etnikai helyzet a középkori Kárpát-medencében

Már a 19. századi szlovák történeti munkákban kirajzolódik az „eredendően multietnikus” magyar (Hungarus) állam sziluettje: erről szól a befogadási teória, és az

államalapításban való szláv részvételnek a teóriája. (Ld. II./1. alfejezet.) A szlovák kollektív tudatnak ez a múltképe igen erősen hagyományozódott tovább a tankönyveken kívül is, és mára szlovák történelmi tudat egyik toposzává vált. Ezzel együtt a középkori Magyar Királyságon belüli etnikai arányokkal, és a szlovák etnikum helyzetével kiemelten és mélyen, összehasonlító jelleggel az utóbbi időkhöz nem foglalkoztak a tankönyvek. Az első csehszlovák tankönyvek szerint például a szlovákság a térségben őshonos, és kompakt etnikai közösséget alkot – de ennél mélyebb vizsgálódás tárgyát a kérdés nem képezte, legalábbis a diákok szeme előtt. Az 1920-as évek egyik tankönyve Szlovákia etnikai viszonyait például így foglalja össze: „*Szlovákiában kizárólag szlovákkul beszéltek. A hivatali nyelv egész Magyarországon a 17. századig a latin volt. Ezért a latin igen elterjedt volt Szlovákiában. A latint a nemesség is használta a maga köreibben. Mindez szerencsés volt a szlovákok számára, mert enélkül könnyen elmagyarosodtak volna.*” (Horčička-Nespor [1922] 6.) Mások pont a magyarosítást emelik ki, hasonló elbeszélő stílusban: „*Ahogy a németek a cseheket el akarták németesíteni, úgy a magyarok el akarták magyarosítani a szlovákokat*“, amíg végül az iskolákból „*a szép szlovák nyelv teljesen eltűnt*“. (Kadlečík [1924] 19.)

Az 1939-es immár tisztán szlovák tankönyvi interpretáció a térség kontinuos, autochton és többségi lakosságaként a szlovákságot határozza meg. A betelepülők közül külön említést tesznek a németek és zsidók mellett a magyarokról is, akik a szlovák folyók déli folyásai mellett kezdtek letelepülni, és akik északabbra is létrehoztak telepeket, de ott „*teljesen beolvadtak a régebbi szlovák lakosságba*“. Hasonló módon kerülnek szóba a besenyők, palócok és magyarokkal rokonnak mondott népek, akik katonai őrző feladatot láttak el, de aztán elszlovákosodtak. (Hrušovský [1939] 77., 80.) A városok történeténél a szlovákok lassú, de biztos megjelenésének egyik okaként a városok körüli sok háborúskodást emelik ki, amikben a német lakosság folyamatosan pusztult. A szlovák jelenlétre a szlovák papokat, és például a bártfai vagy eperjesi „szlovák utcákat” hozzák fel bizonyítékkul. (Hrušovský [1939] 105.) Ami a középkori Magyar Királyságot illeti, ott a magyarok a többi számos nemzet mellett kisebbségben éltek e narráció szerint. (Hrušovský [1939] 150.)

A második csehszlovák korszak narratívájában sem veszik igazából górcső alá Szlovákia területének etnikai helyzetét olyan szempontból, ami a nemzetiségi szempontok mélyebb elemzését jelentené. Leginkább megintcsak a kolonizáció, a német (esetleg cseh, vlach, magyar-besenyő-palóc) telepések megjelenése kap teret, illetve a városokban a szlovákok térnyerése. (Dejepis-1 [1953] 143.-145; Dejepis-1 [1984] 153.-154.) Az etnikai kérdés a rendszerváltás után sem feltétlenül kerül előtérbe. A tankönyvi

narratívák általában kiemelik, hogy a német városokban a szlovákok is jelen voltak, a szláv városi elemek sikeres vagy sikertelen jogküzdemeinek nyomaira alapozva. Arra, hogy ez párhuzamosan a magyarokra is igaz lenne, néha történik csak véletlenszerű utalás. A 2002-es gimnáziumi sorozatban a középkor kapcsán például egyetlen ilyen megjegyzés van arról, hogy Körmöcbányán 1478-ban a mészárosok céhe megtiltotta a céhbe szlovákok és magyarok felvételét. (Dejepis-1 [2002] 259-260.) A külső kolonizáció a legállandóbb elem továbbra is az etnikai viszonyok taglalásánál, megemlítve a 12. századtól betelepülő németeket és vlachokat, néha a vallonokat és olaszokat is; a német kolonizációról általában külön szólnak. A 2002-es gimnáziumi sorozatban is helyet kap az, hogy a szlovák Felföld nemzetiségi képét a 11.-12. században színesítették a nyugati határvidékre telepített székelyek, besenyők és a palócok. (Dejepis-1 [2002] 221., 226., 259-260.)

Ugyanitt Szlovákiának pont a magyarok lakta, délnyugati része kétszer is felbukkan az etnikai viszonyok kapcsán, mint szláv-szlovák etnikumú vidék: a zobori apátság 1113-as oklevelének fényképéhez fűzött aláírásban a szerzők megemlítik, hogy az oklevélben említett helynevek és személynevek dokumentálják az intenzív szlovák jelenlétet Délnyugat-Szlovákiában. Másutt pedig arról szólnak, hogy a 14-15. század fordulóján délnyugat-szlovákiai területen verses imádságok és himnikus egyházi énekek tűnnek fel, szlovakizált cseh nyelven. (Dejepis-1, 221, 262.)

Mind a 2002-es, mind a 2011-es gimnáziumi sorozat röviden kitér a középkori magyar-szláv (szlovák narratívában: magyar-szlovák) nyelvhatárra; ez a nyelvhatárra való foglalkozás egy új elem a szlovák tankönyvek középkorral foglalkozó részében. A 2002-es tankönyv szerint a honfoglaló magyarok „Nitriansko”-t, azaz a nyitrai fejedelemséget, kvázi a mai Szlovákia területét a 930-as években a Galgóc-Nyitra-Léva-Losonc vonalig szállták meg, és így a középkorban, a 13. század végén így mintegy 250000-300000 ember lakhatott Szlovákia területén, *„többségük szlovák volt, csak délen éltek magyarok”*. (Dejepis-1 [2002] 217.) A 2011-es gimnáziumi sorozat a magyar településterület északi határát hasonlóképp a Pozsony-Galgóc-Nyitra-Léva-Nagykürtös-Losonc-Rimaszombat-Nagymihály vonalra teszi. (Dejepis-1 [2011] 128.-129.) A magyar-szláv nyelvhatárra vonatkozó e hasonló becslések egybevágnak a szlovák történelmi szintézisekkel (Krátke dejiny [2003]), és alapvetően a magyar historiográfiával is. (Ld. pl. a Kniezsa István féle középkori etnikai térkép gyakori használatát: Székely-Bartha [1987] 647, vagy az MTA Földrajztudományi Intézetének újabb térképeit: Kollai [2013].)

A 2011-es gimnáziumi sorozat az etnikai viszonyok kapcsán újra külön foglalkozik a szlovákok számára negatív narratívával, a diákok „szeme láttára” nyíltan vitát kezdve azzal; és itt nevesítve van, hogy ez a szlovákok számára hátrányos interpretáció a magyar historiográfiában testesül meg: *„A magyarországi írott források relatíve szegényesen közölnek adatot a középkori Magyar Királyság egyes etnikumairól. Többek között ennek köszönhetően főleg a magyar historiográfiában már a 19. század második felében megfogalmazódott az a nézet, ami szerint Magyarországon először csak magyarok éltek, és csak a 12. század elejétől mint vendégek kezdtek letelepedni a szláv eredetű népek. Ráadásul a szlovákokról azt állítják, hogy mint önálló etnikum a Dunától északra a 14. században tűnnek fel, és etnogenezisüket a környező szláv etnikumok összekeveredéseként képzelik el, amihez vlach kolonizáció kiváló kötőanyagként szolgált a késő középkorban; mindez azonban teljesen téves és történelmietlen elképzelés.“* (Dejepis-1 [2011] 148.) A történelmi Magyarország az erre adott szlovák válaszinterpretáció szerint *„sosem képezett etnikailag egyöntetű egységet“*. A szlávokat itt a történelmi Magyarország jelentős etnikai elemeként mutatják be, amelyek egyik legnagyobb részét a szlovákság tette ki, mint etnikai közösség. *„Szlovákia a nyitrai dukátus megszűnése után sem veszítette el saját kulturális és etnikai sajátosságának jeleit. Bizonyítéka ennek a címer – a kettőskereszt, ami nem csak az ország, hanem számos város jelképévé is vált.“* Az etnikai összetartozás tudata eszerint a 15. század során tovább erősödött, amit a morva vidékkel való szoros kapcsolat és a cseh nyelv hivatali ill. magán használata tovább erősített.

A kettőskeresztre, mint a bizánci térítőktől átvett ősi szlovák jelképre való hivatkozás tehát a szlovák történelmi narratívában hagyományos jelen van. (Kováč [1995].) Szlovák szemszögből ez szimbolizálja a szláv-szlovák etnikum kontinuitását a magyar államon belül, ti. hogy az új hatalom átvette az őshonos nemzet jelképét. A magyar historiográfia ezt a nézőpontot nem osztja: eszerint a kettőskereszt, mint valóban bizánci eredetű jelkép, a Konstantinápolyban nevelkedett III. Béla révén került Magyarországra (aki igényt is tartott a bizánci trónra, ezért is jelenik meg az általa vert pénzérméken ez a jelkép).

A 2011-es gimnáziumi tankönyvben meglepően konkrét számokat tartalmazó táblázat is kiegészíti az etnikai viszonyok fejtegetését, ennek címe: *„Szlovákia területének etnikai arányai, 1250-1526 (megközelítő becslés)“*. Eszerint a török kor hajnalára félmillióra növekvő lakosságon belül nagyjából stabilan 20 % volt a magyarok aránya, a szlovákoké pedig 70 %-ról 60 %-ra csökkent, a németek javára – akik ugyancsak megközelítették 1526-ra a 20 %-ot. Végül egy újabb, a szlovákok számára ezen

értelmezés szerint hátrányos nézetet boncolgat a könyv. Eszerint még ha megengedőleg is állnak „külföldi szerzők“ a szlovákok középkori létezéséhez, akkor is hangsúlyozzák alacsony társadalmi szerepüket (paraszti, jobbágyi hovatartozásukat), miközben a magasabb társadalmi osztályokhoz automatikusan magyar [madarský] vagy német eredetet társítanak. „Azonban már régebb óta köztudott, hogy nemcsak a privilegizált középkori városok egyes polgárai vallották magukat szlováknak, hanem a nemesség tagjai is, tekintet nélkül a közép- vagy felső nemesi rétegekre.“ Erre példának hoznak fel egyes vezetékneveket (Laurencius Sclavus mint Vavrinec Slovák, vagy Johannes dictus Tot Sárosból, aki Nagy Lajos krónikása volt), illetve ószlováknak nevezett személynevek és szlovákos nemesi előnevek használatát a 14. századtól (Podmanický, Diviacky, Revický, stb.). „Mindebből következik, hogy a szlovákok a középkorban hasonló fejlődésen mentek keresztül, mint az összes környező nemzet.” (Dejepis-1 [2011] 150.) A történelmi Felső-Magyarország szláv etnikumára alapozva tehát nem csak a szlovák nemzet kontinuum és hangsúlyos jelenlétére utalnak, hanem a szlovákságnak, mint önálló nemzetnek a részvételére a társadalom minden rétegében. Összességében nézve tehát a szlovák szöveganyag egy multietnikus kontextust vázol fel. Megintcsak meglehetősen antagonisztikus a szembenállás a magyar historiográfiával, amely szerint a Magyar Királyság első évszázadaiban óriási területek lakatlanok voltak északon, és a szlávok nem alkotott egységes etnikai tömböt. (A 12. századig magyar és lengyel források is *desertum*-nak hívják az erdős felföldi vidékeket, és a magyar államszervezet is perifériaként kezelte a régiót, amire az itt létrehozott speciális intézmények is utalnak, mint pl. határvármegye, erdőispánság. Székely-Bartha [1987] 636., KMTL. 652.) A magyar történelemírás alapvetően masszív magyar etnikai fölényt feltételez a honfoglalástól és a Magyar Királyság megalapításától egészen a török korig. (Domanovszky [1990] 163.-172., Székely-Bartha [1987] 647. – 80 %-os arány.) Ezt többek között arra alapozzák, hogy ha a honfoglaláskor a magyarok nem alkottak volna komoly számbeli többséget, akkor ők olvadtak volna be a szlávok közé (ahogy például az eredetileg török bolgárok), viszont nem ez történt, és a dunántúli, illetve erdélyi szláv etnikum tűnt el. Ez az álláspont tükröződik a magyar tankönyvi szövegekben is. (Szabó-Závodszy [é.n.] 63., 91., 193. Száray [2007] 80., 93., 112. – A tatárjárásig magyar expanzió felvázolása a peremterületek felé, cseh, lengyel bevándorlás a tatárjárás után és az Anjou korban.)

3. A középkori Magyarország eseménytörténetének szlovák interpretációja

A Szent István királlyá koronázása és a mohácsi vész közötti több mint fél évezred a magyar történelemszemléletben, kollektív emlékezetben valamiféle aranykor, amikor az ország tartósan regionális középhatalmi státusban volt, és bár külső és belső tényezők a fejlődést olykor megakasztották, alapvetően az európai civilizációba való betagozódás és felzárkózás évszázadai voltak ezek. (Szabó-Závodszy [é.n.] 112-115., 124-126., Száray [2007] 136-139.) Röviden így lehetne összefoglalni a középkori magyar állam magyar interpretációját; nézzük meg, mit tud erről a szlovák nézőpont, és mit tart fontosnak kiemelni a szlovák emlékezetpolitika.

Ha az első csehszlovák időszak tankönyveit vesszük alapul, először is azt látjuk, hogy a magyar nézőpontból megszokott eseménytörténetet szétszabdálja a cseh történelem szerinti kronológia. Mivel egységes csehszlovák narratíva kialakítása volt a cél, ez leginkább azt jelentette, hogy a középkori „cseh” és „szlovák” események kronologikusan egymásba illeszkedve következnek, külön fejezetekbe vagy alfejezetekbe bontva, és ez egyben a cseh dominanciát is jelenti az eseménytörténetben. Amíg ugyanis a cseh *nemzet* története nagyban ráilleszhető a középkori cseh állam történetére, ez nem mondható el a szlovák esetben. Ebből kifolyólag a korai, két világháború közötti csehszlovák narratíva egy cseh király uralkodását, harcait, országlását a cseh nemzet történelmének részeként fogta fel, de ugyanez nem mondható el a csehszlovák narratíva szlovák eseménytörténetének esetében: egy középkori magyar király országlása és a hozzá kapcsolódó események nem feltétlenül kapnak szlovák nemzeti színezetet, és így nem kaptak helyet a csehszlovák történetmesélésben. Sőt, a középkori magyar államiság számos politikatörténeti, művelődéstörténeti eseményének általában nem adható olyan szlovák etnocentrikus vagy regionális színezet, ami miatt a regionális szemléletű szlovák emlékezetpolitika számára érdekes lenne.

Mi nem kerül tehát be a középkori magyar állam magyar szempontból megszokott, konszenzuális „nagy elbeszéléséből” (Szabó-Závodszy [é.n.], Száray [2007]) a szlovák interpretációba? Néhány mozzanatot ennek kapcsán relatíve következetesen rögzíthetünk:

- nem kerülnek be a szlovák narratívába a magyar etnikumhoz erősebben kapcsolódó művelődéstörténeti elemek (pl. Ómagyar Mária-siralom, pécsi egyetem megalapítása, a Zsigmond- és Mátyás-korabeli Buda vagy a Corvinák);
- nem kerülnek be a magyar államisághoz kapcsolódó olyan országos jelenségek, amik nincsenek közvetlen kapcsolatban a mai Szlovákia területével (magyar

kereszteshadjárat, balkáni és halicsi magyar hadjáratok és hódítások, a középkori bizánci kapcsolat, a déli határvidék és a bánóságok létezése);

- végül nem kerülnek be azok a regionális események, melyek a mai Szlovákia területével nincsenek közvetlen kapcsolatban (pl. szászok beköltözése Erdélybe).

Ugyanezen logika mentén kimutatható, hogy bizonyos események, jelenségek a szlovák tankönyvekben a magyarhoz képest kiemelten szerepelnek – ezek a felső-magyarországi régióhoz köthetőek, de általában a szlovákok történelmi Magyarországon belüli helyzetének interpretálásához is kapcsolódnak. Erősen változó az, főleg a kezdeti időszakot tekintve, hogy a szlovák emlékezetpolitika mit tartott fontosnak kiemelni, és miből épült fel a középkori Magyar Királyság szlovák narratívája. A kezdeti időszakból az egyik kísérlet Stanislav Klima népiszkolai tankönyvében rajzolódik ki (Klima [1922] 27.-47). Ennek elemeit érdemes áttekinteni, mert képet kapunk a kollektív emlékezet formálásának kezdeti szakaszáról, annak egyfajta kísérletező jellegéről:

- A 11. századi Szórád és Benedek remeték legendája, akik Nyitra mellett a Zoborhegyen éltek, és akiket a magyar hagiográfia mint lengyel eredetű szent remetét tart számon (előbbit Szent Zoerard-András néven). (KMTL [1994] 746.)

- A tatár elől a Menedékkőrré [Klaštorskó] menekülő szepesiek története, illetve a tatárral megküzdő Imrich és Andrej Budiač, az orosz-lánkői vár ura és kapitánya, akik a Muhi csatában fogságba estek, majd sok szenvedés árán kiszabadultak. (Az összebilincselte lábú testvérek közül Andrej levágta saját lábát, hogy Imrich el tudjon menekülni; ezt látva, a tatárok őt is elengedték később.)

- Doncs [Donč], zólyomi ispán (1308-1338) és még számos megye ura, aki „*Közép-Szlovákián a Tátrától az Ipolyig*” uralkodott; birtokait végül Nagy Lajos osztotta szét, aki egyébként „*szeretett Szlovákiában időzni*”. (Hasonlóan: Koreň [1922] 24.)

- Ctibor, azaz magyar terminológia szerint Stibor vajdának a története, aki Zsigmond király alatt „*a Tátra és a Vág uraként*”, és Beckó váruraként vált kiemelt személlyé a szlovák narratíva számára.

- Mátyás király esete a gyetvai [Detva] legénnyel, aki a király sólymát véletlenül levadászta, aki ezt a bátorságot látva, a király katonái közé hívta a legényt.

- Štefan Zápoľský, azaz Szapolyai István élettörténete, aki mint „*szlovák nemes*” kerül bemutatása, és aki Trencsénre a második aranykort hozta el Csák Máté után. (Csák Mátéval alább külön fejezet foglalkozik, de ő is külön történetet kap a Klima-féle tankönyvben.)

Érezhetően a középkori szlovák narratíva erősen kiforratlan időszaka ez még. Ebben a sorban olyan, később fajsúlyossá váló jelenségek, mint a husziták jelenléte, csak egy

elem a sok közül, nem kiemelt mérföldkő; a cseh-szlovák kölcsönösségnek csak egészen halvány nyomai vannak, a cseh kultúrhatásnak pedig semmilyen. Érezhető az igény arra, hogy személyekkel, hús-vér emberekkel (és szlovák emberekkel) töltsse ki a narrátor a középkori évszázadokat.

Hasonlóan a regionális narratíva kialakítására tett igyekezetet láthatjuk másutt is (Koreň [1922] 17.) ami egyben a regionális függetlenség nyomaira való fókuszálást is jelentette. Itt ismét feltűnik a zólyomi ispánság, mint morva örökség, amit eszerint Szent István hagyott meg, majd a zólyomi vár hatalma folyton nőtt, és végül Zólyom megye ispánjai *„bár névleg elismerték a magyar királyok felsőbbrendűségét, valójában függetlenül uralkodtak, mint Közép-Szlovákia fejedelmei“*. Ugyancsak itt található Mátyás király pozitív hangvételű bemutatása is: *„Mátyás [Matiáš] egyébként jó uralkodó volt, és szívesen időzött Szlovákiában“*, megemlítve, hogy Pogyebrád György lányát vette el, és hogy a Gömörben a nemesekkel kapáltatott, *„hogy megtapasztalják, milyen keményen kellett dolgoznia az alávetett népnek“*. (Koreň [1922] 27.)

Mindez nem jelenti a magyarokhoz való viszony átértékelését, vagy azt, hogy ebben benne rejlett volna a magyarokhoz való pozitív viszonyulás. Mert bár pozitív színben tűnik fel több uralkodó, az „Árpádokról” szóló kisfejezet szerint a korszak legnegatívabb eseménye az Aranybulla volt, amely létrehozta a politikai magyar nemzetet [uhorský národ], akik ugyan latinul beszéltek, de elnyomták a szlovák népet. *„A szlovák várak egyetlen szobája volt csak nyitva a szlovák nép előtt: a börtön”* – jegyzi meg a fent idézett könyv, kiemelve példaképp, hogy Báthory Erzsébet harminc szlovák lány halálát okozta, amiért csak életfogytiglant kapott. (Klima [1922] 27.-47). *„Ma a törvény előtt minden ember egyenlő”* – zárul a fejezet. (Érdekes, hogy az Arany Bulla miatt érdemli ki II. András a *„legrosszabb uralkodó”* címet másutt is. – Ld. Koreň [1922] 16.) Hasonlóan pesszimista az 1924-es tankönyv is (Kadlečík [1924] 7.-8.), ami szerint a feudalizmus kialakulása a szlovákok számára *„nagy szerencsétlenség“* volt, mivel a legelőkelőbb családok, de az alsóbb nemesség is elfordult a néptől, hatalma megtartása érdekében a magyarokkal tartott. *„Így a vezetőit vesztett, elnyomott nép lassan elfelejtette dicső múltját, kihalt belőle a nemzeti öntudat és büszkeség. Teljesen elfeledte a szomszédos morva és cseh testvérekkel való összetartozást.“*

Mindez tehát leárnyékolja az ugyanezekben az oldalakon kibontakozó szlovák eseménytörténetet, és egy erős belső ellentmondást is kialakít az olvasóban. Az olvasó nem kap elég fogódzót annak eldöntéséhez, a szlovákságnak hazája volt ez az ország, avagy sem? Ahogy korábban írtuk, a szlovák emlékezetpolitika hivatalos és informális,

magas szintű és civil megnyilvánulásai során számtalanszor rajzolódik ki ez a fajta kettősség a Magyar Királysághoz kapcsolódó történeti jelenségek, események kapcsán. Ezen kívül egy másik konklúziót is levonhatunk: az első történelemkönyvek erősen merítettek az irodalmi hagyományból. Néhol a szerző maga hivatkozta le az író, akiből inspirálódik: Mátyás király gyetvai történetének tankönyvi bemutatása Andrej Sládkovič *Detvan* c. munkája alapján történik. (Másutt is kisebb-nagyobb valószínűséggel rekonstruálható az irodalmi párhuzam: a Budiač-testvérpár véres történetéből például Vladimír Hurban Vladimírov író, publicista (1884-1950) háromfelvonásos történelmi színdarabot írt 1927-ben.)

Ami állandó elemnek tekinthető már az első csehszlovák időszakban is, és később is, az a tatárjárás kiemelt fontosságú eseményként való kezelése. Lényegében minden tankönyv foglalkozik a tatárjárással, az óriási pusztítással. (Koreň [1922] 17. – „*Ezrek és ezrek haltak meg akkor a szlovák népből.*“ Kadlečík [1924] 8. – Eszerint a tatárjárás után betelepülő németek egy része elszlovákosodott, kivéve a Szepességet). A tatárjárás, mint a középkori Magyarország néptömegeit mélyen érintő esemény, a középkor kapcsán erősen kísérletező szlovák emlékezetpolitika máig legstabilabb elemévé vált. (Ld. még: Dvořák-Mrva [1996] 24.; Dejepis-7 [2011] 31. – Ugyanitt a 33. oldalon a muhi csata emlékére állított keresztelőről külön kép is van. Ld. még: Dejepis-1 [2011] 138., térképmelléklettel.)

Az 1939-1945 közötti Szlovák Állam középkorra vonatkozó interpretációja Szlovákiának a híd és ütközőállam szerepét emeli ki, tehát azt a toposzt, hogy a szlovákok földje a népek és kultúrák közti kereszteződésben van, és így a szlovákok történelmi sorsa hogy hidat alkotnak közöttük, illetve hogy egymás elleni harcaikban ők váltak a hadi tereppé. A 12. századi szlovák eseménytörténet (az egyébként részletes társadalomtörténet mellett) eszerint az 1096-ban induló kereszteshadak átvonulásából állt, valamint V. Henrik császár támadásából, és folyamatos cseh betörésekből: „*A Magyarország és a cseh földek közötti ellenséges viszony az lett a következménye, hogy ez a ellenségeskedés mindig a mi országunkat sújtotta.*” (Hrušovský [1939] 72.) A vonulások sora a tatárokkal folytatódik, akik egy külön fejezetet kapnak; majd következik a 13. század második fele a gyenge magyar királyok kora, ami megintcsak cseh – illetve kun – betörések időszaka. „*Ezért az ellenséges magyar-cseh viszonyért [Szlovákia] saját lakossága vagyónával és életével fizetett.*” (Hrušovský [1939] 114.) A kun betörések alatt az Alföldre letelepülő kunok támadásait, és a tatárok 1285-ös betörését kell érteni, amiért ez a megközelítés a kunokkal barátkozó magyar királyokat teszi felelőssé: „*Így fizetett meg Szlovákia a magyar királyok gyengeségéért és kunokkal*

való barátságáért.” De békésebb időszakok kapcsán, például a vegyesházi királyok alatt a híd-szerep, az összekötő szerep toposza kerül előtérbe: „*Szlovákia a magyar állam nemzetközi kapcsolataiban is jelentős szerepet játszott ebben a korban*”. Ennek alapját itt az adja, hogy a szerző mind a visegrádi királytalálkozó előkészítését, mind a magyar-lengyel állam későbbi dinasztikus egyesülésének előkészítését felső-magyarországi (itteni interpretációban: szlovák) városokban folytatott tárgyalásokhoz köti. (Hrušovský [1939] 120.-122.)

E példák a középkori tankönyvből vannak, de a korszak népkönyve ennél kevésbé tartalmaz: az államalapítás és az Árpád-házi királyok idejéből Szórad és Benedek remeték életén, a tatárjáráson és Csák Mátén kívül más eseménytörténeti szálakat nem ismertet. Csák Máté kapcsán még az kerül elő, hogy az utolsó Árpádok nagyon gyenge uralkodók voltak, „*az országgal nem törődtek, mert idejük nagy részét nem a budai királyi udvarban töltötték, hanem a nomád kunok táborában*”. (Hrušovský [1941] 98.) Kun László király uralkodása tehát – melyet a magyar historiográfia is zavarosnak, önpusztítóknak könyvel el (pl. KMTL [1994] 396., Száray [2007] 100.) – modern magyar-szlovák etnikai színezetet kap, ráadásul az egész kései Árpád-korra kiterjesztve.

A második csehszlovák korszakban a középkori eseménytörténet főbb elemei hasonlóak a fentiekhez, a főbb mérföldköveknek az Aranybulla, a tatárjárás, az Árpád-kor végi anarchia, Csák Máté kora, az Anjou államszervezés, a huszita jelenlét, végül Mátyás király kora tekinthető. (Csák Mátéval és a huszitákkal külön foglalkozunk.) Erősek a cseh kapcsolódások, illetve a leglényegesebb jellemző, hogy a társadalomtörténeti aspektus itatja át az eseménytörténetet. A német kolonizáció, a városi patriciátus és a szegénység megjelenése ugyanúgy három oldalt kap például az 1953-as tankönyvben, mint az egész 15. századi Magyarország története. Természetesen a cseh eseménytörténeti dominancia itt is érvényesül. (Dejepis-1 [1953] 144-147., 204-205.) Meghatározó súlyt kapnak azok a gazdaságtörténeti folyamatok, melyek a felső-magyarországi régióhoz kapcsolódnak. (Dejepis-1 [1984] 205-211.) Megintcsak tipikusnak mondható, hogy a csehek felső-magyarországi jelenléte is kiemelt helyet kap: például hogy a 13. század második felében nem egyszer cseh uralom alá került a mai Nyugat- és Közép-Szlovákia, miközben kun hatás alatt volt az udvar, és a kun, mongol-tatár hadak pusztító támadásaitól főként a kelet-szlovákiai nép szenvedett. (Husa-Kropilák [1966] 41.)

Ezek a tartalmi tendenciák – a cseh kapcsolattörténeti és a marxista ideológiai elemek kivételével – stabilnak bizonyulnak a rendszerváltás után is, de új emlékezetpolitikai

elemek főáramba emelésének kísérlete ekkor is érezhető. Az eseménytörténet helyett a társadalomtörténet oldaláról próbálják megfoghatóvá tenni a szlovák etnikum és a szlovák terület fejlődését; bő teret kapnak a gazdasági-társadalmi folyamatok. Ennek megfelelően például II. András személye és a korábban démonizált Aranybulla semleges hangsúlyokkal kerül bemutatása, mint a nemességgel szembeni kényszerű engedmények jelképe. (Dejepis-1 [2011] 136.) Eseménytörténeti szempontból a 13. század végi történésekből továbbra is Kun Lászlót emelik ki, a kunokhoz fűződő zavaros viszonyát, és a tatárok 1288-as hadjáratát Szepes, Aba, Sáros megyékbe. (Dvořák-Mrva [1996] 26.-27.; Dejepis-1 [2011] 136.) Továbbra is nagy teret kap tehát az Árpád-kor végi anarchia időszaka; összességében egy olyan “népi perspektíva” érződik, mintha az Árpád-ház egy önpusztító dinasztia lett volna, szembeállítva az Anjoukkal, akik kifejezetten pozitív színben tűnnek fel. A tankönyvi interpretáció velük kapcsolatban „kedvező trendekről” beszél, és olyan országos ill. közép-európai szempontok és események kerülnek előtérbe korszakukból, mint a nápolyi hadjárat, a visegrádi királytalálkozó, a magyar-lengyel perszónálunió, vagy az államszervezési reformok. (Dejepis-1 [2011] 142.-143.) Kiemelt helyet kap emellett az, hogy Nagy Lajos 1381-ben a zsolnai szlávoknak (szlovák interpretációban: szlovákoknak) a németekkel egyenlő privilégiumokat biztosított a városban. Ez az első közjogi aktus, ami a feudális rendszerben privilegizált helyzetbe emelt egy felföldi szláv közösséget; a sor később más városokban folytatódott. (Ld. Dvořák-Mrva [1996] 30.; Dejepis-1 [2011] 143.; Dejepis-7 [2011] 38.) A szlovák etnoregionális szemléletnél tágabb országos szemlélet az Anjou-ház után is érzékelhető, mivel Dózsa György [*Juraj Dóža*] parasztfelkelése, a mátyási külpolitika, majd végül a „gyenge Jagellók” is bemutatásra kerülnek.

Az ország egészét érintő események és jelenségek tehát a legújabb szlovák tankönyvekben is bemutatásra kerülnek – ilyen például a tatárjárás, Károly Róbert reformpolitikája, Mátyás király uralkodása, vagy a korszakot lezáró mohácsi vész és következményei. A hivatalos szlovák történelem-magyarázat viszont nem fordít sok figyelmet azokra az eseményekre, amelyek a történelmi Magyarország más régióira korlátozódnak, vagy amelyeket valamilyen oknál fogva a szűken értelmezett „magyar” történelem részeként értelmez. Így például az első Árpád-házi királyok törvénykezési munkája lényegében nem kerül említésre. (Dejepis-1 [2002] 218-222.) Bizonyos katonai sikerekkel, mint például Nagy Lajos hódításaival és a nándorfehérvári diadallal változó intenzitással foglalkoznak a szlovák tankönyvek.

A rendszerváltás óta megjelent, szlovák történelemmel foglalkozó szintézisek ennél színesebb képet mutatnak. Anton Špiesz kiemeli az Árpád-házi királyok sorából Szent István mellett Szent Lászlót és IV. Bélát, mint „kiváló uralkodókat”, Szent István kapcsán meg jelentős középkori szlovák kultuszról ír, amiről a templomi freskók tanúskodnak. „*Nem csoda, hiszen a szlovákok az általa alapított államban éltek kilenc évszázadig, amiből nyolc évszázad nemzetiségi feszültség és nézeteltérés nélkül telt.*” (Špiesz [2002] 29.) Ezzel együtt feltűnő egyes szintézisekben a középkori eseménytörténet igen alacsony aránya, ahogy az is egy szlovák emlékezetpolitikai hagyomány továbbélésének tekinthető, hogy például az 1998-as szintézis középkorra vonatkozó fejezetcímei megfelelnek a középkor tradicionális szlovák kánonjának: tatárjárás – Csák Máté – Ján Jiskra – Mátyás király. (Kováč [1998].)

4. Csák Máté

Külön érdemes foglalkozni Csák Máté megítélésével, akiről a 19. századi romantikus szlovák történelmi narratíva még azt terjesztette a szlovák köztudatban, hogy a szlovák államiságért harcoló szlovák nemes volt. Csák Máté legendás királyságának története az 1920-as évek tankönyvében még teljes erejében elevenedik meg, kiemelve azt, hogy kiterjesztette hatalmát a „*valahai Felső-Magyarországra – a mai Szlovákiára*”, hogy a magyar trónra pályázó cseh királyt támogatta Károly Róbert ellenében, pénzt veretett, és hogy cseh módra alapított falvakat (ún. „Lehota”). (Kolman [1921] 3.-4.) Másutt a „*Szlovákia fejedelme*” szókapcsolat is előkerül (Koreň [1922] 18.-19.) Eszerint Csák Máté mint „*Szlovákia fejedelme*” ténykedett, aki kezdetben a cseh király-jelöltet támogatta, de aztán elfordult tőle. „*Rövid ideig biztosította Szlovákia függetlenségét a magyar koronától*”, de a szlovák népnek eszerint nem volt jobb őalatta sem, mert korlátlan hatalma volt és elnyomta a népet, mint akkoriban bármelyik uralkodó. Itt tehát személye már nem kap pozitív színezetet, az általa képviselt korszak és fejedelemség igen, amit ilyen konklúziók mutatnak: „*Szlovákia a 14. század kezdetén szinte teljesen önálló volt*”, „*Szlovákia már akkor függetlenné tudott válni*”. (Kadlečík [1924] 9.)

Hasonlónak mondható a Szlovák Állam tankönyvi interpretációja is, ti. hogy Csák Máté személyének megítélése elválik az általa képviselt korszak megítélésétől. Eszerint Csák Máté származását tekintve nem volt szlovák, de mint független király uralkodott, pénzt veretett, saját udvartartása és külpolitikája volt. Mindez összekapcsolódik a *nép* függetlenségével is: hatalmának legkitartóbb pillére eszerint a nemesség és nép odaadása és hűsége volt, amely fegyverrel a kezében is hajlandó volt szolgálni az urát. Csák Máté hadseregébe szlovák harcosokat szerepeltet, akik kitűntek bátorságukkal,

„úgyhogy trencségi Csák Máté katonai dicsősége mindenekelőtt szlovák alattvalóinak az érdeme volt“. (Hrušovský [1939] 116.)

Csák Máté személye a kommunista Csehszlovákia korszakában elhalványul, és inkább a feudális anarchia egyik alakjaként tűnik fel. Az 1953-as tankönyv még nagyobb terjedelmet szentel neki, kiemelve, hogy az egyházzal való ellenségeskedése során megtiltotta az egyházi tized szedését, ami egyébként nagy terhet jelentett a parasztságnak; és Csák Máté országán belül a szabad költözés is lehetséges volt. (Dejepis-1 [1953] 166.-167.) Mindez kommentár nélkül szerepel, de összességében mégis szimpátiát keltő megjegyzések ezek az olvasó számára. Csák Máté szerepe aztán a csehszlovák történelem-magyarázat erőteljesebb, „tudományosabb” kifejlődésével visszaszorul. Az 1966-os tankönyvben Csák Máté csak mint a feudális anarchia egyik nagyura tűnik fel, a zólyomi Doncs és az Abák mellett. Azon a megjegyzésen kívül, hogy sok cseh és morva zsoldost fogadott szolgálatába, nincsen jelen valamiféle „csehszlovák” történelmi szerep. Sőt, a hatalmát megtörő Anjouk mint a fejlődés korszakának uralkodói vannak bemutatva, akik a városfejlesztés miatt egyébként is pozitív színezetet kapnak a korszak tankönyveiben. (Husa-Kropilák [1966] 42.) Az 1984-es tankönyv ehhez hasonló: Csák Máté az Amadék mellett mint a nyugati területek korlátlan ura kerül említésre, de csak egy fél mondat erejéig. (Dejepis-1 [1984] 162.)

A rendszerváltás után továbbra is érvényes, hogy Csák Máté személyét újra és újra demitizálják (sőt, már-már démonizálják), de érzékelhető a korábbi párhuzamosság is, t.i. hogy az általa képviselt korszakot fontosnak tartják a szlovák etnikai közösség és öntudat fejlődése szempontjából. Az 1994-es általános iskolai sorozat az oligarchák idejének önálló fejezet szentel, ahol sok szó esik Csák Mátéről, azzal a magyarázattal, hogy „származását tekintve magyar”, de lényegében hozzá tartozott egész Szlovákia, és hogy az erős morva és cseh kapcsolatai adtak alapot annak, hogy Štúrék generációja szemében szlovák nemzeti hős lett. (Dvořák-Mrva [1996] 28.-29.) A 2011-es általános iskolai sorozatban Csák Mátéről annyi szerepel, hogy családja Dunántúlról származott, hatalma növelésében agresszíven viselkedett, intrikát és megfélemlítést alkalmazott, aminek a csúcspontja a nyitrai vár és katedrális felgyújtása volt. (Dejepis-7 [2011] 36.) A 2011-es gimnáziumi sorozat ehhez hasonlóan minden cseh vagy szlovák történelmi szál nélkül, csak mint regionális szereplő foglalkozik Csák Mátéval (közösen Aba Amadéval, mint a másik északi oligarchával). (Dejepis-1 [2011] 140.) A 2002-es gimnáziumi sorozat is kategorikusan leszögezi Csák Máté magyar származását, ahogy azt is, hogy nem a szlovák önállóságért küzdött. Emellett viszont tényként kezelik azt,

hogy „a szlovák Felföld relatív önállóságának húszéves időszaka hozzájárult az etnikai különállóság [osobitosť] tudatosulásához, illetve a szlovák nemesség érvényesüléséhez a megyében és Csák Máté hadseregében”. (Dejepis-1 [2002] 237-238.)

5. Egy elfeledett korszak: a husziták kora

A történelmi Felső-Magyarországot érintő 15. századi huszita jelenléttel először azok a szlovák történelmi megközelítések kezdtek foglalkozni, amelyek a Magyar Királyság évszázadait szlovák nemzeti narratíva alapján próbálták megkonstruálni. A politikus Ludovít Štúr is ezt tartja kiemelésre érdemesnek a középkori országtörténetből (Csák Máté mellett), ahogy František Sasinek és Július Botto történészeknél is a Csák Máté utáni időszakokkal foglalkozó rövid eseménytörténet elsősorban a huszitákra fókuszál. (Ld. II./1. alfejezet.)

Csehszlovákia létrejöttével a huszita kor még inkább a figyelem középpontjába tudott kerülni, mert ebben látványosan manifesztálódhatott a cseh-szlovák történelmi sorsközösség. Ján Žižka huszita hadvezér 1423. évi felső-magyarországi (a tankönyvi megfogalmazás szerint szlovákiai) hadjáratának az 1920-es évek könyveiben komoly figyelem, féloldalnyi terjedelem jut. Maga a hadjárat a leírás szerint egy gyors betörésből állt, majd egy fegyelmezett visszavonulásból a hegyeken át, aminek során Zsigmond királynak és a „magyaroknak” [Maďarom] nagy veszteségeket okoztak. (Kolman [1921] 29.) (Ld. még Horčička-Nespor [1922] 29., Koreň [1922] 24., ahol további huszita betörésekről is szó esik: Nagy Prokopp 1428. évi hadjárata, és az 1430. évi csata Nagyszombatnál, huszita győzelemmel.) A huszita kor eredményeinek felsorolásánál az elnyomás elleni harcot és a szociális igazságosság terjesztését emelik ki, de a szlovákság, vagy a cseh-szlovák kapcsolatok témája Ján Žižka kapcsán még nem kerül elő. (Kolman [1921] 34.) (Lényegében ugyanígy: Horčička-Nespor [1922] 32.-33.)

Annál inkább a másik huszita vezér, Ján Jiskra esetében, aki mint „Szlovákia főkapitánya” tűnik fel (Kolman [1921] 35.-37.), és aki nem ismerte el Szlovákiában Hunyadi uralmát, hanem ő uralkodott ott függetlenül: saját maga szedte az adókat, seregébe felvett sok huszitát, cseh, lengyel és morva nemest, és cseh telepésekkel új falvakat alapított. 1451-ben sikerrel védte meg magát Hunyadi magyar [maďarský] seregei ellen, és csak 1462-ben kötött békét Mátyással, megelégedve a magyar [uhorský] mánási címmel. Megemlíti a Jiskra mellett működő testvérek (Bratřici), mint soknemzetiségű független katonai testület létét, akik Jiskrának is szolgáltak, és akiket csak 1467-ben számolt fel Mátyás. (Hasonlóan: Koreň [1922] 25.-26., kiemelve,

hogy Mátyás a fekete sereget előszeretettel töltötte fel cseh és szlovák harcosokkal, így a huszita katonák jó része a fekete seregben kötött ki.)

A huszita kor cseh-szlovák kapcsolatokra mért hatását összegezve, a szerzők nem fukarkodnak a jelzőkkel: eszerint Ján Jiskra alatt a csehek a szlovákokkal közeli kapcsolatba kerültek, megjelentek a cseh könyvek, főképp a biblia is a szlovákok között; és amikor a cseh husziták elmentek, a huszita szellem és a cseh irodalom is Szlovákiában maradt. Mindez közös nemzeti alapokat teremtett nekik, ami a két nemzetet lélekben és nyelvben összekötötte a következő századokban is „*a sok veszély ellenére, ami az elkövetkező korokban rájuk várt*”, amikor határ választotta el őket egymástól. (Kolman [1921] 35.-37., Hasonlóan: Koreň [1922] 26., de patetizmus nélkül, csak a huszita kulturális hatásokra korlátozva.) Nagyon hasonló az eseménytörténeti leírás más tankönyvekben is, olyan konkrét kijelentésekkel, hogy „*száz évvel Csák Máté után Szlovákia megint szinte teljesen önálló volt*“, és a huszita harcosokkal bejövő kézművesektől a szlovák nép sokat tanult (Kadlečík [1924] 13.), vagy hogy „*a husziták voltak a csehszlovák kölcsönösség előhírnökei*“ és „*a fejlődés hordozói Szlovákiában*“. (Horčíčka-Nespor [1922] 33. Itt külön kis bekezdés taglalja, hogy a cseh nyelv mennyire teret nyert az egyházi és közéletben, és hogy „*Zsigmond uralkodásától kezdve használták a csehszlovák (!) nyelvet a magyar uralkodók és a városok is*“.)

Stanislav Klima könyvében Ján Jiskra együtt van említve Hunyadi Jánossal és Pogyebrád Györggyel, mint az Utószülött László helyett uralkodó három helytartó Magyarországon, Csehországban és Szlovákia területén. Így a három hadvezér megítélése, státusza egy szintre került. Részletesen bemutatásra kerül az 1451. évi losonci csata, ahol a Jiskra vezette „csehek és szlovákok” győzelmet arattak Hunyadi és a magyarok [Maďari] felett – a szerző forrása itt Alois Jirásek cseh író „*Bratrstvo*” c. munkája. (Klima [1922].)

Érdekes a Szlovák Állam emlékezetpolitikai megközelítése. A tankönyvi narrációban, mint jelentős felső-magyarországi eseménysor, igen jelentős teret szentelnek Ján Jiskra időszakának, a konklúzió viszont vegyes. Egyrészt pozitívként emelik ki a szlovákok fegyverforgató tudományának erősödését (ez illeszkedik a tankönyv egészét átható harci, védelmi atmoszférához) és a cseh nyelv korabeli elterjedését is, mint ami a szlovák elem erősödéséhez és a városok elszlovákosodásához járult hozzá. Negatívként szerepel viszont a katonai erők aprózódása: „*Ján Jiskra szlovákiai uralkodásának jelentősége elsősorban az, hogy megkötötte László király és Hunyadi János kezét, és így lehetetlenné tette, hogy sikeres harcot vívjanak a törökkel*“. Szlovákia így nem vette ki a részét a törökellenes harcokból, ez hozzájárult a török

uralom gyors balkáni terjedéséhez és végül ahhoz, hogy nemsokára a szlovák hegyek között portyáztak. Említésre kerül, hogy számos huszita katona szolgált Jiskra seregében, „*de semmilyen szilárd bizonyítéka nincsen annak az állításnak, hogy ekkor a huszita tanok Szlovákiában elterjedtek volna.*“ (Hrušovský [1939] 141.) A katonai jelenlét tehát negatív színezetet kap; és eszerint majd Mátyás király alatt sikerül teljesen megtisztítani Szlovákiát Jiskra rablóhadaitól – mégpedig egy szlovák nagyúr, Pongrác [Pongrác zo Sv. Mikuláša] segítségével. (Hrušovský [1939] 142.-144. A fekete sereg német-cseh-szlovák összetételét itt is kiemelik.)

A második, marxista történelemszemléletű csehszlovák korszakban a husziták megintcsak igen jelentős tényezővé váltak. A párhuzamosan cseh és szlovák történelmet külön cseh ill. szlovák fejezetekben bemutató tankönyvek itt billennek át cseh túlsúlyba, ezért válik egyértelműen dominánssá a középkori Csehország eseménytörténete. (Dejepis-1 [1953] 204.) Nem beszélve arról, hogy a magyarországi eseménytörténet is cseh-központúvá válik a 15. századot tekintve, mivel erősen fókuszál a huszita betörésekre. Részletesen bemutatásra kerülnek például a 1426-1432 közötti huszita háborúk, kiemelve, hogy „*a szlovák nép segítette a huszitáknak az elnyomók elleni harcban*”, például Pozsony [Bratislava] esetében, a városokban pedig megerősödött a szlovák elem a németek rovására. A legnagyobb szlovák huszita csoportot eszerint a pozsonyiak képezték, a lakosság között is támogatást szerezve, és a cseh, mint írott nyelv megjelent a városokban, országgyűlésen, de a királyi kancellárián is. (Husa-Kropilák [1966].)

A korabeli emlékezetpolitika a huszita ideológiában erősen a kommunista ideológia elődjét látta, és a huszitizmust komoly cseh civilizatórikus eredményként tálalta, ahogy a huszita tradícióit is fontosnak tartotta. A huszita korszak ebben az olvasatban kevésbé a kulturális cseh-szlovák kölcsönösség időszakaként kerül előtérbe, hanem inkább mint a csehszlovák munkásmozgalom előképe. A cseh nemzet ezek szerint „*elsőként kelt fel a római egyház túlhatalma ellen*”, és a huszita mozgalmak „*hosszú időre megszabadították a cseh földet a római egyház ideológiai nyomásától*”, ami a közgondolkodásban komoly előrelépést jelentett. A legradikálisabb huszita ideák eszerint az egész feudális gazdasági-társadalmi rendet megkérdőjelezték, még ha nem is rendelkeztek tudományos forradalmi ideológiával, és erősen utópisztikusan voltak, így például hittek a keresztény szeretet alapján létrejövő társadalmi igazságosságban. Mindenesetre mindezt cseh civilizációs eredményként propagálja az 1966-os tankönyv, ami szerint a huszita tradíció a „*vallási maradisággal*” és kizsákmányolással szembeni

tradícióként továbbélt, beépült a munkásmozgalomba, „és a Csehszlovákia Kommunista Pártja a magasba emelte”. (Husa-Kropilák [1966] 59-60.)

A vallásellenes él eltűnése, tompulása és az aktuálpolitikai utalások mellőzése mellett az 1980-as évek tankönyveiben is erősen érződik az a megközelítés, hogy az egyik első szervezett osztályharcos tömegmozgalommal állunk szemben. (Dejepis-1 [1984] 176.-177.) A „szlovák”, azaz felső-magyarországi huszita betörésekhez és várfoglalásokhoz eszerint az alsóbb néposztályok támogató segítségüket adták. A huszita ideológia első képviselőinek a prágai egyetemen tanuló szlovákokat nevezi meg ez az interpretáció, és feltételezik, hogy Jan Jiskra seregében is „a korábbi huszita katonák közül Szlovákiában sokan az erős feudalizmusellenes irányultságú radikális táboríták követői voltak”. (Dejepis-1 [1984] 177.) A kommunista kor történetírása tehát inkább a husziták osztályharcos jellegét emelték ki, és bennük az osztályharc korai megtestesítőjét látták. Ilyen formán ők is komoly civilizatórikus missziót tulajdonítottak a felső-magyarországi huszita jelenlétnek, de kissé más előjellel, mint ahogy az első csehszlovák korszak emlékezetpolitikájában.

A rendszerváltás után, távol kerülve a kommunizmus és a csehszlovakizmus ideológiájától, mint a szlovák identitás és emlékezetpolitika kérdését bonyolulttá tevő tényezőktől, a huszita korszak is demitizálódott, és egy lett a felső-magyarországi regionális történések sorában. Az 1994-es általános iskolai tankönyvben így Ján Jiskra és a huszita testvérek („bratřici”) tevékenysége egyetlen kisbetűs részben kerül elő, ráadásul negatív megítélést kap: eszerint városokra, kolostorokra támadtak, míg végül Mátyás fel nem számolta az utolsó táborukat 1467-ben, a fekete seregbe tagozva be őket. „Korvin Mátyás érdemei közé tartozik, hogy véget vetett annak a rendetlenségnek”, melyet a husziták okoztak; hadjárataik pusztító, büntető jellegűek voltak, de a szlovákság városokon belüli arányának növekedéséhez hozzájárultak, mert onnan a németek sokszor elmenekültek, és később nem tértek vissza. (Dvořák-Mrva [1996] 34., 36.-37.) A 2011-es gimnáziumi tankönyvben is inkább csak vázlatosan szerepelnek a huszita betörések. A cseh-szlovák kulturális kölcsönhatás és kapcsolatrendszer egyébként előkerül, megemlítve a „szlovakizált cseh” terjedését, mint a huszita kor következményét. De hasonló hatást tulajdonít a szöveg a prágai egyetemen tanuló diákoknak, valamint annak, hogy a királyi udvarban is használták a cseh írást. Azaz a szlovák kulturális fejlődést és a cseh-szlovák kapcsolatokat nem csak a huszita kapcsolat alapján magyarázza a tankönyv. (Dejepis-1 [2011] 144.-145.)

6. A török kor

A török kor a szlovák történelem emancipálására koncentráló 19. századi történelmi értekezésekben kevésbé kerül elő (annál inkább foglalkozik vele a korabeli szlovák szépirodalom, erről később lesz szó). Az 1920-as évek tankönyveiben a világtörténeti kontextus erősödésével a törökök megjelenéséről, és a török háborúkról baljós hangulatban írnak (és relatíve részletes eseménytörténettel), ilyen konklúziókat téve: „*Szlovákia sokat szenvedett a törököktől. Ezeket a szenvedéseket számos szlovák vers megörökítette.*” (Horčička-Nespor [1922], 68.-69. Ld. még Kadlečík [1924] 28, a szlovák nép török uralom alatti 145 éves szenvedésének bemutatásával.)

A mohácsi csatát [bitka pri Moháči] az 1920-as évektől lényegében minden szlovák történelmi szintézis és tankönyvi szöveg megemlíti, és komoly történelmi fordulópontnak tartja. Magyarország három részre szakadása szlovák etnocentrikus-regionális látószögben kerül általában bemutatása: e logikának megfelelően Erdély jelentősége és jelenléte minimális szintre szorítkozik, és a felső-magyarországi események kerülnek fókuszba, például hogy a szlovák nemesség is elfogadta Szapolyai királyságát, vagy hogy „Szlovákia” két részre szakadt a török uralommal: a déli sáv a töröké lett, a többi terület Ferdinándé. (Kolman [1921] 43., 63.-64.) Az ország három részre szakadásáról másutt úgy számolnak be, hogy a török alá eső terület és Erdély mellett a harmadik rész, Észak-Magyarország, tulajdonképpen megfelel Szlovákiának. (Koreň [1922] 28.-29.)

Kifejezetten katasztrófális vereségként tartja számon Mohácsot a Szlovák Állam tankönyv-szerzője, a három részre szakadt Magyarország királyi részét pedig ő is Szlovákiával illetve néhány dunántúli vármegyével azonosítja. (Hrušovský [1939] 164.) Szlovákia történelminek vélt szerepvállalását érzékelteti e megközelítés arra alapozva, hogy a magyar intézmények (országgyűlés, koronázás, érsekség) e területre kerültek át, illetve arra, hogy a régiónak a török elleni védekezésben főszerepet kellett vállalni. “*A szlovák hegyek, a szlovák várak, városok és falvak és ezen vidékek szlovák lakossága állt itt őrt és védte Európa keresztény kultúráját a mohamedán hódítókkal szemben.*” (Hrušovský [1939] 166.)

A második csehszlovák korszak ehhez hasonló: a regionális helyzet felértékelődése és az áldozatvállalás narratívája folyamatosan jelen van, ezek etnikai vonzata viszont nem egyértelmű. Jellemző például az 1953-as tankönyv ide vonatkozó fejezetcíme: “*Szlovákia átveszi a Magyar Királyság szerepét*”. Ez a megközelítés, ami tehát egyszerre emeli ki a térség felértékelődését és a lakosság áldozatvállalását, a török kor szlovák megítélése kapcsán állandó tartalmi elemnek tekinthető. A 2011-es általános iskolai sorozat szerint például Szlovákia vált a török hódoltság alatt 150 évre

Magyarország magterületévé [jadro], ami gazdasági és kulturális téren is meglátszott. (Dejepis-7 [2011] 79. Ezzel összhangban a Szlovákia földrajzával a középiskolainál részletesebben foglalkozó felsőoktatási anyagban a mai magyar-szlovák államhatár történelmi előzményeként mutatják be a török hódoltság határát. Ld. Geografia [é.n.] 12.) De mindez keveredik a negatív történelmi jelenségekkel. „*A török háborúk alatt Szlovákia lakossága sokat szenvedett. ... El kellett látniuk a seregeket, a hadi erősítésekben és a hadi utánpótlásban részt kellett venniük, valamit náluk teleltek a durva katonák.*” (Dvořák-Mrva [1996] 60.) Ugyanitt a „*Törökök Szlovákiában*” fejezet alatt a nép szenvedéseinek és a végvidéki élethelyzetnek a bemutatására kerül sor, több mint 80 000 főre téve a Szlovákiából elhurcoltak (főleg gyerekek és fiatalok) számát. (Dvořák-Mrva [1996] 48.-49.) Ehhez hasonló a 2002-es évek gimnáziumi sorozatának konklúziója is: „*a törökök közvetlenül fenyegették Szlovákiát [Szlovákia területét], amelynek a törökellenes háború fő terhére kellett állnia*”. (Dejepis-1 [2002] 253.) De ezzel együtt a török kort a szlovák öntudat fejlődésének időszakaként interpretálja a szlovák tankönyv, többek között éppen a térség regionális jelentőségének növekedése miatt.

Az erős cseh-szlovák kulturális érintkezés (ezen belül cseh kultúrhatás) mozzanata a török koron belül igen hangsúlyos. Az első csehszlovák idők tankönyveiben ez a Cseh Testvérek felső-magyarországi tevékenységének bemutatásában nyilvánul meg. (Kolman [1921], 65.) A Cseh Testvérek terjesztették eszerint Szlovákiában az evangélikus vallást, amely új iskolák nyitásával is járt, ahol egyszerű emberek és nők is tanulhattak, a gimnáziumokban pedig a latin, héber és cseh nyelvet tanították.) A harmincéves háború idejében pedig a menekülő Cseh Testvérek emelték tovább a műveltség szintjét, újabb 29 középiskolát alapítva (pl. Bán, Privigye), ahol ugyan a latin volt a tanítási nyelv, „*de a hazai (otthoni) nyelv is érvényesült*”. (Kolman [1921] 79.-80.) Szlovákia a cseh nyelvű könyvnyomtatás központjává vált („*Szlovákia ekkor kulturálisan sokkal magasabb szinten állt, mint Csehország*”); és az eredetileg német városok tovább szlovákosodtak mindennek hatására. (A Cseh Testvérek népművelő és szlovákságot fejlesztő hatásáról hasonlóan ld. Koreň [1922] 34.-35.: „*A szlovák nép a menekülőkben felismerte a fivéreit és nővéreit; és akkor testvéri szeretettel befogadta őket saját földjére*“. „*Szlovákia ezekben az időkben a csehszlovák művelődés tűzhelyévé vált.*“)

A csehszlovák idők elmúltával, a levéltári kutatások előrehaladásával és a mentalitástörténetet, művelődéstörténetet előtérbe helyező történelemszemlélet tankönyvi megjelenésével a Cseh Testvérek kollektív szerepeltetése helyett inkább

konkrét személyek kerülnek előtérbe, és a szlovák-cseh irányú kulturális hatásokra is súlyt helyeznek. Ilyen például a sziléziai születésű, morva és cseh földön élő, majd a szlovák Felföldre kerülő evangélikus lelkész Juraj Tranovský életútja (Dejepis-2 [2002] 17.), vagy a szlovák származású, de cseh földön élő Ján Jesenský, azaz Jan Jesenius tevékenysége, illetve a vöröskői uradalomban dolgozó cseh Ján Dubravius, vagy a Károly Egyetemen tanító szlovák evangélikusok bemutatása. (Dejepis-2 [2002] 40-44.) Ugyanitt kerül említésre az, hogy a Vietoris-kódex (1660-1670) a szlovák folklór mellett magyar és ruszin elemeket is megőrzött – ez az egyetlen konkrét magyar-szlovák kulturális kapcsolattörténeti elem a korszakot illetően. (Dejepis-2 [2002] 46.) Pedig a magyar historiográfia jelentős magyar-szláv-szlovák kulturális kölcsönhatást tart számon ezekben az évszázadokban, amiről a szlovák narratíva a cseh-szlovák sorsközösség és kulturális kölcsönhatás árnyékában lényegében nem tud; de ez igazából a magyar kollektív emlékezetnek, emlékezetpolitikának sem vált aktívan a részévé. (Kollai [2013].)

A török kor alatti eseménytörténet, a regionális gondolatmenet következtében, erősen különbözik a magyar tankönyvi narratívától (Szabó-Závodszyk [é.n.] 169.-197., Száray [2007] 205-254.): nemcsak Erdély szorul háttérbe, hanem a törökellenes küzdelmek számos konkrét eseménye is (Eger ostroma, tizenötéves háború, Zrínyi Miklós személye). Inkább tehát általánosabb meglátások kerülnek hangsúlyos szerepbe: ilyen például a mai Szlovákia területének felértékelődése, mint hátország, gazdasági bázis, és egyben mint a háborúk terhét viselő terület.

7. A magyar-Habsburg ellentétek és a Rákóczi-szabadságharc

A magyar történelemszemléleten belül erős hangsúlyt kap a török kori Erdélyi Fejedelemség, mint a magyarság korabeli bástyája, a magyar államiság őrzője (Szabó-Závodszyk [é.n.] 186.-189., Száray [2007] 218-236.); mint fentebb láttuk, ez a mozzanat a szlovák Magyarország-narratívában nem kap komoly szerepet. Magyar szempontból ugyancsak jelentős a sokszor Erdélyhez, sokszor viszont Felső-Magyarországhoz kapcsolódó Habsburg-ellenes mozgalmak – Bocskai István és a hajdúk, Bethlen Gábor, Rákóczi György, Thököly Imre, és a Rákóczi-szabadságharc – emlékezetpolitikai súlya, ahogy pozitív megítélésük is általánosnak mondható: erősen megjelenik a fejedelmek államszervező erőfeszítése, és különösen Rákóczinál a különböző társadalmi csoportok összefogásának szándéka. (Katona [2011].). Regionális vonatkozása folytán eleve sejthető, hogy ezek a mozgalmak valamilyen formában megjelennek a szlovák interpretációkban is.

Az 1920-as évek tankönyveiben mindezek közül elsősorban a török kor utolsó időszaka, és azon belül Thököly Imre [Thököly] van kiemelve, aki magát a korabeli szlovák interpretáció szerint „*Szlovákia fejedelmévé*“ kiáltotta ki. (Horčička-Nespor [1922] 90.-91. Másutt hasonlóan: Thököly [Imrich Tököly] „*magát felsőmagyarországi (szlovák) fejedelemmé kiáltotta ki*”, Kolman [1921] 86.) „*Rövid időn belül Thököly Imre [Imrich Thököly] – ez a félig szlovák, félig magyar – egész Szlovákiát uralta; sőt a török szultán őt Szlovákia fejedelmének ismerte el*“ (lábjegyzetben hozzátéve, hogy „*pontosan: Felső-Magyarország fejedelmének*“). (Koreň [1922] 40.) De Thököly nagy hibát vétett, amikor a leáldozóban lévő törökkel szövetkezett, így fokozatosan kiszorult Szlovákiából, és leghűségesebb emberei is elkezdtek elhagyni. Példaképp idézik Barkóci magyar nemest (lábjegyzetben magyarul is): „*Szaladó tót fejedelmet nem követem.*“ „*A Thököly-felkelés így tehát szomorúan végződött, és kísérlete, hogy Szlovákiából független fejedelemséget hozzon létre, összeomlott.*“ (Koreň [1922] 40. V.ö. Klima [1922] 40-43.: A török hadiszerecsé leáldozásával „*a szlovák önállóságnak is vége lett*”. Ez a kötet egyébként erős Habsburg-ellenes élel íródott, kiemelve a nép elnyomását, és a törököt felülmúló kegyetlenségüket. Hasonlóan: Kadlečík [1924] 31.) Thököly tehát mint lehetséges szlovák fejedelem tűnik fel, személyéről, céljairól többet viszont nem tudunk meg.

A Rákóczi Ferenc [Fraňo Rákóczy II.] vezette felkelésről viszont ugyanezek a tankönyvek egyértelműen negatív történelmi jelenségként írnak: a fejedelem zászlaja alá eszerint az elnyomás és a magas adók miatt „*csatlakoztak az elnyomott szlovákok is*“, de „*amikor látták, hogy a harc nem az ő szabadságukért megy, a szlovákok elhagyták Rákóczit és neki el kellett menekülnie az országból*“. (Kolman [1921] 86. Vö. Koreň [1922] 40.-41.: a szabadság jelszava alatt szlovákok, ruszinok és magyarok gyűltek össze, de a szlovák népre most is rossz idők jöttek, „*mert a kurucok és a labancok is elvették, amit csak tudtak, és felgyújtották a falvakat*”. Rákóczinak végül menekülnie kellett, de gyakran emlékezett írásaiban a „*tót impériumára*”).

A török kor rendi felkelései közül még a Bocskai-felkelés [Bočkaj] kap teret, amely végül „*teljes szabadságot és vallási egyenlőséget biztosított a szlovák lutheránusoknak*”. (Kolman [1921].) A vallásszabadság szemszöge adhatna az utólagos nemzeti nézőponttól eltérő dimenziót a rendi felkelések témájának, főként látva azt, hogy a vallásszabadság a részben evangélikus eredetű szlovák nemzeti mozgalom számára fontos vívmány volt. A korabeli tankönyvi interpretáció is kiemeli, hogy a csehek azért menekültek „*Szlovákiába*”, mert ott az erdélyiek miatt a Habsburg hatalom úgymond nem tudott kegyetlenül érvényesülni. (Koreň [1922] 36.) Ehhez azonban mégsem társul

a Habsburg-ellenes mozgalmak pozitív megítélése: az erdélyi seregek „*csak nyomorúságot hoztak a szlovák népre, mert... erőszakkal vették el, ami nekik kellett. Mint felszabadítók jöttek, de ebben a felszabadításban nem volt köszönet! Amilyen volt Bocskai serege, olyan volt Bethlen és Rákóczi serege is.*“

Ha Thököly kapcsán fel is merülhetne, hogy a szlovák narratíva valamilyen pozitív elemmé, egyben saját szlovák elemmé próbálná tenni a rendi mozgalmaknak ezt a fejezetét, minden ilyesfajta megközelítést leárnyékol a Habsburg-ellenes felkelésekkel kapcsolatos általános tankönyvi diskurzus, ami a felkelésekkel összeköti a magyarosodás előrehaladását is: a Thököly- és Rákóczi-felkelés „*éppúgy semmi jót nem hozott, mint az erdélyi fejedelmek harca. Sőt, ellenkezőleg: Szlovákia magyarosodása még jobban előrehaladt.*” Immár nem csak a nemesek, hanem az egyszerű emberek között is, „*kényszer nélkül és lassan*”. (Koreň [1922] 41.) A nemességnek az egyszerű emberektől való elfordulása az oka a szerző szerint, hogy a nép egy szlovák szegénylegényben, a gazdagokat kiraboló Juraj Jánošíkban találta meg végül védelmezőjét. (Hasonlóan Kadlečík [1924] 28. – “*Ezek a harcok főképp Szlovákiában zajlottak. Szlovákia sok vidéke pusztult el ezáltal, városok semmisültek meg. Ezért a kereskedelem és az ipar hanyatlott, és Szlovákia szegényedett.*”)

A Szlovák Állam emblematis tankönyve, a *Slovenské dejiny* meglehetősen részletesen foglalkozik a Bocskai, Bethlen, Thököly majd Rákóczi vezette felkelésekkel. A konklúzió megint csak a harcokat elszenvedő nép perspektívájából fogalmazódik meg. (Hrušovský [1939] 164.-196.) A második csehszlovák korszakban e téma kapcsán a narratíva egyik fontos eleme a folyamatos cseh párhuzam: a harmincéves háború cseh nemzeti katasztrófája. A cseh kronológia és korszakolás dominanciáját mutatja a vonatkozó címadás: „*A sötétség kora*”. (Husa-Kropilák [1966].) Ebben az interpretációban a csehek sorsa folyamatos rémképként emelkedik a szlovákok fölé. A Habsburg-abszolutizmus ezen központosító, Magyarország-ellenes törekvése pedig a feudális rendek ellenállását váltja ki: „*A rendi felkelésekben részt vett a szlovák nép is. Mégis, a nemesek és a jobbágyok közti alapvető osztályellentét végső soron mindig a mozgalom sikertelenségének okozója volt.*” (Dejepis-2 [1986] 145. A Thököly- és Rákóczi-felkelések rövid bemutatása után arra a következtetésre jut ez a tankönyv, hogy a Magyarországon kialakult helyzet, hogy ti. a rendek hatalmát nem lehetett megtörni, a cseh eseményektől való egyre nagyobb eltávolodást hordozta magában, és előrevetítette a dualizmus kialakulását.) A szlovákoknak a felkelésekben való részvétele itt tehát a jobbágy-úr szembenállás kontextusába került. A felkelések népi mozgalmi jellegének elismerése látszik az olyan megjegyzésekben, miszerint „*sok jobbágyfelkelésben*

megnyilvánult a cseh és szlovák nép szolidaritása a némettel és a magyarral”. (Husa-Kropilák [1966] 88-89.)

A rendszerváltás utáni korszak tankönyveiben Thököly – immár Tökölinek írva – egyfajta tárgyilagossággal kerül bemutatásra, nem kifejezetten negatívan, de nem is pozitívan. (Dejepis-1 [2011] 242. Itt mint török vazallus, és mint Közép-Magyarország királya szerepel [král' stredného Uhorska]. A kurucokat egy konkrét negatív megjegyzéssel illetik: áldozataikká nem csak ellenségeik lettek, hanem a katolikus papok is. Ld. Dvořák-Mrva [1996] 58. – Itt megjegyzés, hogy Thökölyt „tót királynak” hívták). Ugyanakkor felbukkan Bocskai és Bethlen személye is [Bockaj, Betlen]. Róluk semlegesen nyilatkoznak a szövegek (kurucokról, hajdúkról képek szerepelnek, Bethlen a „*tehetséges diplomata*” jelzőt kapja), de a felkelések „*sötét oldala*” az, hogy a törökkel szövetkeztek, és hogy az országot, az alávetett népet a háborúk tönkretették. (Dvořák-Mrva [1996] 58.) A szlovák narratíva az ő felkeléseik kapcsán is ugyanaz: a szabadság jelszava alatt indultak harcba, de igazából a nemesi előjogok védelméről volt szó. A 2011-es általános iskolai sorozatban is adnak egy összefoglaló képet a rendi felkelésekről: eszerint a felkeléseknek köszönhetően őrizhették meg vallásukat a protestánsok, de a harcokat sok nemes arra használta fel, hogy a parasztokat elűzte földjeikről. Ezért sok jobbágy máshová költözött, a 18. század elejétől főleg dél-Magyarországra, és többek között ezért is terjedt a betyárvilág Felső-Magyarországon is. (Dejepis-7 [2011] 82.)

A Rákóczi-szabadságharcra is jellemző marad ez a fajta negatív megközelítés. Végül soron miközben a magyar historiográfia alapján úgy tűnne, hogy pont a Rákóczi-szabadságharc válhat a magyar-szlovák közös történelmi múlt egyik elemévé, mivel a forrásokban rendre előbukkannak a szlovákok, mint a felkelés résztvevői (Käfer [2001]), addig a Rákóczi-szabadságharc szlovák narratívája legfeljebb megtévesztett néptömegekről tud, és az egész esemény egyértelműen negatív színben tűnik fel. A „szabadságharc” szóhasználat szóba sem jön, kizárólag az „utolsó rendi felkelés” megnevezés szerepel, mely nem a vallásszabadságért folyt, hanem a „*a magyarországi nemesség érdekeit követte, és a jobbágyok tömegeit a »szabadságharc« jelszavával nyerte meg. Rákóczi azonban ezeket az ígéreteket nem tartotta meg, és így elvesztette a lakosság általános támogatását*”. Egy oldallal később pedig ugyanitt, a 2002-es gimnáziumi sorozatban ezt olvashatjuk: „*A felkelés célja Magyarország számára jobb közjogi pozíció elérése volt a Habsburg Birodalmon belül*”. (Dejepis-2 [2002] 26.-27.) A szlovák narratívában nem kerül említésre a felkelők államszervező, gazdaság szervező tevékenysége sem, ahogy a törvényhozási-államszervezési munka sem, amikre pedig a

magyar narratíva láthatóan hangsúlyt helyez. Előkerül viszont az ónodi országgyűlés turóci követének esete: „Ezen az országgyűlésen halálosan megsebesítették majd ezt követően kivégezték a turóci vármegye képviselőit, akik Rákóczi erőszakos adószedési és begyűjtési módszereit kritizálták, valamint a hadsereg-elszállásolási kötelezettséget”. (Dejepis-2 [2002] 28.) Ehhez hasonló a 2011-es gimnáziumi sorozat Rákóczi-szabadságharcról szóló negatív beszámolója (Dejepis-1 [2011] 242.): a felkelés területein elégedetlenség kezdődött, a felkelőket élelemmel ellátó megyék helyzete rosszabbodott, értékes pénz helyett rézpénzt verettek, az 1707-es országgyűlésen az alacsonyabb adók mellett fellépő turóciakat megölték. „A felkelés fokozatosan elvesztette az erejét.” „Az akkori nagyon rossz gazdasági helyzetnek, ami akkoriban a mai Szlovákiát jellemezte, szerencsétlen következménye volt a betyárvilág terjedése (mint pl. Juraj Jánošík csoportja).” (Dejepis-1 [2011] 243. Jánošíkra emellett egy kép és egy hosszú képaláírás is jut, ami szerint előbb Rákóczihoz csatlakozott, majd a császáriakhoz, és utána állt bujdosónak. 1713-ban fogták el és végezték ki, ami után a szabadságért és a szegényekért küzdő legendás népi hőssé vált.) A rendszerváltás utáni általános iskolai tankönyvek a gimnáziumi könyvekkel összhangban vannak. Az 1994-es általános iskolai sorozatban „Az utolsó kuruc felkelés” külön fejezetet kapott; itt azt emelik ki, hogy a szabadság jelszavára és az igazságtalanságok ellen sokan összegyűltek, de a nemesek csak később csatlakoztak, amikor nyilvánvaló lett, hogy a nemesi előjogok megújításáért ment a harc. (Dvořák-Mrva [1996] 62.-63.)

A rendi felkelések kapcsán tehát a szlovák nézőpont a mai nemzeti-regionális szempontot vetíti vissza, és a felkelők premodern patriotizmusában a későbbi magyar nemzettudat csiráit, előzményeit is felfedezi; mindezekből kiindulva a szabadságharc-jelleget a hivatalos szlovák interpretáció nem ismeri el, Szlovákia területét és népét pedig mint háborús hadszínteret és mint a hadi események elszenvedőit prezentálja. Ez a megközelítés a tankönyvi narratíva mellett a szlovák historiográfiát is döntő mértékben jellemzi (ld. pl. Kučera [2004] 77., a szembenálló felek a háborúk minden terhét viselő szegény néptömegek nélkül akarták megoldani problémájukat, a vallásszabadság jelszava pedig taktikai elemként tűnik fel) – de nem kizárólagosan. Jelentősnek mondható az olyan történészek munkássága (Peter Kónya, Peter Káša), akik a korabeli mozgalmak olyan mozgatórugóira helyezik a hangsúlyt, mint a Hungarus-patriotizmus, a vallásszabadság vagy a Habsburg-ellenesség; és így ez a nézőpont jelenik meg a magyar-szlovák történész-vegyesbizottsághoz köthető kiadványokban is. (Kónya [2007]; Šutaj [2011] 76-93.)

8. Etnikai viszonyok a török korban és azt követően

Külön érdekesek a korszak etnikai folyamataival foglalkozó szlovák kitételek. Az egyik korai tankönyvben a török kor etnikai hatásaként még a szlovák népesség északra vándorlása és városokba költözése van kiemelve, ami eszerint hozzájárult a városok elszlovákosodásához. (Kolman [1921] 66.) A korszak más könyvében viszont az kerül elő, hogy Pozsony [Bratislava] lett a főváros, ami a Habsburg vezetés alatt tovább németesedett a szlovákság kárára, illetve az alföldről magyar nemesek is érkeztek ide. (Koreň [1922] 28.-29.) Ugyanitt külön bekezdések foglalkoznak az etnikai folyamatokkal: a „*Hogyan magyarosodott el a szlovák nemesség?*” címszó alatt a török kor erőteljes szlovák sérelmi narrációját olvashatjuk. (Koreň [1922] 38-39.) Eszerint a délről felköltöző magyarokkal keveredett a szlovák nemesség, „és ennek a keveredésnek a következményeként elfordult a szlovák néptől”. A szlovák és magyar nemes kéz a kézben harcolt a Habsburg ellen, ahogy az erdélyi fejedelmek is. „*Erdély fejedelmei ugyanakkor sokban hozzájárultak a szlovák nemesség elmagyarosításához.*” Így alakult ki az, hogy a török kiűzésekor a nemesség egy magyar [uhorský] nemzetnek tekintette magát; és ez tette lehetővé, hogy Magyarországot helyre tudta állítani I. Lipót. Ez a megközelítés tehát a török kort – Szlovákia területi „felértékelődésének” a korszakát – a szlovák nemzetfejlődés számára végzetesként értékeli.

Ami a Szlovák Állam időszakának fő interpretációját illeti, a Hrušovský-féle tankönyvi megközelítés a nemzetfejlődésre mért közvetett hatást pozitívként értékeli, mivel ekkor bontakozott ki a reformáció révén a nemzeti nyelv, anyanyelv használata, és ez a korábbi viszonyok között a magyar nyelv térnyerését jelentette volna. „*Szlovákiának a Magyar Királyság többi területétől való elszakadása azzal a következménnyel járt, hogy a nemzeti életnek ez a feléléde Szlovákiában erősebb magyar hatás nélkül tudott végbemenni.*” Asszimilációs veszélyként értékeli ugyanakkor, hogy sok magyar menekült a mai Szlovákia déli területeire; de ezt a veszélyt csökkentette, hogy sokszor végül a magyarok szlovákosodtak el – e megállapításhoz példaként szlovák nyelvű levelezéseket hoz fel a szerző. (Hrušovský [1939] 164.)

A második csehszlovák korszak narratívája az etnikai kérdéssel szűk értelemben nem foglalkozik a török kor kapcsán, komoly támaszt így az olvasó nem kap e témában, legfeljebb apróbb megjegyzéseket. A rendszerváltás utáni könyvekben is inkább megjegyzések vannak, de azok sokszor elég határozottak. Az 1994-es általános iskolai sorozat szerint például a török kor lezárultával a történelmi Magyarország területén a magyarság volt a legszámosabb népcsoport, és a magyar nemesség török kori északra

költözése hozzájárult a szlovák nemesség elmagyarosodásához; ezzel együtt az 1608-as országgyűlés hasonló jogokat biztosított a városokban a szlovákoknak és magyaroknak is, mint a németeknek, és a magyarok csak az összlakosság harmadát tették ki. (Dvořák-Mrva [1996] 52.-53. Itt még egy bővebb beszámoló foglalkozik egyébként a horvátokkal, a cigánysággal és a vlachokkal is.)

A 2002-es gimnáziumi sorozatban a török kor kapcsán szó van a népességsökkenésről, különösen Szlovákia területének déli részén, ahogy arról is, hogy a török által veszélyeztetettebb vidékekről Szlovákia területére horvátok és magyarok érkeztek. A horvátok eszerint a nyugati részeken elszlovákosodtak, Komárom környékén elmagyarosodtak. Ugyanitt a városok szlovák jogköveteléseinek bemutatásakor megint csak említésre kerülnek a magyarok: *„Korponában 1611-ben a szlovákok és a magyar nemesek megvédték magukat a privilegizált német kisebbséggel szemben”*. (Dejepis-2 [2002] 33.-35.) A korszak kapcsán inkább csak általánosan „délen élő magyarokról” szólnak, nem részletezve, mennyiben értendő a „dél” a mai Szlovákia területére is: *„Délen, a magyarok között, és a török közigazgatás alá került megszállt területeken is, a kálvinizmus terjedt el”*. (Dejepis-2 [2002] 13.)

Ugyanitt a szlovákok 18. századi délre vándorlását *„egy államon belüli belső kolonizációként”* definiálják, de szó esik arról is, hogy a szlovák kolonizáció a Felföldön („Szlovákián”) belül is folyt. A migrációs tendencia eszerint a török kor után megfordult, észak-déli irányú lett, és az egész 18. században tartott; a szlovákok elvándorlásának fő okaként a rossz szociális és klimatikus körülményeket határozzák meg. (Dejepis-2 [2002] 59., 61-62.) Végző konklúzióknak tekinthető az a megjegyzés, miszerint ekkor, a török kor utáni népmozgásokkal *„rögzült a szlovák-magyar etnikai határ. Kisebb eltérésekkel ez megfelel a jelenlegi állapotnak”*. (Dejepis-2 [2002] 62.) Az etnikai arányokról szólva a 2011-es gimnáziumi sorozat is azt emeli ki, hogy a magyar lakosság a török veszély elől északabbra költözött. (Dejepis-1 [2011] 259.) A városokban erősödött a nemesség, a magyar és a szlovák elem is, amiről a szlovák céhek és az etnikai feszültségek tanúskodnak, illetve az is, hogy a magyarok és szlovákok bejutottak a városi önkormányzatokba. Egy határozott etnikai arányszám is megjelenik itt: a II. József féle népszámlálásokra hivatkozva, az ország lakosságának megint a harmadát becsülik magyarajkúnak. (Dejepis-1 [2011] 264-268.)

2002-es gimnáziumi sorozatban emellett a szlovákság etnikai fejlődése, kollektív identitásának kérdése is előkerül. Eszerint a szlovákságot ekkoriban az idegenek „Bohemi”-nak, „Slavus”-nak vagy esetenként „Pannonus”-nak nevezték, Thököly Imre korabeli elnevezése a „tót király” volt, Rákóczi levelezésében „tót impériumot”

emleget, Jakob Jakobeus pedig azt írja (1642), hogy Szlovenszko határai a Kárpátok, a Duna és a Tisza. (Dejepis-2 [2002] 35.)

A szlovák etnikum jelentős súlya általában helyet kap a népszerűsítő-tudományos történelmi szintézisekben is, ahol ennek kapcsán rendszeresen idézik azt a néhány korabeli földrajzi elnevezést is, melyek szlovákok lakta vidékre utalnak. (Krátke dejiny [2008] 158-160. – 1586-ben a „Slovakia“ szó felbukkan egy csehországi német forrásban, ami alapján „megállapíthatjuk, hogy ebben az időben Csehországban a Szlovákia kifejezés általánosan ismert és használatos volt.” Ld. még Špiesz [2002] 278., Dušan Čaplovič utószava – A szlovákok a csonka Magyar Királyság lakosságának több mint felét tették ki.)

A Hungarus-nemzettudat és a nemzeti kategóriák szlovák szemszögből

Az Uhorsko-Madžarsko kettős névhasználat szlovák gyakorlatának bemutatásánál már láttuk, hogy a szlovák és a magyar terminológia milyen távol áll egymástól, ami egyben a történelmi látásmód távolságait is érzékelteti, és egyben újratermeli. Mit mondanak a szlovák tankönyvek, mint az emlékezetpolitika legkoherensebb hordozói, ezekről a fogalmakról – mit kell érteni alattuk? Mi rejlik az „uhorský” és a „maďarský” fogalmak mögött, milyen mentalitástörténeti jelenségeket társítanak ezekhez a kifejezésekhez?

Az első csehszlovák időszak és a Szlovák Állam szövegei igazából nem sok fogódzót adnak a e tekintetben. Elsősorban az eseménytörténetre koncentrálnak, és inkább csak a mai szlovák nemzeti gondolkodás entocentrikus szemszögeből vonnak le olyan általános konklúziókat, amiket fentebb már láttunk az egyes korszakoknál: hogy a népet az uralkodó osztály elnyomta, és hogy a nemesi elit országért folytatott harcai a saját kiváltságaik megvédésére irányult. Mindezen korszakok interpretációjában az „uhorský” (magyarul jobb híján Hungarus) jelzőhöz egy osztálytudat, egy rendi társadalom privilegizált rétegének tudata társul – de hogy ez mit is jelent, az igazából nem kerül mélyebben kifejtésre.

Ez a fajta „népi perspektíva” sok szempontból egybecseng a későbbi, második csehszlovák korszak marxista történetírásával, amely kifejezetten osztályharcos szemszögből mutatja be a közép- és koraiújkor történelmet is. (Husa-Kropilák [1966].)

A második csehszlovák korszak marxista háttérű történelemszemléleténél a mentalitástörténeti folyamatokat az (alapvetően osztályharcos indíttatású) erős társadalomtörténeti nézőpontból ítélik meg, mint például a rendi társadalom bomlása, a burzsoázia kialakulása, a munkásság megjelenése. Mivel ezek a folyamatok Csehországban erősebbek voltak, megintcsak – a huszita korhoz hasonlóan – cseh

túlsúly jelenik meg. A felső-magyarországi eseménytörténetet ugyancsak egyes társadalomtörténeti események kiemelésével próbálták erőteljesebbé tenni, így váltak hangsúlyos elemmé például a felső-magyarországi bányavárosok török kori bányászlázasai, vagy a nemesi vezetéssel szemben végletekig bizalmatlan néptömegek hangulatát tükröző 1831-es kelet-szlovákiai kolerafelkelés. (Dejepis-1 [1986] 114., Husa-Kropilák [1966] 105.)

A rendszerváltás utáni tankönyvi sorozatok már mélyebben foglalkoznak az adott korszak társadalmának mentalitásával, identitásával. Ez a történelemtudomány fejlődési irányainak is megfelelő tendencia tankönyvi szintű megjelenése, de ennek alapfeltétele volt a „csehszlovakizmus” és a marxizmus történelemszemléletétől való megszabadulás, ami eddig kész válaszokat adott a mentalitástörténeti kérdésekre. Így ekkortól, a rendszerváltás után jönnek elő fajsúlyosabb identitástörténeti magyarázatok a tankönyvi szövegekben. Logikusan inkább a gimnáziumi tankönyvek foglalkoznak az identitás kérdésével, mivel ez a téma érett befogadót feltételez. A 2002-es gimnáziumi sorozat ilyen tekintetben határozott állításokat tesz, és a Hungarus-identitás tartalmát mint a korabeli szlovákok számára természetes identitást mutatja be. Eszerint a szlovák értelmiség a „natio Hungarica” egyenrangú tagjának érezte magát a nemzettéválás koráig. (Dejepis-2 [2002] 65.) A Hungarus-tudat átalakulásáról és a nemzeti látásmódok kialakulásáról ugyanakkor egy magyar és szlovák néplélekkel foglalkozó Bél Mátyás idézet tanúskodik, illetve egy Adam František Kollár idézet is (1763), aki a Magyarországon belül általa érzékelt szláv nyelvi dominanciáról értekezik. (Dejepis-2 [2002] 62., 65.) A nemzettéválás kezdetekor pedig „*a Hungarus patriotismus [uhorské vlastenectvo] a magyar etnikummal kezdett összekapcsolódni, és a magyarok kezdték magukat a történelmi magyar államiság [štátnosti v Uhorsku] egyetlen hordozójának tekinteni*”. (Dejepis-2 [2002] 75.) A könyv ezzel a mondattal foglalja össze azt, hogyan számolódott fel a „Hungarus” kategória, és lett belőle mai értelemben vett magyar. (Ld. még a 2011-es gimnáziumi sorozat teljesen hasonló mondatát, Dejepis-2 [2012] 44.)

Egyébként éppen e két fent említett személy az, akivel a legutóbbi idők szlovák emlékezetpolitikája megkísérli személyessé (és átélhetőbbé) tenni a 18. századi szlovák történelmet, akivel élő példát próbálnak adni a szlovák befogadó közeg számára, hogy mit jelent a szlovák nemzeti érzelem és Hungarus patriotizmus jelenléte a korabeli identitásban. Az 1994-es általános iskolai sorozat külön fejezeteket szán mindkettejüknek. (Kováč-Kopčan [1995] 32.-33.) A 2011-es általános iskolai sorozat „*A felvilágosult tudósok időszeke*” fejezetcím alatt mutatja be őket (Dejepis-7 [2011] 96.-98.), a 2011-es gimnáziumi sorozat pedig „szlovák Sókrates”-ként ismereti Adam

Kollár életművét. (Dejepis-1 [2011] 257.) Ha ez a legújabb tendencia stabil marad, akkor Adam František Kollár és Bél Mátyás a szlovák nemzettudat, szlovák kollektív emlékezet számára ugyanolyan kézzelfogható személlyé válhat, mint a magyar kollektív identitásban pl. Kazinczy Ferenc személye. Ráadásul a magyar és szlovák közös múlt megjelenítésére, tudatosítására e kettő személy hosszú távon alkalmas lehet; különösen Bél Mátyás, akinek az életműve máig impozáns, és a nemzeti kérdésben nem exponálta magát politikusként.

9. Kitekintés: Az együttélés évszázadainak helye a szlovák emlékezetben

A szlovák történelemkönyvek tartalmi áttekintése után ismét tekintsünk ki a szlovák emlékezetpolitikára és emlékezetkultúrára – milyen viszonyulásokat találunk a közép- és koraújkori együttéléshez. Az emlékezetpolitika legmarkánsabb szférái és a köztérhasználat után az emlékezetkultúra olyan szegmenseit vesszük sorra, mint a szépirodalom, vagy a kulturális örökségvédelem, kulturális turizmus.

Az együttélés a szlovák emlékezetpolitikában

Az együttélés évszázadaival, azaz a Magyar Királyság nemzeti mozgalmak előtti korszakával szembeni negatív értékítélet, ami a 19. századi szlovák elitben kialakult, a csehszlovák emlékezetpolitikában erősen intézményesült. A csehszlovák demokratikus-népi perspektíva által vázolt múltképből sokat átvett a marxista történelemideológia is, akinek az egyik legeklatásabb képviselője Vladimír Mináč volt. Esszéiben a galamblelkű népnek, plebejus népnek megfelelő múltképet artikulálta igen erőteljesen, ami a felsőbbrendűséggel, a hatalmakkal szembeni ellenállást is magában hordozta. Erősen hatott erre a Štúr-Hurban féle történelemszemlélet is, amit a „történelemnélküliség” szemléletének is neveznek. (Pichler [2000].)

A rendszerváltás után, és Szlovákia függetlensége válása után mindenesetre az új, népszerűsítő és tudományos szintézisek tudatos hangsúlyt helyeztek a Magyar Királyság történetének szlovák történelembe való integrálásába; ahogy Valerián Bistrický írja az egyik kollektív Szlovákia-történet előszavában: *„Kétségtelenül hangsúlyossá válik a felismerés, hogy Magyarország, a történelmi magyar állam története, hasonlóan Csehszlovákiához, elválaszthatatlan része a szlovák történelemnek”*. (Dejiny Slovenska [2000] 8.) Ehhez hasonló egy másik vezető történész, Elena Mannová előszava egy másik történelmi szintézisben: eszerint a rendszerváltás után *„elhalt a szlovákok történelmi magyar kontextusból való kiszakításának (dehungarizációnak) a koncepciója.”* (Krátke dejiny [2003] 7.) De idézhetjük a népszerű “illusztrált”

Szlovákia-történet szerzőjét, Anton Špieszt is: „*a szlovák öntudat mellett kétségtelenül kellett, hogy létezzen a magyar államhoz tartozás tudata is.*” (Špiesz [2002] 47.)

Ennek ellenére a „történelem nélküliség” mély kulturális kódja a rendszerváltás után is erőteljes maradt, és az emlékezetpolitikára ma is sokszor igaz az, amit Mináč Štúrékkal kapcsolatban megállapított, miszerint nem történelmet, hanem „történelmi érzéseket” ápoltak. (Pichler [2000] 136.)

Ha az emlékezetpolitika legkifejlettebb attribútumaira koncentrálunk (jogszabályok, politikai nyilatkozatok és politikai lépések, állami intézmények funkciói és elnevezései, köztérhasználat), akkor az mondható, hogy az „együttélés évszázadainak” jelenléte a nemzeti önreprezentáció szempontjából a morva tradícióhoz és a 19. századhoz képest alulreprezentált, és sporadikus. Nincsen olyan jogforrás, hivatalos politikai határozat vagy döntés, ami az együttélés évszázadaihoz kötődő valamilyen eseményt, személyt vagy jelenséget állami szinten intézményesítene, emléknap vagy egyéb formában. Ilyen szándék nem merült fel a Szlovákia nemzeti ünnepeire, munkaszüneti napjaira és emléknapjaira vonatkozó 241/1993. törvény megalkotásának vitájakor sem, és azóta sem.

Az emlékezetpolitikát érintő magas szintű politikai megnyilvánulások esetén már színesebb a kép. A legnagyobb horderejű lépés talán Pavol Hrušovský kereszténydemokrata házelnök (KDH) 2003. január eleji beszéde, Szlovákia létrejöttének 10. évfordulója alkalmából. A nagy ívű politikai beszéd tudatosan próbálta az együttélés évszázadaival kapcsolatos hallgatást megtörni, ezt az időszakot a szlovák történelmi tudatba aktívabban integrálni. (Kollai [2005].) A reakciók mind szlovák, mind magyarországi részről meglehetősen fékezettek voltak. Érdekes egy másik kereszténydemokrata politikusnak, Ján Čarnogurskýnak a lépései 2014. évi elnökjelölti kampánya során. A kampány keretében még 2013 folyamán felkeresett egyes magyarországi helyszíneket, többek között Mohácsot. „*A magyar seregben, amely a keresztény Európát védte a törökkel szemben, a mi őseink is harcoltak*” – írta Facebook-oldalán erről. Külön érdekes a politikus lépése mögötti mozgatórugó: „*Egy nemzet, amelynek történelmében ezeréves törés van, nem léphet fel egyenrangú partnerként az európai térben azokkal a nemzetekkel, amelyek múltja nem tartalmaz ilyen törést.*” Felvállaltan tehát egyfajta „emancipációs” szándék is van az ilyesfajta szlovák emlékezetpolitikai lépések mögött.⁷ (Emellett koszorúzott a Katolikus Néppártot alapító Zichy Nándor sírjánál, és Széchenyi sírjánál.)

⁷ <https://sk-sk.facebook.com/jan.carnogursky>.

Közvetetten és áttételesen az együttélés szlovák megítélése előkerült akkor is, amikor Sólyom László köztársasági elnök a komáromi Szent István szobor avatására ment volna 2009. augusztus 20-án, de Robert Fico miniszterelnök nem tanácsolta az ország területére való belépését. Ennek kapcsán jelentette ki a szlovák miniszterelnök, hogy a magyar Szent István király zászlaja alatt a legerősebb magyarosítás zajlott, *„úgyhogy ne tetesse senki, hogy valamiféle szlovák királyról lenne szó. A mi királyunk Szvatopluk, és nem Szent István”*. (Michela [2013] 97.)

Emlékezetpolitikai beszédmódok és magatartások a Magyar Királyság emléke kapcsán

Ez a jelenség már átvezet minket arra a konfliktusmezőre, ami az együttélés évszázadait érintő magyar és szlovák interpretációs különbségből fakadhat. E hosszú évszázadok premodern, területi alapú Hungarus identitását, feudális és vallási tagoltságát sokszor nem lehet tisztán magyar vagy szlovák etnocentrikus történelmi fejlődéstörténetbe illeszteni, mégis erre történik sokszor kísérlet. Ez a jelenség, „a közös történelem széthordása” a szlovák történelmi tudaton belül nem előzmények nélküli, de az intenzitása révén relatíve új tendenciának számít: *„Az önálló szlovák állam megalakulása után fokozatosan megkezdődött a közös történelem korábban üresen hagyott lapjainak szlovák benépesítése.”* (Jakab [2013] 4. V.ö. Miroslav Michela megfogalmazásait ugyanerre: *„fehér foltok”* kitöltése, a *„magyar múlt újrafelfedezése”*, aki szerint a marxista előzmények figyelmen kívül hagyása miatt ez az újrafelfedezési lendület sokszor nyitott kapukat döngtet. Michela [2008b] 5.) Ennek az alapját, például egy személy szlovák panteonba emelését nem feltétlenül csak az etnikai kötődés (feltételezett szlovák származás) jelentheti, hanem a területi megközelítés is, azaz az illető életútjának a mai Szlovákia területéhez való kötődése. Maga az elv, a közös történelmi örökség saját kollektív tudatba történő integrálása önmagában a magyar-szlovák interetnikus kapcsolatokon belül a közös pontok számát növelheti. A gyakorlatban viszont sokszor a túlzott etnicizálás, az illető „szlovákságát” kiemelő szlovák öninterpretáció miatt a jelenség magyar-szlovák interetnikus vitákat gerjeszt, ami a diplomáciai kapcsolatok szintjét is el tudja érni, a legutóbb (2013. júniusa során) Ladislav Gábriš-Škultéty, azaz „Háry János” hamvainak a Szlovákia területére, a szülőfalujába szállítása kapcsán.⁸ Az ilyen vitás helyzetek kialakulása mögött állhat tudatos emlékezetpolitikai lépés, a nemzeti panteon bővítésének szándéka, de a vitákban

Čarnogurský magyar portyán. Új Szó, 2013. december 2.

<http://uj szo.com/online/kozelet/2013/12/02/carnogursky-magyar-portyan>

⁸ Magyar felirat is lesz „Ladislav Skultéty- Gábriš” sirján. Népszabadság, 2013. június 21.

http://nol.hu/kulfold/magyar_felirat_is_lesz_ladislav_skultety-gabris_sirjan

az is szerepet játszik, hogy a területi alapú premodern identitás, Hungaus-patriotizmus nem ismert jelenség a magyar és a szlovák történelmi tudatban, és azt a mai nemzetkategoriak múltba történő visszavetítése helyettesíti, sokszor mindkét oldalon.

A szlovák történelemhez kapcsolódó ismeretterjesztő kiadványokat, és erősebb nemzeti tónust használó publikációkat nézve (Ferko [1995]) könnyen lehet, hogy a jövőben ez a sor még folytatódik, hiszen a szlovák historizáló közbeszédben szlovákként jelennek meg olyan személyiségek is, mint Benyovszky Móric vagy Hadik András. Így váratlanul, valamilyen aktualitás apropóján újra konkrét formát ölthet az a jelenség, hogy a premodern, állampatrióta identitással rendelkező személyek felett vita kezdődik, hogy inkább a modern magyar, vagy modern szlovák identitás tekintheti-e a sajátjének (esetleg mindkettő, vagy egyik sem). A korabeli személyek élettörténeteinek egyébként pont alkalmasak lehetnek a premodern patriotizmus bemutatására, elszakadva attól a szűk fókuszról, amely a mai modern szlovák nemzethez kötődő tartalmat keresi a múlt eseményeiben és történeteiben. (Kowalská-Kantek [2008] 11.)

Az együttélés évszázadai a köztérhasználatban Szlovákiában

A köztérhasználat elsőrendű kutatási formájánál, a közterületek elnevezésének vizsgálatánál a szlovák történelemtankönyvek tény- és névanyagából indulunk ki, azaz abból, hogy a történelemtankönyvekben hangsúlyosabb személynevek a közterületeken milyen gyakorisággal szerepelnek.

2.táblázat – Történelmi személyekről elnevezett közterületek Szlovákiában

Személynév	Szlovákiai közterületek száma	Hely (félkövérrel kiemelve a szlovák többségű település)
István király	1	Ebed (Obid)
IV. Béla	1	Zólyom
Károly Róbert	1	Csallóközarányos (Zlatná na Ostrove)
Mátyás király	1	Alistál (Dolný Štál), Nagykosztolány (Veľké Kostolány)
Mikoviny Sámuel	8	
Matej Bel	12	
Rákóczi Ferenc	6	Komárom, Dunaszerdahely, Zselíz (Želiezovce), Tardoskedd (Tvrdošovce), Nagytárkány (Veľké Trakany), Nagysáros (Veľký Šariš)
Kossuth Lajos	1	
Széchenyi István	2	
Petőfi Sándor	27	Nem magyarul a vidéken egy van: Eperjes
Anton Bernolák	78	
Ján Kollár	58	
Andrej Sládkovič	111	
Ľudovít Štúr	147	
Milan Rastislav Štefánik	66	
Jozef Miloslav Hurban	71	

Svetozar Hurban-Vajanský	63	
Andrej Hlinka	6	
Tomáš Masaryk	4	
Eduard Beneš	0	
Milan Hodža	13	

forrás: <http://psc.posta.sk/>

Az eredményeket összegző **2. táblázatból** látható, hogy az együttélés korszakának relatíve súlytalanságát mutatja a közterületek elnevezése is; leginkább Bél Mátyás polihisztor nevesül a szlovák köztereken. A korszakot jelképező személyek inkább a dél-szlovákiai, magyarlakta régiókban és településeken bukkannak fel, ami az önkormányzatok „helyi emlékezetpolitikájának” egyik eredménye; de a helyi magyar közösség is előnyben részesíti a korábbi korokkal szemben a saját 19. századi nemzeti mozgalmának jelképeit, és elsősorban Petőfi Sándort preferálja. A szlováklakta régióban vagy településen alapvetően ott bukkan fel a történelmi magyar jelenléthez jobban köthető személy, ahol valamilyen helyi, lokális kötődése van az illetőnek. (IV. Béla erősítette meg Zólyom városi kiváltságait, Mátyás király Nagykosztolánynál csatát vívott a huszitákkal, Rákóczi Ferencnek Nagysároson volt kastélya, Petőfi hosszabban időzött Eperjesen.)

Ami az emlékműveket illeti, egy ennyire egzakt lista összeállítása ebben az esetben már nehezebb. A Szlovák Műemlékvédelmi Hivatalnak van egy pontos, részletes adatbázisa a védettséget élvező emlékművekről (Nemzeti Kulturális Örökség – Národná kultúrna pamiatka).⁹ Ez alapján 108 emlékműként regisztrált, és védettséget élvező objektum létezik Szlovákiában. Ezek döntő többsége, 68 objektum az első és a második világháborúra illetve Szlovák Nemzeti Felkelésre utal, tehát a 20. századi eseményekre vonatkozik; 24 emlékmű a hosszú 19. század szlovák nemzeti mozgalmával, vagy a 19. századi szlovák kultúrával és tudományossággal kapcsolatos személyeknek állít emléket; három emlékmű az 1848-49-es szlovák eseményekkel foglalkozik, tehát a magyar szabadságharcra szembeni szlovák aktivitásról, illetve részvételről emlékezik meg. Azaz mindössze tizenhárom olyan, védettséget élvező emlékmű van, ami nem kötődik szoroson a szlovák nemzeti narratívához. Ezek közül viszont néhány kivétellel mindegyik 1918 előtti, azaz még magyar állami időszakban állították – ezek jó része a török korra, a kuruc harcokra, vagy az 1848-49-es magyar szabadságharcra emlékezik, és túléltek az államfordulatot, amikor sok emlékművet a csehszlovák hatalom megsemmisített. 1918 után mindössze két olyan emlékmű született, melyek az együttélés korszakához kapcsolódik: Husz János szobra és a vallásüldözések

⁹ www.pamiatky.sk

kivégzett evangélikusok tiszteletére emelt szobor, a két világháború közti csehszlovák időkből.

Ez a fajta elemzés jól mutatja egyébként az ilyen kvantitatív megközelítések hátulütőjét is. A nemzeti örökséggé nyilvánítást például befolyásolja az adott objektum építészeti értéke és kora is; az újabban állított emlékművek a listáról lényegében hiányoznak. Másrészt a köztérhasználat programszerű átalakításának kísérlete az adatokon jobban meglátszhat, mint a nemzeti emlékezetben valójában. Például a második világháborúhoz és az 1944-es Szlovák Nemzeti Felkeléshez, partizánokhoz kapcsolódóan nyilvánvaló a nemzeti emlékhelyek megalkotásának tömeges szándéka, kérdés, hogy ezt hogyan dolgozza fel a befogadó közösség.

A hivatalos adatok mellett ezért érdemes egy másik kiadványra is támaszkodni, mely a nemzeti önképet esetleg plasztikusabban tükrözheti. A Dajama kiadó a szlovák belföldi turizmus és honismeret kiemelkedő kiadója, többek között ők gondozzák a Krásy Slovenska c. folyóiratot. A kiadó nagy ívű könyvsorozata (Kultúrne krásy Slovenska) keretében jelent meg Ján Lacika útikönyv-szerzőnek a kötete a szlovákiai emlékművekről. (Lacika [2013].) A munka egyszerre tükrözi és formálja is a szlovák közemlékezetet, számos újabb alkotás is szerepel benne – ezért plasztikusabban ábrázolhatja az egyes történelmi korok helyét a szlovák közgondolkodásban. Itt bemutatásra kerül egy sor olyan rendszerváltás utáni szobor, amelyek az együttélés korszakához kapcsolódnak, és amelyeket főként szlovák önkormányzatok állítottak: ilyen Mária Terézia pozsonyi szobra 1992-ből az elnöki palota kertjében, I. Nagy Lajos szakolcai szobra 2008-ból, és Károly Róbert körmöcbányai mellszobra 2011-ből, vagy a kassai vértanúk emléktáblája 1995-ből, szentté avatásuk évéből. Mindannyian egyértelműen azért kaptak szobrot, mivel a helyi, lokális történelemben fontos szerepet játszottak: Mária Terézia szobra a koronázási város feléledő toposzát és kultuszát mutatja, az Anjou királyok pedig Körmöc megalapítása (1328) és Szokolca szabad királyi várossá tétele miatt (1372) kaptak a helyi önkormányzatoktól szobrot. Nem csak személyek kaptak e korszakból emlékművet: Nyitrán 1998-ban avattak emlékművet a nyitrai apátságot jogaiban megerősítő oklevélről (1111), Kassa 1999-ben pedig arról emlékezett meg ilyen módon, hogy Nagy Lajos 1369-ben Európában elsőként Kassának adományozott városnévű címet.

Az együttélés korának köztéri reprezentációjában tehát egyértelmű szerepe van a demokratikus jogállam decentralizált közigazgatásának, ami lehetővé teszi a lokális identitás és a helytörténelmi jelentőségű ügyek prezentálását.

A Dajama kiadó könyvében felsorolt közép- és korajúkorhoz kapcsolódó emlékművek között is vannak 1918 előtti alkotások (Sissi, Mátyás király, Szent Erzsébet), vagy olyanok, melyek a déli magyar önkormányzatok révén jöttek létre (Rákóczi Ferenc Borsiban, Sobieski János Párkányban). Tehát a történelmi örökség mellett a magyar civil szféra és a helyi önkormányzati szint szerepe sem elhanyagolható abban, hogy az együttélés évszázadait a szlovák nemzeti érdeklődésen belül részben betöltse. De ugyanígy részben magyar, vagy magyarországi részvétel és kezdeményezés áll Balassi Bálint 1994-es kékkői és zólyomi emléktáblája mögött, és Rákóczi Ferenc 2006-os kassai szobra mögött is. (Ez utóbbi esetben a szlovák fél passzivitása is nyilvánvalónak tűnik, mivel a szobor költségeihez nem járult hozzá, ami Rákóczi kuruc fejedelemségéhez való negatív szlovák viszonyulás jele.)¹⁰

Az együttélés emléke a szlovák irodalomban – 1918-ig

A szlovák irodalomnak – ahogy az irodalomra általánosan jellemző – általános attribútuma a történelmi múltat tükröző műfaji jellegzetessége (Bílik [2008] 9.-12.), ez már látható volt a nagymorva korszak emlékezetkultúra szemszögéből történő elemzésénél. Ez a historizáló jelleg különböző okok miatt erősebbé vagy gyengébbé válhat. A 16.-17. századi Magyarországon például a nemzeti nyelvhasználat és a világi irodalmi műfajok fejlődésével, illetve a török megjelenésével felerősödött a törökellenes tematikájú historizáló irodalom, melynek a magyar mellett számos cseh illetve szlovák nyelvű darabja maradt fent. Ezek a nagy ostromokkal, hadjáratokkal (Eger – 1552, Szigetvár – 1566, Érsekújvár – 1663, Bécs – 1683) foglalkoznak, vagy pedig a török fogság szomorú sorsát éneklik meg; mindezt a szlovák irodalomtörténet is számon tartja (Psl [2004] 30., 50.)

A 19. századtól kibontakozó szlovák nemzeti irodalom elsősorban a morva korszakot monumentalizálta, ami nem jelenti azt, hogy a Magyar Királyság korszakával egyáltalán ne foglalkoztak volna, még ha monumentalizálásról ebben az esetben nem is beszélhetünk. A Magyar Királyság évszázadai inkább történelmi háttérképként vagy nemzeti tanulságként szolgáltak. (Bílik [2008] 59.) Így például a morva korszakot nagy ívű lírai művekben megéneklő Ján Hollý a törökverő Sobieski Jánoshoz és Zrínyi Miklóshoz is irt ódát. (Psl [2004] 89) Samo Chalupka életművéből elsősorban a szlovák sorson merengő letargikusabb vagy buzdító „forradalmibb“ írások, a Tátra-Vág motívumok, az ellenálló népi hős alakja vagy a mitikus szlovák múlt emlékművének

¹⁰ Rákóczi-szobor ajándékba a magyar államtól. *Új Szó*, 2006.03.17.
<http://ujso.com/cimkek/regio/2006/03/17/rakoczi-szobor-ajandekba-a-magyar-allamtol>

építése kanonizálódott, de a törökellenes tematika nála is jelen van (*Boj pri Jelšave, Turčín Poničan*), ahogy Andrej Sládkovičnál is (*Gróf Mikuláš Šubič Zrínsky na Sihoti*, 1866). Ján Kalinčiak *Púť lásky* c. darabjában (1846) a török kor inkább történelmi háttérképnek szolgál a két főhős és a török Osman-aga szerelmi háromszögében.

Kevésbé kapcsolódik konkrét történelmi eseményhez, de mégis egy korszakhoz való viszonyulást is kifejez a szegénylegény (zbojník) erős megjelenése az irodalmi művekben, amely jelenséget főként a kora romantizmushoz kötik. Így például az egyébként történészként híressé vált Pavol Jozef Šafárik irodalmi próbálkozásaiban jelenik meg először kidolgozottabban a népi hős, Jánošík alakja (*Poslední noc*). Mellette más szegénylegények, zbojníkok sorsát is megénekelte (ilyen többek között „Surový Surovec“, Ilčík, Hrajnoha), akik a szociális igazságosság mellett a szláv hősiesség alakjaiként szerepelnek. Végül Jánosik vált a szlovák népi hősiesség etalonjává: Ján Botto a *Smrt' Jánošíkova* c. alkotásával monumentalizálta Jánošík alakját. (Psl [2004] 97.)

A már említett Andrej Sládkovič történelmi költeménye, a *Detvan* a fenti példákhoz képest erőteljesebben kötődik az „együttélés” motívumához (1853). Hőse a szlovák Martin, de mellette hangsúlyos és pozitív szerepet játszik Hunyadi Mátyás, aki az igazságos, népet szerető király alakjában jelenik meg. Martin zsákmányul ejt egy nyúlra támadó sólymot, nem tudván, hogy az a király sólyma, amit ezután bevall az uralkodónak. Mátyás értékeli Martin igazságszeretetét, felveszi őt a Fekete Seregbe, és meghagyja neki azt is, hogy viselheti nemzetiségére utaló külsőségeit, mint a fokost, az övet vagy a furulyát.

Ez az idealizált Mátyás-portré a 19. századi szlovák historizáló irodalomban végig kimutatható. Megjelenik Samo Vozárnál is, akinek a nemességgel szembeni szigorú Mátyás királyról szóló, *Keď boli Turkom rohy už zlámané* c. költeményét a Štúr-féle irodalmi nyelven irt első versként tartják számon. (Vozár [1988]. Samo Vozár egyébként nem került be a korabeli irodalmi kánonba, a 20. évszázad hatvanas éveiben fedezték fel újra. Psl [2004] 132.) A mitizált Mátyás-kép feltehetően összhangban volt a népi emlékezettel; szlovák irodalomtörténeti források szerint korabeli népi mondás volt a „*Zomrel kráľ Matiaš – už viac pravdy nemáš!*” Ami a magyar köztudatban is jól ismert „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!” szlovák megfelelője – sőt, még rímel is. Ján Kalinčiak megint csak tudatosan nyúlt vissza Mátyás korához: a *Bozkovci* (1842) vagy a *Milko hrob* (1845) is ekkor játszódik, ahol megint a jó király – hűséges alattvaló szereplőpárosok jelennek meg.

A huszita kort történelmi tanulságként Ludovít Kubáni használta tudatosan a *Valgatha* c. regényében (1872): a 15. század német-magyar-huszita harcai témát adtak az emberi viszonyok elemzése mellett a hatalomhoz való viszonyhoz is. (Kubánit ez alapján a magyar politikával megegyező szándékozó Nová škola slovenská-hoz sorolták.)

A török hódoltság kora, Mátyás kora és a huszita eseménysor emelhető ki tehát, mint olyan korszakok, melyek a 19. század szlovák értelmiségi köztudatban markáns helyet foglaltak el a történelmi témaválasztás és az irodalmi kultuszeremtés, kanonizálás révén. Emellett persze más időszakok is említést érdemelnek. Jozef Miloslav Hurban *Olejkár* c. művében Csák Máté kora elevenedik fel, Ján Botto *Ctibor* címmel pedig a Zsigmond korában élt Stiborról írt rövid balladát. A romantikus irodalom kései alkotásai közé tartoznak Jonáš Záborský művei, aki talán a leginkább merített a történelemből. (Psl [2004] 149.) A középkori Magyar Királyságot is érintő munkáiban, főként szomorúdrámákban [smutnohra] szlovák nemzeti (és ezzel együtt tragikus) színezetet kapnak olyan események, mint a nagymorva birodalom utolsó napjai, az 1312-es rozgonyi csata – Záborský interpretációjában Csák Máté tragikus bukása – vagy Zách Felicián története. (Záborský [1865].)

Látható tehát, hogy a dicső szlovák-morva régmúlt monumentalizálása mellett helyet kapott a historizáló irodalomban a középkor és a koraujkor néhány olyan visszatérő motívuma, mely az együttéléshez is kapcsolódott. „*Nagymorávia a maga szereplőivel, Szent István, Korvin Mátyás, Csák Máté, Ján Jiskra, Tátra, Duna, Vág, nemzeti énekek és mondák – ezek mind a szlovákok kulturális emlékezetén belül a nemzeti ideológiai struktúra elemei, egy olyan struktúra elemei, melynek első verziója a 19. század negyvenes éveinek első felében jött létre.*” (Bílik [2008] 59.) Érdekes kérdés, hogy ez az elsődleges struktúra hogyan alakult tovább Csehszlovákia megalakulása után.

Az együttélés tradíciója a szlovák szép- és tényirodalomban – 1918 után

Az 1918 utáni szlovák irodalom Hungarus-tartalmát több ok miatt érdemes külön tárgyalni a hosszú 19. század időszakától. Egyrészt Csehszlovákia egy merőben új kontextusát adta az irodalomnak, mind témaválasztásában, mind a fejlődési lehetőségeit és priorizált irányait tekintve, másrészt a korstílusok alakulásával a témaválasztás is megváltozhatott. Az irodalomban a Mátyás-kor és a török kor, mint történelmi háttérkép, elhalványult, és igazából az ezzel foglalkozó, még a kortársak számára eleven 19. századi szlovák irodalmi szöveganyag részben vagy egészben elvesztette a 20. századi szlovák olvasóközönségét. A szlovák romantikus dráma alapvetően megmaradt nyomtatott formában, a szlovák irodalomtörténet ezeket nem sorolja az „igazán

színvonalas értékű romantikus játékok“ közé, amely műfaj eszerint hiányzik a szlovák kontextusból. (Psl. [2004] 120) A politikai folklorizmust a két világháború között Jozef Branecký (1882-1962) képviselte, ekkor már a cseh centralizmussal (kultúrfölénnyel) szembeni emancipációs céllal. Ezen történetek fő motívumai (hős nemzet, dicső múlt stb.) szívósan az „olvasói köztudat“ részévé váltak, még ha maga a szerző nem is került be az irodalom főáramába. (Hlôšková [2008] 86-91.)

Tudományos feldolgozások természetesen készültek, például Mátyás király „népi” tradíciójáról, amibe a folklóron kívül a szépirodalmi elemek is helyet kaptak. Speciális feldolgozottságuk egyébként a török uralomhoz kapcsolódó folklóranyagnak alacsony szintű. (Hlôšková [2008] 10-11.) Ha a konkrét történelmi témák háttérbe is szorultak, a szlovák önképhez kötődő karakterek továbbra is megjelentek. A szegénylegény-tradíciót a 20. századi tudományos-ismeretterjesztő, és szórakoztató irodalom is táplálta, a kommunizmus alatt úgy tűnik, mert ez beleillett a nemzeti és szociális elnyomás elleni fellépés hagyományvilágába. (Hlôšková [2008] 8.) Az együttélés évszázadai kapcsán azokat a régibb és újabb műveket igyekeztek kanonizálni, melyek alapvetően az osztályharc illetve osztályelnyomás szemszögéből közelítették az eseményeket. Ilyen volt például Samo Tomášik *Malkotenti* és *Kuruci* c. műve (1873, 1876) a Thököly-felkelésről illetve a Rákóczi-szabadságharcról, melyekben „*Tomášik a szlovák történelem nagyon keserű tapasztalatait mutatja be. A szlovák nép most, Rákóczi zászlai alatt is csak idegen érdekek eszköze*”. Ehhez hasonló üzenettel bír Jégé-nek a *Kuruci* c. novellája, melyet ugyancsak a tanárok figyelmébe ajánlanak, mint nevelő-ismeretbővítő történelmi regény. (Butvin [1972] 42. Az oktatáshoz javasolt történelmi regények tematikája itt a tatárjáráson, Csák Mátén, a huszita, török és kuruc korban kívül még érinti Dózsa Györgyöt, a kora újkori városi szociális feszültségeket és a bányászfelkeléseket, „*az alávetett, jognélküli nép szociális elnyomását*”, és Jánošík személyét. Butvin [1972] 133., 323.-324.)

A 20. században az írás-olvasás tömegessé válásával kialakult a tudományos-ismeretbővítő, szórakoztató irodalomnak az a szintje, melyet e kor kapcsán ugyancsak érdemes vizsgálnunk. Egy 1993-as szlovák felmérésből látszik, hogy a szlovák kisgyerekek „mondavilágának“ eredete a tankönyvek, vagy a legendák szerzői feldolgozása, esetleg audiovizuális adaptációja. De ugyancsak erősen érezhető a pozsonyi diákokon a helyi, pozsonyi tudásanyaguk erőssége, például a helyi kulturális-turisztikai információs iroda által szervezett túrák révén. (Hlôšková [2008] 47.) Egy 1996-os felmérés pedig, ami a szlovák gimnazisták „népi“ ismeretanyagára kérdezett rá, a várak és történelmi helyszínek kapcsán kiemelkedő ismertségét mutatta

néhány egész konkrét történetnek: a trencsényi várkút legendájának, Báthory Erzsébet csejtei várúrnő életének, és néhány pozsonyi városi történeteknek. Mindhárom esetben forrásként könyvek, népszerű ifjúsági irodalmi feldolgozások állnak a háttérben: Jozef Nižňanský (1903-1976) a trencsényi várról (*Studňa lásky*, 1933) és Báthory Erzsébetről írt történelmi regényt (*Čachtická pani*, 1932), Mária Ďuričková (1919-2004) Pozsonyról írt történelmi novellákat. Pozsonynak egyébként is különösen erős „genius loci“-ja testesült meg már a 20. század első felének lektúrirodalmában, olyan szerzőkkel, akik maguk is multietnikus környezetben szocializálódtak (Karl Benyovszky, Ovidius Faust). Ez a második világháború után, kifejezetten szlovák vonalon Mária Ďuričková és Rudo Moric révén hagyományozódott tovább. A nyolcvanas évektől történészek (pl. Pavel Dvořák) népszerűsítő munkái adtak új lendületet a „soknemzetiségű, háromnyelvű“ Pozsony-toposzok erős feléledésének, amely igazán a rendszerváltás után vált erőssé. Eklatáns példája ennek Albert Marenčin töretlen népszerűségnek örvendő Bratislava-Pressburg sorozata. Pozsonynak a helytörténeti, lokálpatrióta szubkultúrája révén lényegében a nemzeti narratívától sokban eltérő Pozsony-narratívája alakult ki. (Kollai [2009b].) Ez a soknemzetiségű Pozsony-atmoszféra viszont nem alakulhatott volna ki a nagy sűrűségben megmaradt kulturális örökség nélkül, ami a lokális múlt újrafelfedezéséhez szükséges katalizátornak bizonyul.

Örökségvédelem és kulturális turizmus Szlovákiában – A történelmi Magyarország öröksége, mint kulturális kód

Az elméleti bevezetőben bemutatásra került, hogy a kulturális örökség és az örökségesítés a modern társadalmak emlékezetének egyik fontos jelensége: „*A kulturális örökség a közösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak vagy tárgyakkal kifejezett immateriális dolgok készlete.*” (Sonkoly [2005] 19.-20.) Eszerint az örökségesítés, az örökség birtokbavétele úgy is lehetséges, hogy a közösségi emlékezet ezt a folyamatot elősegíti; de úgy is lehetséges, hogy a történelmi emlékezetet az „felfedezett” örökség kifejezetten helyettesíti. Ezt a fajta örökség-fogalmat a turisztika teszi piacképesé. Mindez Szlovákia esetében azért érdekes, mert az együttélés 900 éve rengeteg épített örökséget hagyott maga után. Szlovákiában a kulturális örökségvédelem jogszabályi szintre 2001-ben emelkedett a 91/2001. számú deklarációval. Eszerint az anyagi és immateriális kulturális örökség részét képezi a szlovák nemzeti örökségen kívül minden más nemzet, nemzetiség, etnikai csoport és minden olyan egyén öröksége is, „*akik Szlovákia területén élnek, vagy éltek a múltban*”. (Lenovský [2008] 102.)

Hogyan jelenik meg tehát „az együttélés kora” a szlovák örökségesítésben? A kérdés kvantitatív vizsgálatához az állami turizmusfejlesztő szervezet, a Szlovák Turisztikai Ügynökség kiadványait vehetjük alapul, amik képet adhatnak az épített örökség helyéről a szlovák honismereti érdeklődésen belül. A színes, képes kiadványokban a természeti örökségen kívül az épített örökség két kategóriára bontható: „közös örökségre”, és szlovák örökségre. Közös örökségnek ezen értelmezés szerint a történelmi Magyarországhoz dominánsan kötődő objektumok, helyek számítanak. A besorolás sokszor problémamentes (pl. várak esetében), néha viszont problematikus: sok fürdőhely Monarchia-korabeli alapokra épül, de a (cseh)szlovák időkben alakult ki mai képük, a szóróanyagok pedig sem ezzel, sem azzal nem foglalkoznak, hanem természeti kincsnek prezentálják őket. Pozsony esetében pedig a „Múzeumok és galériák” szakaszban főként régi épületeket mutatnak be, melyek ma szlovák nemzeti önreprezentációt szolgáló gyűjteményeknek adnak helyet. E besorolási nehézségek ellenére az eredmény, melyet a **3. táblázat** mutat, összességében értékelésre érdemes.

3. Táblázat: A kulturális örökség, mint turisztikai desztináció Szlovákiában

Régió	Természeti örökség	Épített örökség	
		„közös örökség”	„szlovák örökség”
Kassa	9	7	-
Eperjes	6	6	2
Nyitra	5	9	2
Zsolna	11	4	2
Trencsén	1	8	5
Nagyszombat	3	7	2
Besztercebánya	8	6	2
Pozsony	3	5	5
	39,0%	44,1%	16,9%

Forrás: A Szlovák Turisztikai Ügynökség (Slovenská agentúra pre cestovný ruch) regionális kiadványai, 2008.

Látható, hogy a Szlovák Turisztikai Ügynökség által ajánlott úti célok között a természeti örökség mellett a „közös örökség” dominál. A szlovák örökséget képviselik a morva eredetűként bemutatott nyitrai és dévényi várak, a népi kultúra emlékei (öt helyen), a szlovák nemzeti mozgalomra emlékeztető Turócszentmárton és M. R. Štefánik sírhelye, valamint modern kulturális épületek (Szlovák Nemzeti Színház, Nyitrai Színház, Andy Warhol Múzeum), mai kulturális események (4), és modern építészeti megoldások (3). A közös örökséget főként történelmi városok jelentik meg (17) és történelmi épületek, várak és egyéb objektumok (32). De külön szerepelnek olyan történelmi kultúrtájak, mint a gömör-szepesi gótikus emlékeket láncre fűző Gótikus út vagy a Tokaji borvidék, és ugyancsak külön oldalakat kapott a pozsonyi Koronázási Ünnepe is, ami egy jellegzetesen civil akció, de helyhatósági támogatást

élvez. (Kollai [2009b].) Az épített örökség tehát fontos szerepet játszhat a közép- és korai újkor szlovák emlékének kialakításában, és közös kulturális kódként is szolgálhat a magyar és szlovák köztudat számára.

VI. FEJEZET

A NEMZETI MOZGALMAK KORSZAKA¹¹

Az előbbi oldalakon látható volt, hogy az államalapítástól a 19. századig, azaz a nemzettéválás korszakáig a szlovák és magyar történelmi narratíva gerincét ugyanaz az eseménysor alkotja, még ha nagyok is egyes események súlya tekintetében a különbségek. A 19. század „szlovák” és „magyar” nemzeti történelemben azonban már jelentős tartalmi különbségek vannak, elsősorban azért, mert mindkét nemzeti narratíva a saját nemzettéválásának, saját nemzeti mozgalmának a történetére koncentrálnak.

Az első csehszlovák korszak népiskolai tankönyvei közül van ahol a „történelem” II. Józseffel zárul (Horčíčka-Nespor [1922]). De a jobban kidolgozott tankönyvi struktúrákban alapvetően nem kérdés, hogy a 19. századi szlovák nemzettéválás folyamata komoly hangsúlyt kapjon, alapvetően a „nemzeti ébredés” – „elnyomatás”, „magyarosítás” – „felszabadulás” kulcsszavak és fejezetcímek mentén szervezett tematikában. (Klima [1922] 47.-54., Koreň [1922] 41.-62.; Kadlečík [1924] 31.-36.) Itt feltűnnek olyan emlékezetpolitikai panelek, hogy például a homogenizációs, asszimilációs nemzetállamépítési törekvéseket német-magyar kooperációban megvalósuló cseh-szlovák ellenes asszimilációs politikaként mutatják be. A Szlovák Állam tankönyvében hasonló a tematika felosztása, kevésbé érzelmdús megfogalmazásban, de a magyar nemzetállamépítést alapvetően egy agresszív asszimilációs politikaként mutatva be. A főbb témacímek: „A szlovák nemzet követelése” – „Szlovák felkelés 1848-49-ben” – „Memorandum” – „Maticá slovenská” – „Az osztrák-magyar kiegyezés után” – „Magyarosítás” – „A mi szlovák nyelvünkért” – „A szlovákok Amerikában” – „Első világháború”. (Hrušovský [1939] 263.-354.) Az eseménytörténetet tekintve ezek a kulcsszavak, főbb témacsoportok később is, természetesen a hangsúlyok vagy a történelemfilozófiai kontextus változásával. (Dejepis-1 [1953] 331.-349., 382.-389.) A szlovák tankönyvi struktúrák tehát a szlovák nemzeti mozgalom fejlődésére, alakulására, belső törésvonalaira koncentrálnak (amikre itt nem térünk ki részletesen). A Pest-Budán majd Budapesten formálódó politika eseménytörténete elsősorban már a magyar nemzeti mozgalom terepe, és immár „közelkülföldnek” számít, a szlovák narratíva számára csak annyira releváns, amennyire a szlovák nemzetfejlődést befolyásolja. A magyar politika és társadalomtörténet tehát ezen a szlovák prizmán keresztül kerül ismertetésre.

¹¹ A szlovák tankönyvek közül a 2002-es gimnáziumi sorozatra vonatkozó részek két korábbi tanulmányra (Kollai [2006], Kollai [2009a]) épülnek).

1. A reformkor és 1848 szlovák interpretációja

A magyar kollektív emlékezetben komoly súlyt kap a magyar nemzeti idea reformkori kifejlődése, a reformországgyűlések, a reformnemességen belüli ideológiai irányzatok, Kossuth és Széchenyi személye. (Závodszy [é.n.] 99.-157., Száray [2007b] 117-168.) A szlovák narratíva mindezekkel az eseményekkel kevésbé foglalkozik: a „reformkor” kifejezés szlovák változata nem kerül elő, a társadalmi fejlődést szolgáló részeredmények pedig esetlegesen szerepelnek. A szlovák narratíva a magyar nemzeti vezetők politikai életpályájával – Széchenyi, Kossuth életművével – érdemben nem foglalkozik, inkább a nemzetiségi kérdéshez való viszonyulásuknak szentelnek teret. Az érzelemdús megfogalmazások, mint például Kossuth nyíltan „elfajzottnak” „odrodilecnek” (asszimilálnak) történő minősítése jellemző az első csehszlovák időszakra (pl. Kratochvíl [1924] 122.-123.), a második csehszlovákban korszak pedig az osztályharc ideológiáján át összekapcsolódik a magyar kizsákmányoló erők erősödése és a magyarosító tendencia. A rendszerváltás utáni tankönyvi szövegekben komplex konklúziók érvényesülnek, mint például hogy a szlovák nemzetvezetőknek, így Lúdvít Štúrnek is szociális és gazdasági kérdésekben vallott álláspontja – mint a jobbágyság és a nemesi kiváltságok eltörlése, illetve a törvény előtti egyenlőség – hasonlóak voltak a magyar reformmozgalom célkitűzéseseihez, de a nemzetiségi kérdésben viszont gyökeresen eltért a véleményük. (Dejepis-2 [2002] 96.) Hasonlóan komplex konklúzió, hogy a felföldi Hungarus-tudatú nemesség szétfejlődésére való utalás, ahogy abból fokozatosan magyar vagy szlovák tudatú nemesség lett. (Dejepis-2 [2002] 99. és 101.) Ugyanitt előkerül Kossuth részbeni szlovák származása is, a Kossuth-család felföldi szlovák ágának bemutatása révén: „*Juraj Košut (1781-1849) Kossuth Lajos [Lúdvít Košut] nagybátyja volt, híres szlovák nemzetvezető. 1842-ben a túróci nemesség körében ő szervezte a Štúr-féle aláírásgyűjtést a Slovenské národné noviny kiadása érdekében.*” A 2011-es gimnáziumi sorozatban szlovák szempontból térnek ki Széchenyi és Kossuth tevékenységére: Széchenyi eszerint a magyar hivatali nyelv és a polgárjogok kiterjesztése mellett állt, Kossuth a feudalizmus gyors eltörlését és gyors magyarosodást szeretett volna. (Dejepis-2 [2012] 43.-44. Kép is van a két történelmi személyhez, de véletlenül felcserélve.)

Az 1848-as eseménysor kapcsán is az a jellemző, hogy a szlovák nemzeti mozgalomhoz kötődő katonai próbálkozásokra (szlovák megfogalmazásban: „szlovák felkelés”) fókuszálnak a tankönyvek, a magyar szabadságharc inkább a háttéresemény, illetve az ellenség szerepét tölti be ebben. A szlovák eseménytörténet részletes bemutatására nem

térnénk ki, csak annyit jegyeznénk meg, hogy a szlovák historiográfia az önkéntesek három hadjáratát tartja számon:

- „Szeptemberi hadjárat” – 1848 szeptembere. Általános szlovák felkelést szerettek volna elindítani a morva földről érkező önkéntesek, de a nyugati határszélnél alig jutottak tovább. A magyar kormány több résztvevőt kivégeztetett.
- „Téli hadjárat” – 1848-1849 tele, már nem önálló hadsereggént, hanem a császári seregek részeként vettek részt a harcokban.
- „Nyári hadjárat” – 1849 nyara, a császári sereg részeként a szlovák önkéntesek harcban nem vettek részt, csak rendfenntartó szerepük volt.

Összességében tehát a szlovák és magyar interpretáció alapvető különbsége abban fogható meg, hogy míg a szlovák narratíva katonai ellenállásról és harcokról szól, a magyar narratíva erről lényegében nem tud, a fent említett hadjáratokat a historiográfia elszigetelt, ütőerő nélküli, és a szlovák társadalom többségétől elszakadt radikális megmozdulásoknak tartja, ennek megfelelően a tankönyvi interpretációban sem kapnak helyet. (Závodszy [é.n.] 132.-150., Száray [2007b] 154., 156.: Térkép a nemzetiségi viszonyokról, a szlovák etnikumnál jelölve, hogy „a magyar kormányt támogató nemzetiségi tömegek”.) De a szlovák narratívában sem kap helyet az egész magyarországi forradalmi eseménytörténet, a márciusi pesti forradalom, a szabadságharc 1848-as és 1849-es eseményei. A legutóbbi tankönyvekben bukkant fel a világosi fegyverletétel, mint a forradalmi eseménysort lezáró momentum, de hogy hogyan jutott el idáig a magyar szabadságharc, arról igazából nincsen szó. (Ráadásul a világosi fegyverletételt tévesen többször is világosi csataként interpretálják. Kováč-Kopčan [1995] 46. „*bitka pri mestečku Világos*”. Ld. még Dejepis-8 [2011] 55.: „*bitka pri meste Világos (Világos)*“, megintcsak hibásan.)

2. Asszimiláció szlovák szemmel: magyarosodás versus magyarosítás

A magyarosodás, magyarosítás, asszimiláció emléke a magyar-szlovák interetnikus viszonyok máig érzékeny területe. A magyarosodás és magyarosítás folyamatát a magyar historiográfia, tankönyvírás és kollektív emlékezet a szlovák narratívához hasonlóan számon tartja, és ez a magyar történelempolitika önreflektív elemének tekinthető, de az ismeretanyag értelmezésének különbözősége azonban itt is szembeötlő.

A magyar narratíva elsősorban a dualizmus korához köti az asszimiláció folyamatát. (Závodszy [é.n.] 246-247., Száray [2007] 238-242., 256-263.) A szlovák narratíva

viszont lényegében az együttélés hosszú évszázadai folyamán az asszimiláció veszélyével és a nemzetfejlődés akadályoztatásának lehetőségével számol, saját nemzeti múltját kisebbségi múltként határozza meg. Ez a fajta kisebbségi lét és asszimilációs veszély válik a szlovákok szemében valósággá a 19. század elejétől az első világháborúig; tehát az asszimiláció nem csak a dualizmushoz kapcsolódik a szlovák emlékezetben.

Ugyancsak a szlovák és magyar kollektív emlékezet közötti különbség, hogy a magyar historiográfia által erősen kutatott és létező jelenségként elfogadott természetes asszimilációt (Szárny [2007] 256.) a szlovák interpretáció nem ismeri, illetve nem ismeri el. A szlovák tankönyvi tematikában a magyarosítási törekvések jogszerűtlen és etikátlan volta domborodik ki, és a magyarosítást erősen összekapcsolja ez a fajta interpretáció a valós magyarosodással, azaz az asszimilációs politika eredményének (illetve a statisztikák hamisításának) tulajdonítják a magyar asszimilációs nyereséget. (Kollai [2013].)

A szlovák tankönyvekben a dualizmus-korabeli asszimilációs politikához kapcsolódó eseménysor, politikatörténet és társadalomtörténet ábrázolása korszakoktól függetlenül sok hasonló tartalmi elemet mutat, és a magyar politikáról negatív képet fest. Az asszimilációs politika néhány, konkrét időponthoz köthető eseménye lényegében állandó elemé vált: ilyen a Matica slovenská megszüntetése, a szlovák gimnáziumok bezáratása, a 1907-es népiskolai törvény, vagy a halálos áldozatokkal járó csernovai sortűz; de a milleniumi ünnepek is ide sorolhatóak, mely szlovák interpretációban a magyar kulturális felsőbbrendűség és a „puha” asszimilációs politika jelképe. Vannak ezeket kiegészítő, kevésbé domináns elemek is, az 1922-es népiskolai történelemkönyv a szlovákellenes lépéseket például a szlovák politikai bebörtönzöttek számával (1906-76 fő, 1907-230 fő), vagy a parlamentbe jutott szlovák képviselők alacsony számával támasztja alá. (Klima [1922] 47.-53.) A korszak másik népiskolai történelemkönyvében pedig az szerepel, hogy sok szülő ekkor szégyellte, hogy gyerekeiben szlovák vér folyik, ezért nevüket magyarosra változtatták. (Koreň [1922] 52.-55.) A szlovák tankönyvek sokat foglalkoznak a gazdaságtörténeti háttérrel is, mint például a Felső-Magyarországot érintő tömeges kivándorlással. (Dejepis-2 [2002] 156.)

Külön érdemes szólni a 2011-es gimnáziumi sorozatról, mint a szlovák emlékezetpolitika legújabb megnyilvánulásáról, mely a politikatörténeti tematika és a módszertan tekintetében is hozott újszerű mozzanatok. Itt bemutatásra kerül például az 1860-as évek politikai irányzata, az ún. „új szlovák iskola” [nova škola slovenská], amely 1848 párhuzamos jogküzdelseinek kudarca után a magyarokkal való

megegyezésre törekedett. Zsákutcsás politikájuk a szlovák interpretációban annak a jele, hogy a magyar nemzetépítő lendület nem volt kompromisszumkész. (Dejepis-2 [2012] 167.-168.) Külön fejezetet kap a monarchia föderalizálásának terve is, eszerint a föderalizálási folyamat Tisza István [Štefan Tisza] ellenállásán akadt meg, majd a trónörökös halála végleg eltemette ezt a megoldási lehetőséget. *„A trónörökös halála semmivé tette a szlovákok utolsó próbálkozását, hogy saját nemzeti helyzetüket a bécsi udvar révén javítsák.“* Ugyanitt a magyar nemzetépítő törekvésekkel szemben kritikus Mocsáry Lajos és Jászi Oszkár is kap egy kisbetűs részt. (Dejepis-2 [2012] 187.-191.) Ugyancsak érdekes a felső-magyarországi régió belüli magyarság társadalmi szerepének bemutatása, illetve az, hogy a magyar kultúrát állami támogatással behozták saját szűkebb lakóhelyükre, és ezzel meghatározták ott a társadalmi életet, kultúrát. Hatásuk eszerint olyan erős volt, hogy a nem-magyar nemzetiségek saját aktivitásai, társadalmi reprezentációjuk külső jegyeiben hasonlítani kezdtek a magyarokra (például dalkörök, irodalmi versenyek formájában). A városi közeget multikulturálisként határozza meg a tankönyvi szöveg, ahol a kultúrák kölcsönösen befolyásolták egymást, *„a magyarok mellett az asszimilált lakosság is erős csoportot képezett“*. *„Ezek a kontaktusok nemcsak az erőltetett iskolai asszimiláció révén jöttek létre, hanem természetesen, önként is és többségében nem volt konfrontatív jellegük.“* Ez a természetes asszimiláció szlovák részről történő prezentálását jelenti, amire korábban nem nagyon volt példa. (Dejepis-2 [2012] 206-207.)

Ami a módszertant illeti, rendkívül fontos, hogy a korábban nem szereplő nemzetiségi térkép a rendszerváltás után megjelenik. (Dejepis-2 [2012] 178-179.) Mindehhez írásos magyarázat is társul, ami szerint Magyarország lakosságán belül a 18. század végén a magyarok 30, száz évvel később 51,5 százalékot tettek ki, a növekedést tehát robusztusnak láttatja a tankönyvi szöveg, okát pedig a nem-magyarok kivándorlásában, a magyarosításban és a statisztikai manipulációban nevezve meg. Eszerint a Szlovákia területére eső népességnövekedés 64 százaléka a magyarokra esett, és csak 13 százalék a szlovákokra. Később egy kördiagram és egy táblázat mutatja az anyanyelv szerinti megoszlást a mai Szlovákia területén, ami szerint a korszakban a magyarok aránya 22,1-ről 30,3 százalékra nőtt, a szlovákoké 61,2-ről 57,7 százalékra csökkent. (Dejepis-2 [2012] 205.) Ezt követi egy részletes nemzetiségi körkép, ami relatíve mélyen kitér minden nemzetiség akkori helyzetére a mai Szlovákia területén. (Ezek a módszertani megoldások az ugyancsak 2011-ben jóváhagyott általános iskolai sorozatban is tetten érhetőek, például a nyolcadikos tankönyvben etnikai térkép szerepel a Monarchiáról. Ld. Dejepis-8 [2011] 63.) A nemzetiségi adatok és folyamatok ilyen részletes és képi

bemutatása korábban nem jellemző, és ha a szlovák álláspontot van hivatva bemutatni, akkor is alapot adhat az etnikai térképekre hagyományosan fogékony magyar szemlélettel való aktív diskurzusra.

3. Az első világháború és Trianon

A magyar és szlovák historiográfiában a történelmi Magyarország felbomlásának eseménytörténetén belül a hangsúlyok máshová helyeződnek: a „szlovák történelem” és a „magyar történelem” itt válik véglegesen ketté. (Lásd Ablonczy Balázs és Marián Hronský tematikai megközelítését: Szarka-Šutaj [2013].) Az első világháború pont ezért is lényeges szlovák emlékezetpolitikai elem, mert az antant oldalán részt vevő csehszlovák légiók egyfajta jogalapot jelentenek a függetlenségre nézve, a megszerzett területeket, a mai Szlovákia területét a bevonuló csehszlovák légiókhoz kötik. Az első világháborús csehszlovák légiók története visszatérő, állandó elem a szlovák narratívában: *„Az elesett hősök véréből nőtt ki a független Csehszlovák Köztársaság.”* (Kadlečík [1924] 35.-36.) A szlovák tankönyvi interpretáció a háborús háterszág bemutatásakor a nemzetiségeket érintő jelenségekre fókuszál. Ezek közé sorolhatóak a háborús szükségállapot kapcsán hozott olyan intézkedések (mint pl. önkormányzati választások elhalasztása), melyek a nemzetiségek mozgásterét csökkentették; vagy olyan konkrét nemzetiségekkel szembeni retorziók, mint a szlovák katonák lázadása a szerbiai Kragujevácban 1918-ban, melynek leverése után 44 katonát végeztek ki. A második csehszlovák korszakban ez a narratíva kifejezetten erőteljessé tudott válni, mivel az első világháború jelenségében a burzsoá-imperialista hatalom és a nemzetiségi elnyomó politika egyszerre volt kelen. Így például „katonai-bürokratikus diktatúráról” beszél ez az interpretáció, „imperialista háborúról”, „a nemzetiségi elnyomással párosuló brutális eljárásokról” a csehek és a szlovákok ellen. A magyar politika olyan erkölcsi mélypontot ér el e narratíva szemszögéből, hogy a továbbiakban a cseh és szlovák nemzet már nem a Monarchián belül képzelte el saját jövőjét. (Dejepis-2 [1986] 281.) Megjegyzések illetik emellett a magyar és szlovák szociáldemokrata vezetőket opportunisták hozzáállásuk miatt. (Dejepis-2 [1986] 283.) A 2002-es gimnáziumi tankönyvsorozatban pontos számokban ölt testet a szlovák áldozatvállalás: eszerint a Monarchia hadseregének 4 százalékát alkották szlovákok, és a „szlovák területről” mozgósított katonák közül 69000 esett el, 61000 pedig nyomorékká vált. Egy idézet pedig azt érzékelteti, a szlovákok számára nyomasztó volt a háború szlávellenes atmoszférája: *„sokak ellen indítottak nyomozást, sokakat bilincsben vezettek börtönbe, a postai küldeményeket és leveleket felbontották stb. A jogbiztonság teljesen megszűnt...*

Hadseregünk galíciai és oroszországi veresége után a politikai helyzet a szlovák Felföldön mérhetetlenül sokat romlott. [...] Ha otthon maradtunk, gyanúsak voltunk, hogy talán titkos összeesküvést forralunk: ha a vasútállomáson mutatkoztunk akkor, mikor a frontra igyekvő katonák vagy sebesültek érkeztek, megvádoltak minket hogy demonstrálunk, hogy kémkedünk, hogy örülünk a sok sebesültnek”. (Dejepis-3 [2005] 5-10. Idézet: K. A. Medveczký: Slovenský prevrat. I. diel. Trnava 1930 52-53. Ld. Kollai [2009a].)

A világháború végét jelentő katonai összeomlásnak és a történelmi Magyarország felbomlásának szlovák interpretációjában a térség etnikai összetétele, így a szlovák-magyar határ kérdése is alapvetően háttérben marad. Az eseménysor legfontosabb állomásai, szlovák szemmel, a következőkben foglalhatóak össze: a szlovákok politikai tevékenységét a háború alatt teljes passzivitásba süllyesztették; a csehszlovák emigráció politikai-katonai szervezkedése tartotta életben az ellenállást, ahol már nem föderalizációban, hanem elszakadásban és közös csehszlovák államban gondolkodtak; és a Monarchia összeomlása után ezt az elképzelést sikerrel valósították meg a cseh és szlovák politikusok. A határkérdés, a magyar-szlovák határ megrajzolásának kérdése tehát nem kerül igazából elő, és ez már igaz a korábbi korszakok szlovák tankönyveire is. Az első csehszlovák korszak interpretációjában egyáltalán nincs szó határokról, Szlovákia egyszerűen „kiválik” Magyarországból és „betagozódik” Csehszlovákiába. (Kadlečík [1924], Horčíčka-Nespor [1922].) A Szlovák Állam tankönyve viszont relatíve részletesen szól erről a „kiválásról”, mint olyan folyamatról, amit a magyar fél képtelen fog felfogni. Erre példaként szerepel, hogy 1919. március 12-én még törvény született Szlovákia kulturális autonómiájáról. A magyar-szlovák határkérdésről pedig önálló bekezdés szerepel: eszerint a csehszlovák delegáció a Duna-Vác-Cserhát-Bükk-Miskolc-Sárospatak-Bodrog határ mellett kardoskodott. „*A békekonferencia ezeket az igényeket nem fogadta el*”, és a Dunától keletre a tervezettnél északabbra húzták meg a határt. „*A békekonferencia ezen 1919. június 12.-i döntése 1920. június 4-én, Trianonban lett rögzítve.*” (Hrušovský [1939] 378.)

A második csehszlovák korszakban a csehszlovák-magyar határ kialakításáról csak olyan kisebb megjegyzések hangzanak el, hogy a határ „*tisztázatlan*” volt, és hogy az 1930-as évekig eltartott a Dunától keletre eső szakasz pontos kijelölése. (Husa-Kropilák, 1966, 180.) Másutt a még 1918 előtt tervezett határokat ábrázoló térkép sugallhatja azt, hogy a határkérdés nem volt természetesen eldöntött. (Dejepis-2 [1986] 285.)

A rendszerváltás utáni 2002-es gimnáziumi sorozat ugyancsak olyan kulcsszavakat használ, melyek Szlovákia mint entitás létezését eleve tényként kezelik: „*Szlovákia belépése Csehszlovákiába*”, vagy „*Szlovákia kiszabadítása Magyarországból és betagozása a közös államba*”. (Dejepis-3 [2005] 38.) Ez az interpretáció a határkérdéssel is összefüggésben van, hiszen így nem csak Szlovákia, hanem többé-kevésbé annak határai is a „nemzeti evidencia” tárgykörébe tartoznak. Utalás történik arra, hogy a háború után Párizsban döntöttek a határok rögzítéséről, ahol a csehszlovák delegáció célja „*a fiatal állam érdekeinek megvédése volt a békeszerződés megkötése révén*”; de a határkérdés etnikai dimenziójával a könyv nem foglalkozik, ahogy etnikai térképek sem érzékeltetik azt, hogy az új országba került magyar lakosság a határ mellett egy tömbben élt. „*A prágai és turócszentmártoni események révén megkezdődött a két közép-európai szláv nemzet közös útja a csehszlovák köztársaság keretén belül*” – így foglalják össze azt a történeti folyamatot, ami kapcsán egyébként nem szorul háttérbe a történelmi esetlegesség, a szlovák elit helykeresése, a szlovák nemzeti fejlődés elmaradottsága. (Dejepis-3 [2005] 10-36. Idézet: 25.) Eszerint az amerikai szlovákok – akik az első világháború alatt az otthoni represszió és passzivitás miatt átvették a szlovák nemzeti törekvések képviselőit – többségében elfogadták azt, hogy a szlovákság nincs felkészülve önálló állam létrehozására, ezért Szlovákiának egy szövetségest kerestek, mely biztosítja jövőbeni fejlődését. „*A különböző javaslatok közül végül a legnagyobb támogatást a csehek és szlovákok közös államának projektje [sic] kapta*”, minthogy a csehek nyelvileg és kulturális is közel álltak a szlovákokhoz, és hagyományosan jó volt a viszony a két nép között. (Dejepis-3 [2005] 34., 38.) A szlovák nemzettudat gyengeségét, tömegbázis nélküli jellegét pedig Vavro Šrobár visszaemlékezése érzékelteti arról az 1918. decemberi napról, amikor Szlovákia teljhatalmú minisztereként Prágából Zsolnára érkezett. „*Vonatunk délelőtt 11 körül ért be Zsolnára. Az állomáson... nem várt minket senki. Zsolna egyáltalán nem tudta, hogy az első szlovák kormány éppen Zsolnába érkezett. Kimentünk az állomás elé – nem várt minket egy jármű sem – és gyalog elindultunk [...] a Folkman-szálló felé. Szerény poggyászsunkat, mint ismeretlen utazók, egészen demokratikusan magunk vittük...*” (Dejepis-3 [2005] 30., 36.).

Kisbetűs rész taglalja viszont Magyarország ellenállását az új határokkal szemben – eszerint a csehszlovákok már 1918 decemberében megkapták az antant engedélyét a szlovák-magyar határ ideiglenes kijelölésére, és a csehszlovák hadsereg december 20-ig elfoglalta egész Szlovákiát. (Dejepis-3 [2005] 35.) A magyar kormány azonban nem tekintette a kérdést lezártnak, és 1919 májusában Szlovákia kétötödét megszállta, 1919.

június 16-án pedig sor került a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltására. A csehszlovákok ellenoffenzívát kezdtek, „*a békekonferencia pedig ismét állást foglalt a kérdés kapcsán. Véglegesen rögzítették a Csehszlovákia és Magyarország közti határvonalat, és a döntést mindkét kormánnyal közölték. A csehszlovák és az antant-erők nyomása alatt a magyar hadsereg visszahúzódott a kijelölt határvonal mögé*”.

Érdekes megnézni, hogy ez a momentum, a Szlovák Tanácsköztársaság hogyan jelenik meg a korábbi korszakokban. A Szlovák Állam interpretációjában egyértelmű és súlyos negatív érzelmi töltetet kap ez az eseménysor, egyszerre a magyar és a bolsevik agressziót látva benne. Eszerint a mélyen előrenyomuló magyar bolsevikek „*a szlovák nép ellen szörnyű kegyetlenségeket követtek el és szívtelenül álltak bosszút a nemzeti gondolkodású szlovákokon ... Kegyetlen módon megölték a kitűnő papot, František Majoch-ot, aki Kelet-Szlovákia nemzeti mártírja lett.*” (Hrušovksý [1939] 376.) Az ezt követő kommunista korszakban a tankönyvi tematikában illetve a történetírásban a kérdés vagy nem kap helyet (Dejepis-3 [1985]), vagy mint progresszív esemény jelenik meg önmagában az a tény, hogy szovjet típusú szlovák állam létrehozása egyáltalán felmerül. (Erre a legjobb példa az erősen ideologizált hatkötetes szlovák történelmi szintézis, ami a tanácsköztársaságokról részletesen és rendkívül pozitívan ír: Dejiny Slovenska V. [1985] 43.-47.) A rendszerváltás utáni interpretációkban, mint láttuk, ez a momentum megint inkább a magyar agresszió egyik megjelenési formájává válik.

A trianoni békeszerződést a magyar kollektív emlékezet az egyik legnegatívabb történelmi eseményként tartja számon. A magyar narratíva szerint a győztesek hamis történelmi jogokra hivatkoztak a béketárgyalásokon, melynek eredményeként 3,3 millió magyart kényszerítettek a szomszédos országokba, úgy, hogy sokszor a határ mellett egy tömbben éltek. (Salamon [1996] 46-49., Kaposi-Száray [2005] 40-46.) Így adódik a végső konklúzió, miszerint tehát lehetett volna etnikai alapon igazságosabb határt húzni. Ezt hivatott alátámasztani a magyar tankönyvi interpretációban helyet kapó Teleki-féle vörös térkép, illetve egyéb illusztrációk is. Azt lehet mondani, hogy ez a magyar nézőponttól oly fontos kérdés, hogy az államhatár végül miért nem az etnikai határt követte, a szlovák interpretációban nem hangzik el, sőt, alapvetően a „Trianon” szó sem szerepel a történelemkönyvekben. (Pekár [2008] 192., 194.) De sem a magyar-szlovák határvidék etnikai viszonyait, sem a béketárgyalások menetét és a stratégiai érdekek mentén történő határrendezés jelenségét nem mutatja be a szlovák interpretáció.

4. Kitekintés: a nemzeti mozgalmak kora a szlovák emlékezetben

A nemzeti mozgalmak korszakának egy évszázados fejlődési útja a fenti eseményeken kívül más módon is hatással volt a szlovák kollektív emlékezetre. Ahogy arról korábban volt szó, ez volt a „hagyomány feltalálásának” kora, a nemzeti irodalmi és történelmi kánonok kialakulásának ideje; ekkor alakultak ki a szomszédokkal kapcsolatos sztereotípiák, önképek és szomszédság-képek is. A szlovák elitben és értelmiségben kialakuló magyarságképet pedig erősen befolyásolta a kor, amiben éltek, a magyar politikával és társadalommal szembeni tapasztalataik. Ezek a benyomások a következő generációkra is áthagyományozódnak a szlovák irodalmi szövegeken keresztül, melyeket René Bílik irodalomtörténész két csoportra sorol: a nemzeti sorskérdések körül forgó textusokra, és az ironikus-kifigurázó hangulatú művekre. (Bílik [2008].) Utóbbinak a súlyát a közemlékezet alakulására nem lehet alábecsülni; a műfajra jó példa Ján Kalinčiak *Reštaurácia* c. regénye, ami egy vármegyei tisztújítás köré épül, vagy Ján Chalupka *Dobrovoľníci* c. alkotása, amely az 1848-49-es eseményekre reagál, idealizált szlovák hazafi-karakterekkel és egyoldalúan negatív hősökkel, mint a „Kuruc” vagy mint az ellenszenves magyarón Nyúlffy (eredetileg Zajac). (Psl [2004] 107.) Nem belemerülve a szlovák irodalom részletes történetébe, érdemes megjegyezni, hogy ezek a karakterek, múltképek különösen a szlovák kulturális hagyománnyal mélyebb ismeretségben lévő mai szlovák értelmiség számára nem ismeretlenek. Az is látható a korábban ismertett közterület-elnevezések alapján (2. táblázat), hogy a 19. századi nemzeti mozgalom politikai és kulturális szereplői – akiknek életművük sokszor a magyarsággal szembeni önmeghatározás jegyében telt – milyen erősen jelennek meg a szlovák köztérhasználatban egészen a mai időkig.

A másik jelentős, közemlékezetre mért hatása a nemzeti mozgalmak korának, hogy ekkor alakult ki a szlovák államterület, és ezzel együtt a szlovák történelmi tér, szlovák kultúrtér is – ezért is érdemes Trianon témáját a nemzeti mozgalmak korszakához sorolni, mert ennek a döntésnek komoly „visszaható” hatálya is van a történelmi emlékezetre.

Trianon és a szlovák történelmi tér

Trianon kulcsponjtja a magyar-szlovák kapcsolatoknak; ez a békekötés (magyar terminológiában sokszor: békediktátum) igazából jelen van minden magyar-szlovák konfliktusban, a Trianon előttiekben is, eközben viszont a kollektív emlékezetben igazából magyar oldalon játszik domináns szerepet, „szlovák oldalon Trianon sosem vált a nemzeti győzelem szimbólumává”. (Šutaj [2013] 101.) Valóban, a tankönyvek mellett a népszerű vagy tudományos szlovák történelmi szintézisek sem emelik ki a

trianoni határok kérdését Csehszlovákia megalakulásának folyamatán belül; a csehszlovák viszony problematikája mögött háttérben vagy akár említés nélkül marad az, hogy egyáltalán nem volt evidens, hogyan is lesz meghúzva a magyar-szlovák határ. (Špiesz [2002] 189.-194. Dejiny Slovenska [2000] 223.-226. – „*A Magyarországgal közös déli határra nem volt semmilyen történelmi precedens, úgyszólván a csehszlovák delegációnak a párizsi békekonferencián ezért keményen kellett harcolnia.*” A 2003-as akadémiai szintézisben: „*A határ etnikai, gazdasági és katonai-stratégiai elemek használatával lett meghatározva.*” Krátke dejiny [2003] 267.)

Ennek egyik oka biztosan az, ahogyan a szlovák történelmi tudatban már a 19. század folyamán rögzült a „nemzeti tér”, amely a népdalokban, műdalokban és politikai pamfletekben is a Tátrától a Dunáig terjedt, René Bílik megfogalmazásában a Duna a történelmi Magyarországon belüli „belső határként” szolgált. (Bílik [2008] 63.) A Duna egy olyan magától értetődő természetes határként rögzült a szlovák kollektív emlékezetben, hogy önmagában a „dunai határ” nem kötődött össze a nemzeti győzelem érzésével. Trianon a szlovák szépirodalomban is elsősorban – hasonlóan a történelemíráshoz – a revízió és irredentizmus „árnyékában” maradt, a szlovák szóhasználatban „etnikailag vegyes régiók” sorsával foglalkozó regényekben, novellákban nem nevesül erősen. (Holec [2013] 133.) De egyébként sem vált igazából az irodalmi kánon részévé olyan mű, mely kifejezetten az 1918-as évvel, vagy Dél-Szlovákia sorsával „magyar szempontból” foglalkozik; ezt leginkább az egész szlovák 20. századdal foglalkozó kortárs munkák képviselik (ezekről később lesz szó), illetve még valaki: Márai Sándor. Márai munkái az utóbbi években sorra napvilágot látnak szlovák nyelven is, ami lehetőséget adott a kassai születésű magyar polgári író nézőpontjának szlovák megismerésére is. (Holec [2013] 138.) Ez a magyar impulzus inspirálólággal hatott, a szlovák színházi világra például, melyen belül egy szlovák színdarab is született (Silvester Lavrík: *A polgári kutya nevelése*, Thália Színház, Kassa, 2012) és egy Márai-balet is (Michael Kocáb, Zuzana Mistríková, Ondrej Šoth: *Sándor Márai*, Kassai Állami Színház, 2013). Mindkettő részben a 2013. évi kassai „Európa Kulturális Fővárosa” programsorozat költségvetési támogatásával készült, ahol Márai Sándor – néhány más kassai származású művésszel együtt – egyike volt a kulturális fővárosi programsorozat főbb szimbólumainak. Ez a gyakorlatban nem feltétlenül a magyar-szlovák kapcsolatok, vagy a kisebbségi lét, a felvidéki polgári sors Márain keresztül való megközelítését jelentette. Ezt a fajta sajátos szlovák viszonyulást tükrözi a magyar-szlovák irodalmi kapcsolatok szakértőjének, Karol Wlachovský műfordítónak az írása is, amiben nehezen fogadja el, hogy az 1918 előtti Kassán szlováktudás nélkül

is fel lehetett nőni, és lényegében megkérdőjelezi azt, hogy az író valóban nem tudott szlovákul, ahogyan ő maga állította. Akkor vajon milyen nyelven beszélt a szovjet katonákkal az orosz klasszikusokról a második világháború alatt, talán németül? – Teszi fel a kérdést kételkedve.¹²

Trianon tehát a szlovák kollektív emlékezetben nem vált nemzetegyesítő témává, nem vált a nemzeti hagyományteremtés tárgyává, úgy mint Szvatopluktól az 1848-as szlovák önkéntesek harcáig számos személy vagy esemény, és mégis – Štefan Šutaj történész megfogalmazása szerint – a hideg futkos a szlovákok hátán is a Trianon szó hallatán. (Šutaj [2013] 101.) A fogalom negatív szlovák megítélése öszerinte elsősorban azzal magyarázható, hogy azt az irredentizmussal, revizionizmussal, és ezáltal a nemzeti veszélyérzet jelenségével kapcsolják össze; az ebből fakadó „morális pánik” ereje viszont nagy, és érződik akár még az Ipoly-hidak építésének kérdésében is. Ilyen értelemben „Trianon” szlovák trauma is – a bizonytalanságérzet traumája. Jól mutatja ezt Dušan Čaplovič hosszúra nyúlt utószava Anton Špiesz könyvében: „*Csehszlovákia és azon belül Szlovákia veszélyeztetve érezte magát. Németország intenzíven fegyverkezett, Magyarország pedig »Nagy-Magyarország« teljes vagy részleges megújításáról álmodozott* (és álmodozik máig).” (Špiesz [2002] 289., kiemelés K.I.)

Trianon megosztó jellegét tükrözik az ezzel kapcsolatos felmérések is, melyek azt mutatják, hogy a magyarok alapvetően az első bécsi döntés által megrajzolt határt látják igazságosnak, míg a szlovákok döntően a trianoni, illetve az 1947-es párizsi békeszerződés által fixált határvonalat. (Bačová [1992].)

Szlovákia létrejötte azonban nem csak a szlovák történelmi tér külső határaitra volt döntő hatással, hanem a belső határokra is. Csehszlovákia megalakulása után, 1923-ban a történelmi megyerendszert megváltoztatták, és az azóta véghezvitt számos változtatás sem jelentett visszatérést ezekhez a hagyományos régiókhoz. (Geografia [é.n.]) A leghatározottabb szándék az a 2001-es törvényjavaslat volt, ami a mostani nyolc régió helyett 12 szlovák régióval számolt volna, melyek többé-kevésbé megfeleltek volna a történelmi megyéknek. Az akkori kormány javaslatának (benne az MKP-val) parlamenti elfogadását a kormányzó pártok egyike akadályozta meg, ami az MKP koalíciós politikájának válságához vezetett.¹³ Ez is mutatja, hogy a történelmi régiók kérdése máig hajlamos magyar-szlovák interetnikus problematikaként jelentkezni, főként mert akkor a déli területek nem nagy szlovák megyékbe lennének integrálva. De emellett a szlovák politika ellenállásának van történelmi gyökere is: többen az új területi

¹² Karol Wlachovský: Márai, Košice a slovenčina. *tyždeň* 2011/28.

<http://www.tyzden.sk/casopis/2011/28/marai-kosice-a-slovencina.html>

¹³ Magyar Koalíció Pártja – Párttörténet. www.mkp.sk

egységek „župa”, azaz régi megye-elnevezését azért utasították el, mert az a „magyar időkre” emlékeztet. A hivatalos elnevezés így végül a VÚC rövidítés lett (jelentése „felsőbb területi egység”), a köznyelvben viszont a župa-elnevezés erősen jelen van (ahogy a kraj is).¹⁴ Ez is mutatja, hogy a közlemény szintjén a hagyományos régióknak máig van egy saját szellemiségük, még ha az töredezett és esetleges is. A régi megyék neveit nem csak települések sora őrzi, hanem helyi sajtótermékek is, köztük a vezető szlovák napilap, a SME regionális mutációi. A hagyományos megye-nevek feltűnnek a hagyományörző szubkultúrák mellett a szélesebb körű turisztikai termékekben is („Liptov Region Card”), de például a 2013-as megyeválasztásokon a kereszténydemokrata jelölt (Miroslav Mikolášik, KDH) plakátjain is Árva, Liptó, Turóc neve szerepelt.¹⁵ A hagyományos régiókhoz való kötődést bizonyos esetekben erősíti azok földrajzi determináltsága is (pl. Turóc, Árva, Szepes megyék területe adott völgyekhez, völgyrendszerekhez kötött).

A történelmi megyék és új területi egységek lakosságon belüli elfogadottságával felmérések is foglalkoztak, melyek szerint előbbiek jobb beágyazottsága jellemző ma is a köztudat szintjén. (Focus [2013] 53.: a szlovákiai szlovákok 51 százaléka, a magyarok 62 százaléka inkább az adott történelmi-földrajzi régió lakosának érzi magát, mint a hivatalos kerület, „kraj” lakosának.) Ebben egyébként bizonyára szerepe van az utóbbi száz évben véghezvitt számtalan közigazgatási változtatásnak is, ami miatt nem alakult ki bejáratódott formája az új területi egységeknek. Mindez azért érdekes, mert a helytörténetre alapuló lokális identitás egy olyan történelem-szemléletet biztosíthat, mely a nagy nemzeti narratívák antagonistikus szembenállását részben feloldhatja, az egymásnak feszülő nemzeti sorskérdéseket pedig emberi sorsok révén teszi értelmezhetővé, újragondolhatóvá.

¹⁴ Umelé pomenovanie VUC živia politici roky. *Pravda*, 2013.09.07

<http://spravy.pravda.sk/volby/clanok/292278-umele-pomenovanie-vuc-zivia-politici-roky/>

¹⁵ Személyes gyűjtések.

VII. FEJEZET

A RÖVID 20. SZÁZAD¹⁶

Az első világháború után, Csehszlovákia létrejöttével a magyar és szlovák történelmi narratíva immár két különböző ország sorsával foglalkozik. A kapcsolódási pontok viszont továbbra is egyértelműek: egyrészt Magyarország nem mondott le területi- és lakosságvesztéséről a második világháborúig, másrészt Csehszlovákiába került nagyszámú magyar lakosság, ezzel megjelent a kisebbségi kérdés, immár a szlovák (csehszlovák) többségi nemzetek számára. Az új helyzet (magyar kisebbség kialakulása és területvesztés) olyan események sorát szülték, melyek alapvető befolyással vannak ma is a magyar-szlovák interetnikus és államközi kapcsolatokra.

1. A két világháború közti Csehszlovákia és a magyarkérdés

A két világháború közti időszak az első csehszlovák korszak számára még a jelen volt, így logikusan nem kap hangsúlyos helyet az emlékezetpolitikában. A polgári iskolákba szánt 1922-es történelem-tankönyv, mely tehát ezt a korszakot még a jelenként élte meg, rövid alkotmányos fejezeten belül egy demokratikus államberendezkedést mutat be, ahol a *„kisebb nemzeti csoportoknak ott, ahol az állampolgárok 20 százalékát teszik ki, biztosítva van a nyelvhasználat joga”*. (Horčička-Nespor [1922] 118.) Egyes helyeken feltűnnek részletesebb statisztikák is, mint például Alojz Menšík turócszentmártoni tanfelügyelő hivatalos tankönyvként nem elismert kötetében, ahol az 1910-es és 1919-es népszámlálás adatait veti össze egymással, bizonyítékát látva ebben az 1910-es statisztikák torz jellegének. (Menšík [1920] 128.) A Szlovák Állam az első csehszlovák köztársasághoz rendkívül kritikus volt, aminek hátterével és részleteivel itt nem tudunk mélyebben foglalkozni; mindenesetre a Hrušovský-féle tankönyv a szlovák autonomista mozgalom céljainak vélt félreértettségével foglalkozik, de a Szlovákián belüli kisebbségi helyzettel nem. E „félreértettség” ebben az interpretációban azt jelenti, hogy a szlovák autonomista törekvésekben a magyar politika egy esetleges visszatérés, visszacsatolás lehetőségét látta, és többek között erre alapozva nemzetközi kampányt kezdtek, *„ami során minden eszközzel meg akarták győzni az európai közvéleményt az igazságtalanságról és a sérelemről, amit a magyar állam határának kialakításakor szenvedtek el”*. (Hrušovský [1939] 396.) A második csehszlovák korszak már határozott szempontok szerint közelített az első csehszlovák köztársaság kisebbségpolitikájához,

¹⁶ A szlovák tankönyvek közül a 2002-es gimnáziumi sorozatra vonatkozó részek két korábbi tanulmányra (Kollai [2006], Kollai [2009a]) épülnek).

és ez összességében egy negatív ítéletalkotás. A marxista-szovjetbarát Csehszlovákia emlékezetpolitikája az első köztársaság létrejöttét a nemzetfejlődés szempontjából győzelemnek tartotta, ahogy számos intézkedés a dolgozó nép alapköveteléseinek teljesüléseként kerül bemutatásra. Ezzel együtt sok „fekete pontot” adnak az 1938 előtti Csehszlovákiának: *„A vezető posztokat az új államban a burzsoázia magának tartotta fent, a forradalmi munkásmozgalom ellenkezése ellenére.”* (Dejepis-3 [1985] 69.) A reakciós szellemiséget róják fel a külpolitikában, hogy a csehszlovák vezetés a szovjet elleni intervencióban részt vett, és hogy a Szovjetunió ellenében foglalta el Kárpátalját. Ide, a felrótt hibák közé sorolható a kisebbségpolitika is. *„Az önálló Csehszlovákia létezésével a német kisebbség, hasonlóan a magyar kisebbséghez Szlovákiában, csak nehezen barátkozott meg.”* *„A marxista szempontból nem megoldott nemzetiségi kérdés a cseh burzsoáziának nagy problémákat okoztak, és az egyik tényezőjévé vált a köztársaság szétesésének.”* (Dejepis-3 [1985] 70.) A cseh burzsoáziának van egyébként felröva az is, hogy nem vették figyelembe, hogy az állam létrejöttével az iparilag elmaradott Szlovákiával, annak gazdasági-társadalmi problémáival külön kellett volna foglalkozni.

Ez a szempont, azaz Szlovákiának a Csehszlovákián belül elfoglalt helyzete az, ami elsősorban meghatározza a különböző korszakokban a szövegkontextust. Ezt a problematikát szokták – ahogy az tankönyvi szinten is felbukkan – „szlovákkérdésnek” nevezni. (Dejepis-3 [2005] 59.) A rendszerváltás utáni szlovák tankönyvi interpretáció is elsősorban ebből a szempontból ítéli meg az 1919-1939 közti Csehszlovákiát, a konklúzió pedig általában összetett, sokrétű, néhol ellentmondásosnak is mondható. Pozitívumként a szlovák nemzeti intézményrendszer szabad fejlődése mellett a vasúthálózat fejlesztése, a munkajog fejlődése, a földreform kerül említésre, vagy az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választójog bevezetése, melynek keretében a nők is választásra jogosultak lettek. (Dejepis-3 [2005] 34., 38. Eszerint Szlovákia lakossága *„lassan megtanult politikai alapon gondolkodni, a politikai programokat értékelni, és megkülönböztetni a választás előtti demagóg ígéreteket a valós lehetőségektől”*.) A negatívumok közé egyrészt gazdasági problémák kerülnek – a szlovák gazdaság 1920 utáni hanyatlása, a korabeli sajtó szavaival *„a szlovák ipar lerombolása”*, az *„éhező völgyek”* [hladové doliny] és a kivándorlók új hullámának kialakulása, vagy a parasztok tiltakozását brutálisan (sortűzzel) elnyomó államhatalom hozzáállása. (Dejepis-3 [2005], 46-49.) A másik fő negatívum a szlovák-cseh viszony, azaz a szlovákkérdés megoldatlansága, ti. hogy a cseh politikai vezetés tagadta a két különálló nemzet létezését, és az egységes csehszlovák nemzet ideáját képviselte – a szlovák elit

együttműködésre kész részével közösen. Ez a politikai csehszlovakizmust képviselő szlovák politikusi kör a szlovák társadalmat ugyanis nem látta elég erősnek és politikailag öntudatosnak ahhoz, hogy érdekeit önállóan a magyarokkal vagy a magyarbarát (magyarón) politikusokkal szemben képviselni tudja. Az autonómia-pártiak ezzel ellentétben a csehszlovakizmusban látták a feloldódás veszélyét. Így kapcsolódik tehát a szlovákkérdés a „magyarkérdéshez”. A rendszerváltás utáni tankönyvekben ilyen szempontból külön érdekesek, hogy ti. a szlovákkérdés kapcsán felvillantják a korabeli felföldi-szlovákiai identitások többretűségének lehetőségét. Eszerint a szlovák autonómia-párti irányzat (ami Szlovákiában mindvégig a legtámogatottabb erő volt) magába foglalta a „*magyarbarát lakosságot*” [promaďarsky orientovaní obyvatelia] is, és így került az autonomista Szlovák Néppárt vezetésébe az a Vojtech Tuka, akiről 1929-ben kiderült, hogy együttműködött revizionista [prouhorský] magyarországi politikusokkal, akiknek célja Csehszlovákia megszüntetése volt.

Ami viszont a csehszlovákiai kisebbségi sorsot illeti, a magyar közösség által kisebbségellenesként érzékelt, nemzetépítő, homogenizáló intézkedésekről nem szól a szlovák tankönyv. Általános jellegű utalásként szerepel az a megjegyzés, hogy többek között „*a nemzetiségi kisebbségek addig ismeretlen problémájának kialakulása miatt*” nem úgy működött a csehszlovák állam, ahogy azt korábban megálmodták. (Dejepis-3 [2005] 12.) Ugyanis a tankönyvi magyarázat szerint Csehszlovákia területén a csehek és szlovákok mellett „*éltek nagy, gazdaságilag és kulturálisan fejlett nemzetiségi kisebbségek is. Az utódállamok közti új határok problémákat okoztak a más nemzetiségűek körében, akik hirtelen egy számukra idegen országban találták magukat.*” A szlovák interpretáció szerint ezzel együtt Csehszlovákia egyedüli kivétel volt abban, hogy a Népszövetség kisebbségekkel kapcsolatos rendelkezéseit betartotta. (Dejepis-3 [2006] 64.) A konklúzió tehát az, hogy annak ellenére, hogy az államalkotó csehek és szlovákok illetve a nemzetiségek közti kölcsönös kapcsolatok javításának a kormányzati szervek figyelmet szenteltek, a kérdés súlyos belpolitikai probléma maradt, megoldása pedig elhúzódott. (Dejepis-3 [2005] 30.) A csehszlovákiai magyarok pártjaival kapcsolatos negatív megjegyzés, hogy bár központjuk Pozsonyban és Komáromban volt, valójában budapesti szervezetek befolyása alatt álltak, a szlovákság autonómiáját Magyarországon belül képelték el, és a németekkel együtt végig kormányellenes irányvonalat képviseltek. Az, hogy a kommunistáknak a magyarok között komoly támogatottsága volt, explicite nem derül ki, csak következtetni lehet erre egy megjegyzésből, miszerint a kommunisták híveiket főként a dél-szlovákiai mezőgazdasági munkások közül szerezték. (Dejepis-3 [2002] 40-41., 60.) Az 1935. évi

választások kapcsán pedig az „egyesült magyar kisebbségi nacionalista erők” kifejezés szerepel. (Dejepis-3 [2005] 61.)

Összességében megállapítható, hogy a tankönyvi szövegeknek néhány általánosságon kívül nincsen nyoma azoknak a magyar kisebbségeket terhelő problémáknak, melyeket a magyar történetírás számon tart a két világháború közti Csehszlovákia kapcsán. (Salamon [1996] 56-57., Kaposi-Száray [2005] 58-59., Szarka-Šutaj [2013]: Járások előnytelen kialakítása, városok visszaminősítése nagyközséggé, iskolahálózat felszámolása, földreform.) Ezek a témák az átfogóbb szlovák történelmi megközelítésekben sem képviselnek komoly súlyt, és inkább a magyarországi illetve szlovákiai magyar történészek révén kerülnek be a szlovák történelemszakma tematikájába. (Kollai [2013], Szarka-Šutaj [2013])

2. A revízió és a bécsi döntés

A szlovák narratíva a magyar revíziós lépések közül csak az első bécsi döntéssel – szlovák verzióban simán csak „bécsi döntéssel” – foglalkozik. Eszerint miután az 1938. októberi szlovák-magyar tárgyalások nem vezettek eredményre, Magyarország a kérdés rendezéséhez Németország és Olaszország segítségét kérte, aminek eredménye a bécsi döntés lett. Az események feldolgozásával már rögtön a németbarát Szlovák Államnak foglalkoznia kellett emlékezetpolitikai szempontból, ami olyan szempontból kihívást jelentett, hogy pont a németek álltak a bécsi döntés mögött. A Szlovák Állam interpretációja ez utóbbi momentumot egyáltalán nem említi; a döntés mögött a magyarok hamis (1910-es alapú) statisztikáit és nyomásgyakorlását láttatják, amivel szemben hiába érveltek a szlovák politika képviselői. A Hrušovský-féle történelemkönyv relatíve részletesen mutatja be egyébként a bécsi döntést megelőző komáromi tárgyalásokat, és leszögezi, hogy a magyarok követeléseit mélyen a szlovákok lakta vidékekbe is belehasítanak. *„A hamis statisztikák és térképek olyan döntést hoztak, ami alapján az új szlovák-magyar határ mélyen belehasított a szlovák területbe és elvett Szlovákiától olyan vidékeket is, melyeken magyar lakosság nincs.”* *„Az egész szlovák nemzet beleremegett a bécsi döntés [rozsudok] feletti fájdalomba, mert saját nemzeti szabadságuk határán mélyen átélték a sérelmet, ami őket érte.”* (Hrušovský [1939] 424.) A marxista ideológiájú csehszlovák történetírás elsősorban a cseh helyzetre, a müncheni döntésre fókuszál, melyet a kommunista mozgalom nyíltan elutasított, és ennek alapján a tankönyvi narratíva a kommunista párt üdvtörténeteként vázolja fel a korszakot. (Dejepis-3 [1985] 118.) A magyar területszerzést a 2002-es gimnáziumi sorozatban térkép is illusztrálja, de – hasonlóan Trianon témaköréhez – a döntés

eredményeképp Magyarországhoz került területek etnikai összetétele nem kerül említésre, csak az, hogy Csehszlovákia 1938 ősze folyamán „elvesztette” területének 30 százalékát és 5 millió polgárát, „*akik közül több mint 1430000 cseh vagy szlovák volt*”; másutt pedig az 1938 utáni Magyarországon élő szlovákok számát a könyv 640000 főre teszi. A szlovák narratívának érzelmi töltetet ad a téma konklúziója: „*Szlovákia, de egész Csehszlovákia lakosságában ezek az erőszakos változások félelmet, megalázottságot és felháborodást keltettek*”. Hasonlóan szlovák veszteségként interpretálja a történeteket az az idézet, mely szerint Magyarország az „*annektált területekkel*” együtt megszerezte a szlovák mezőgazdasági termelés nagy részét, de „*Magyarországgé lett a szlovák vasérc-termelés 28 százaléka és az antimon-termelés 78 százaléka*” is. (Dejepis-3 [2005] 64-66.)

Említésre méltó az is, hogy a szlovák tankönyvi interpretáció szerint Magyarország revíziós szándékai a bécsi döntés után sem csökkentek. Így például bemutatásra kerül az ún. kis háború: 1939 márciusában, Kárpátalja megszállásakor, a magyar hadsereg „*megtámadta Kelet-Szlovákiát*”, 1939. március 24-én pedig Iglót (Spišská Nová Ves) bombázta, ami „*az első légitámadás volt egy közép-európai város ellen, még a második világháború kezdete előtt*”. A háromnapos háborúnak Szlovákia részéről „*védekező jellege volt*”, a harcoknak Németország közbelépése vetett véget. Magyarország így még 74 települést szerzett, főként Szobránc környékén, mintegy 45000 lakossal, akik közül csak 309 vallotta magát magyarnak. (Dejepis-3 [2005] 78. Ld. még Hrušovský [1939] 434.-435. Hangulatfestő bekezdésekben kiemelve a Hlinka-gárdák hősiessége, és az iglói bombázás 12 halottal.)

De Szlovákia 1938 utáni déli határait nem csak ezért jellemezte a szlovák tankönyv szerint harcias szomszédság, hanem Magyarországnak a helyi szlovákokkal szemben folytatott represszív politikája miatt. Említésre kerül Mária Kokošová esete: a 16 éves nagysurányi (Šurany) lánnyal egy magyar csendőrsortűz végzett mise után, akik a templomból kijövő hívek közé lőttek, mert azok a szlovák himnuszt énekelték. Az ilyen erőszakosságok miatt a tankönyv szerint tömegesen menekültek a szlovákok a „*Magyarország által elfoglalt déli területekről*”. A szlovák narratíva tehát folyamatos ellenségeskedésről tudósít, amiből eszerint a Németország húzott hasznot, mert Magyarországgal szembeni védelméért cserébe erős lojalitást várt Szlovákiától. A reciprocitást (kölcsonosság elvét) viszont sikerült a gyakorlatba is átültetni: a magyarországi Szlovák Nemzeti Egység Pártja működési engedélyt kapott, Szlovákiában pedig az ottani 53000 fős magyar kisebbséget az Esterházy János által vezette Szlovenszkói Magyar Párt képviselhette. (Dejepis-3 [2005] 79., 89-90.)

A szlovák narratíva tehát e korszak kapcsán is jelentősen különbözik a magyar tankönyvi kontextustól és historiográfiai tematikától: utóbbiban az etnikai viszonyok alapján a határmódosítás igazságos jellege dominál. (Salamon [1996] 116., Száray [2005] 104. Utóbbi szerint „kitörő lelkesedéssel” fogadták a szlovákiai magyarok a döntést.) A magyar történelmi tudat viszont nem tud a kis háborúról, de még a historiográfia is alig. Ha mégis, akkor a kis ennek határvita-jellegét emelik ki: eszerint ez nem háború volt, hanem Kárpátalja megszállása kapcsán az addig kialakulatlan Szlovákia-Kárpátalja határvonal meghúzósa körüli incidensek. (Szarka-Šutaj [2013].) Ugyancsak ellentétes beszédmód jellemzi a két országon belül élő kisebbségek helyzetét. A magyar historiográfia és a történészszakmai kollektív tudat feltételezésnek, torzításnak, mítosznak tartja a félmillió magyarországi szlovák közösség létezésére vonatkozó szlovák megállapításokat. (Kollai [2013].) A szlovák szakmai-politikai diskurzus pedig továbbra is háborús bűnösnek tartja a magyar emlékezetpolitikában kiemelten kezelt Esterházy János személyét, aki a háborús Szlovákiában a magyarságot képviselte a parlamentben.

3. A Beneš-dekrétumok kérdésköre

Az 1945-1948 közti időszak a jelenlegi szlovák tankönyvi interpretáció szerint a demokratikus Csehszlovákia újbóli felépítésének kísérlete, melynek a szovjet hatalmi érdekek vetettek gátat. A korszak belső, szlovák-szlovák (keresztény, demokratikus, kommunista) törésvonalak mentén kerül bemutatásra a második csehszlovák korszak kommunista-szovjetbarát történetírásában is, és a rendszerváltás után is; a nemzetiségi szál, így a Beneš-dekrétumok kérdésköre is háttérben marad. (Előbbire ld. Dejepis-1 [1953] 440.-445. Magyar tankönyvi értelmezése: Salamon [1996] 169., Kaposi-Száray [2005] 185.) A kassai kormányprogram kapcsán nemzetiségi kérdéstről általában egyáltalán nincs szó; pozitív eredményként a szovjetbarát és népi demokratikus elemeket emelik ki. Az elnöki dekrétumoknál az 1953-as tankönyvben például annyi kerül megemlítésre, hogy azok „*a nemzet ellenségeivel is foglalkoztak, a németekkel, az árulókkal és a kollaboránsokkal... A németek helyére, a határvidékünkre cseh és szlovák lakosság költözött.*” (Utóbbiak kapcsán a könyv megjegyzi, hogy önkéntesen költöztek oda. Mindenesetre a magyarokról nem esik szó.) Az 1980-as évek tankönyvében ennél is kevesebb szerepel: hogy betiltották a „nemzeti érdeket” eláruló pártokat. (Dejepis-3 [1985] 198.)

A magyarok mint az új korszak áldozatai először a szlovákokkal és németekkel közösen tűnnek fel: említésre kerül, hogy a szovjetek mindhárom nációból összesen 8000 főt

hurcoltak el kényszermunkára, köztük Esterházy Jánost is. (Dejepis-3 [2005] 109.) Majd szóba kerül a kassai kormányprogram, mely a könyv szerint a Szovjetunió által támogatott kommunisták és a demokratikus-nyugatbarát erők kompromisszuma volt, és a német illetve magyar kisebbség nagytöbbségének kitelepítéséről rendelkezett (emellett a Vörös Hadseregről, bíróságokról, földreformról, államosításról). *„A több mint hárommillió német és a több mint félmillió magyar kisebbség egészét a kollektív bűnösség elve alapján megbízhatatlannak, az új állam ellenségének bélyegezték [...] Beneš elnök dekrétuma minden polgárjogtól és vagyontól megfosztotta a németeket és magyarokat.”* A kisebbségeknek ezt a fajta megbüntetését a könyv szerint már az emigrációban tervbe vette Beneš és az emigráns kormány.

A csehországi németek kitelepítése kapcsán a könyv úgy fogalmaz: a németekkel szemben hasonlóképpen léptek fel, mint korábban a zsidókkal szemben; a németellenesség és a németek kiűzése többtízezer emberéletet követelt; a németek kitelepítésével hatalmas kulturális és morális kár érte az újjászülető Csehszlovákiát. Szlovákiában – írja a tankönyv – a csehországihoz hasonló törvények voltak életben, de a kisebbségek elleni fellépés úgymond visszafogottabb volt. A magyarokkal kapcsolatban a következő sorok olvashatók: *„A munkakötelezettségre vonatkozó dekrétum alapján mintegy 40000 magyart telepítettek a cseh határvidékre. A helyzet megoldását a Magyarország és Csehszlovákia között 1946-ban kötött lakosságcsere-egyezménytől várták. A csere keretében a kitelepítésre [odsun] ítélt magyarok ingóságait vihatték magukkal. A magyarországi szlovákok az áttelepítésre önként jelentkezhettek. Magyarországról 72000 szlovák érkezett Csehszlovákiába, és onnan 90000 magyar telepítettek ki Magyarországra. Amikor a nagyhatalmak elutasították mintegy 200000 magyar egyoldalú kitelepítését Szlovákiából, a magyarság többsége (mintegy 360000 fő) került a reszlovakizációs intézkedések körébe. A reszlovakizációnak – mely jelentésénél fogva elvileg egy lehetőség volt az eredeti, szlovák nemzethez való visszatérésre – így megváltozott az értelme, és a magyar kisebbség elszlovákosítási kísérletévé vált. A lakosságcsere és a reszlovakizáció feleslegesen növelte a nemzetiségi feszültségeket.”* (Dejepis-3, 2005, 121-122.) A magyar jogfosztottságról megemlékezik egy rövid idézet is Pavol Jantusch katolikus püspöknek a csehországi kényszertelepítés kapcsán írt memorandumából (1947), amely intézkedés a püspök szerint *„se nem humánus, se nem igazságos”*. A memorandum tankönyvben közölt részlete szerint a magyar áttelepítettek elvesztik ingatlanjaikat; a szállítások pedig a legnagyobb hidegben folynak, ami még a felnőtteket is megviseli.

4. A rövid 20. század a szlovák emlékezetpolitikában és emlékezetkultúrában

A történelemkönyvek világából kitekintve, a következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a „rövid 20. század” szlovák történelme magyarsághoz kapcsolódó eseményei – mint a bécsi döntés vagy a Beneš-dekrétumok – milyen helyet foglalnak el a szlovák emlékezetpolitikában és emlékezetkultúrában; és hogy általában a kisebbségi magyar közösség története hogyan jelenik a szlovák közemlékezetben.

A bécsi döntés és a jogfosztottság évei az 1945 utáni szlovák történetírásban

A hivatalos tankönyvi szövegek egymás mellé illesztéséből még nem tűnik fel az, hogy a Beneš-dekrétumok témaköre a magyar-szlovák interetnikus ellentétek egyik legkomolyabb terhe, olyasfajta időzített bombája, mely újra és újra leterhelheti a kétoldalú kapcsolatokat. A kommunizmus bukásáig a „hontalanság évei” tabutémának számítottak Csehszlovákiában (ahogy Magyarországon is). Jól jellemzi ezt Miroslav Kusý szociológus visszaemlékezése egyetemista éveire: „szenvedélyesen vitáztunk a csehekkel való újfajta együttéléstről, a holokausztról, a németkérdésről, de erről a magyar témáról – amennyire tudom – soha egyetlen szó sem esett akkoriban. A tanároktól sem hallottam soha.” (Kusý [2002] 199.) A témát a felvidéki magyar értelmiség mellett magyarországi ellenzékiek és az emigráns körök kiadványai tartották életben, illetve így születtek meg az első visszaemlékezések és feldolgozások is, melyek közül Fábry Zoltán író munkáját érdemes kiemelni (*A vádlott megszólal – a cseh és szlovák értelmiség címére*), vagy Janics Kálmán kötetét (*A hontalanság évei*). A témát a szovjet irányítású internacionalizmus jegyében tabuizálták, nem csak Csehszlovákiában, hanem Magyarországon is. Fábry Zoltán írását csak sokszorosított formában terjesztették 1968-ig, amikor végül nyomtatásban megjelent. (Fónod [1992] 86.) Janics Kálmán könyvét pedig a svájci emigráció jelentette meg 1979-ben.

A felvidéki magyarok visszaemlékezései (Fábry Zoltán mellett Peéry Rezsőé és Szalatnai Rezsőé) szlovákul csak a rendszerváltás után, 1994-ben jelentek meg először (*Obžalovaný prehovori*, Kalligram, Bratislava, 1994). Ugyanebben az évben jelent meg Janics Kálmán könyve is szlovákul (*Roky bez domoviny*), a Püski Kiadó gondozásában. A legkompaktabb szlovák nyelvű tudományos mű – magyar részről – Vadkerty Katalin 1990-es években írt tudományos trilógiájának szlovák kiadása, 2002-ből. Láthatóan tehát komoly szerepet játszottak és játszanak a tudományos-ismeretbővítő szinten történő tematizálásban a magyar szerzők, de szlovák részről is folyik komoly kutatómunka: elsősorban Štefan Šutaj munkáit érdemes megemlíteni, melyek ugyancsak

részletesen dolgozzák fel ezt a korszakot. (Szarka-Šutaj [2013].) A magyar narratívától való különbözőség itt elsősorban olyan pontokon érezhető, hogy például hangsúlyos a lakosságcsere szerződéses jellege, a kényszerjelleg kevésbé domborodik ki; kiemelésre kerül, hogy a háború utáni jogfosztások „európai minták” alapján történtek, mintha legalábbis egy Európa-konform jelenségről lenne szó; valamint hogy a jogfosztottság története 1938-al kezdődik, a bécsi döntéssel, mintha a Beneš-i politika annak lenne valamiféle következménye. A bécsi döntés ilyen módon történő, Beneš-dekrétumokkal történő összekapcsolt interpretációja a szlovák irodalomban közkeletűnek számít. (Dejiny Slovenska [2000] 264.-265.: A háború utáni események „*hasonlóan a szlovákellenes terrorhoz ugyanezen a területen 1938. november 2. után*” hosszan meghatározták a magyar-szlovák kapcsolatokat. Ľubomír Lipták írása. Krátke dejiny [2003] 300.: A reszlovakizáció a „*revans szellemében*” folyt, és a szlovák nemzeti emancipáció elveivel teljesen ellentétesen.)

A Beneš-dekrétumok és a lakosságcsere kérdése – különböző hangsúlyokkal és metakommunikációs tartalommal – a népszerűsítő és tudományos történelmi szintéziseknek is a részévé vált. (Špiesz [2002], 242. – a magyarok „*a hivatalok részéről kemény elnyomás célpontjai lettek*”, kifejtve részletesen ennek tartalmát. Dejiny Slovenska [2000] 264.-265. – A „*háború utáni erőszakos időkben*” a szlovák politikai elit a gyors asszimilációt tűzte ki célul, „*ellentmondva az addigi szlovák tradíciónak és történelemnek*”, ennek eszközei a reszlovakizáció és az „*erőszakos deportálás*” voltak.) A téma történelmi feldolgozását nemzetközi emlékezet-kooperációk is segíthetik; az tudományos-ismeretterjesztő együttműködések lehetőséget adhatnak egyes témák tematizálására. Ez azért is fontos, mert a szlovák Nemzet Emlékezete Intézete kutatási fókuszában az 1939-1945 és az 1948-1989 közötti évek állnak, azaz a három köztes, „demokratikus” év nélkül.

A bécsi döntés és a jogfosztottság évei a szlovák emlékezetben

A rendszerváltás után tehát a 20. század korábban tabuizált témái "szabadjára lettek engedve"; ami nem jelenti sem az ezzel kapcsolatos ismeretek gyors terjedését, sem a vélemények közeledését.

A "Beneš-dekrétumok" kérdéskörét a magyar közbeszéd a jogfosztottság éveivel kapcsolta össze, a szlovák politikai közbeszédben viszont a dekrétumok a háború után rövid csehszlovák demokráciával, újjáépítéssel és a potsdami "új világrénddel" párosulnak. Jól példázza ezt két egyébként szembenálló szlovák politikus nagyon hasonló nyilatkozata: Robert Fico 1998-ból – „*Aki felveti a beneši dekrétumok kérdését,*

az a szlovák antifasiszta ellenállást kérdőjelezi meg” – és Mikuláš Dzurinda 2002-ből: „Aki a Beneš-dekrétumok kérdését megnyitja, az a potsdami konferencia döntéseit és a második világháborút követő rendezés döntéseit nyitja meg.” (Kollai [2013] 190.)

A Beneš-dekrétumokkal kérdésének megnyitását a szlovák politika tehát egységesen utasítja el, pont antifasiszta, demokratikus értékekre hivatkozva. De érdemes egy másik, nem hivatalos politikusi megnyilatkozást is idevenni: Dobos László életműinterjújában mondja el, hogy amikor a kommunista éra kultúrpolitikusának, Vladimir Mináčnak szóba hozták a Beneš-dekrétumokat, ő azzal válaszolt: ti sokkal rosszabbat tettetek velünk, mint mi tivetek. (Tálatum. Portréfilm Dobos Lászlóról. Duna Tv, 2006.02.27. 23:55. Ld. Kollai [2013] 191.) Ez párhuzamba állítható azzal, ahogy a bécsi döntés a dekrétumokkal kerül szembeállításra, vagy a monarchikus, autoriter Magyarország a demokratikus Csehszlovákiával.

A magyar és szlovák történelmi emlékezet e különbségeiről a szociológiai felmérések is tanúskodnak. Arra a kérdésre, hogy „Ön szerint mely események befolyásolták negatívan a szlovák és magyar nemzet kapcsolatát?”, a szlovákok szinte kizárólag az 1918 előtti asszimilációt és az első bécsi döntést jelölték meg, míg a dél-szlovákiai magyarok háromnegyede az 1945-48 közötti időszakot. (Bačová [1992] 100.) Egy 2004-es, kassai szlovák joghallgatók között készített felmérésből pedig az rajzolódik ki, hogy a szlovák fiatal értelmiség többségében (77%) a magyarok háború előtti politikáját is a Beneš-dekrétumokhoz vezető tényezőnek tartja, a Csehszlovákiában akkor uralkodó magyarelles hangulat mellett (62%). Ennél is nyomasztóbb fölényt mutat az, hogy 86 % szerint a magyaroknak bocsánatot kell kérniük a bécsi döntésért, de csak 32 % szerint kell a szlovákoknak bocsánatot kérni a Beneš-dekrétumokért. Ez utóbbit a többség (58%) elutasítja. Többségük (63%) úgy gondolja, hogy a kérdés jól ismert a szlovákok között, tehát eszerint nem valami ismerethiány vezet a magyar-szlovák véleménykülönbséghez. (Bačová-Erdődiová [2004].)

A bécsi döntés és a jogfosztottság évei a szlovák emlékezetpolitikában

A magyar és szlovák köztudat ilyen nagy távolságát a politika is visszatükrözte; a rendszerváltás óta eltelt 25 év politikája során kétszer is a magyar-szlovák államközi krízis szintjét érte el a Beneš-dekrétumok emlékezetpolitikai reprezentációja.

Először 2002-ben, amikor Orbán Viktor miniszterelnök Brüsszelben egy sajtótájékoztató keretében elítélően nyilatkozott a dekrétumokról: „... a Beneš-dekrétumok nem harmonizálnak az európai uniós jogelvvvel ... az európai uniós csatlakozástól azt várjuk, hogy ezek törölni fogják automatikusan mind Szlovákia, mind

Csehország jogrendjéből a Beneš-i dekrétumokat”. (Varga [2003] 821.) A kijelentés rögtön nagy vitát keltett, és az európai uniós csatlakozási tárgyalások mellett folyamatosan fejlődő visegrádi együttműködés rögtön lefagyott; mindez nemzetközi figyelmet is keltett. Hamar óriási sajtóanyag keletkezett a témakörrel: egy 2004-es felmérés szerint az 1994-2004 közötti sajtóanyagok 60 százaléka keletkezett 2002-ben, döntő többségükben a nyilatkozat körüli hónapokban. (Varga [2003] 814.)

2007-ben pedig, amikor a magyarellenes Szlovák Nemzeti Párt koalíciós jelenléte miatt már egyébként is terhelt volt az államközi kapcsolatok szintje, a végletekig feszítette azt a szlovák parlament (Nemzeti Tanács) 2007. szeptember 20-i 533. számú határozata „*A második világháború utáni szlovákiai viszonyok rendezéséről szóló dokumentumok érinthetlenségéről*”.¹⁷ A határozat a hontalanság éveivel kapcsolatos szlovák emlékezetpolitika leghitelesebb forrása, már csak azért is, mert a szlovák parlament minden tagja megszavazta a magyarokon kívül, és egy kereszténydemokrata politikuson kívül, aki nem szavazott (Pavol Minárik, KDH). A dokumentumot az SNS javaslata alapján fogadták el, csehországi mintára. A végleges szövegben a bevezetőbe bekerült a polgári-liberális Eduard Kukan képviselő módosítója, miszerint Szlovákia elutasítja a kollektív bűnösség elvét. A határozat a következőket mondta ki:

1. a háború utáni rendezés közjogi, törvényi és politikai döntései más európai államokhoz hasonlóan a második világháború és a náciizmus vereségének következményeként lett elfogadva, és a potsdami békekonferencia által képviselt nemzetközi jogi alapelvekből fakadnak,
2. a Csehszlovák Köztársaság reprezentatív testületeinek ill. a Szlovák Nemzeti Tanács háború utáni döntései nem jelenthetnek hivatkozást diszkriminatív gyakorlatra, és ma ezek alapján nem képezhető új jogi viszony,
3. a jogi és vagyoni viszonyok, melyek ezen döntések nyomán alakultak ki, megkérdőjelezhetetlenek, érinthetetlenek és megváltoztathatatlanok.

Ezen emlékezetpolitikai lépés magyar szempontból kiemelt jellegét jól mutatja az, hogy a határozat bevezetőjében háromszor említi Magyarországot (hivatkozva a lakosságcsere-egyezményre és a jószomszédi viszony fontosságára). A Beneš-dekrétumok témája azóta különösebb folyamánnyal nélkül háttérbe került (előbb más problémák aktualitása miatt, majd a magyar-szlovák államközi kapcsolatok javulása miatt), de a fentiekből látható, hogy máig egy komoly emlékezetpolitikai konfliktus

¹⁷ Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky z 20. septembra 2007 o nedotknuteľnosti povojnových dokumentov k usporiadaniu pomerov po II. svetovej vojne na Slovensku. www.nrsr.sk, Číslo: 533, Dátum: 20.9.2007, Schôdza: 13

lehetőségét hordozza magában. A kérdés egyébként sem nem került le a napirendről, magyar és nemzetközi szálakon a téma eleven maradt.

A magyar Országgyűlés 2012. december 3-án fogadta el „A Felvidékről kitelepítettek emléknapjáról” szóló 86/2012 OGY Határozatot (Magyar Közlöny 2012/164. szám, 27498.), 317 igennel, nulla ellenszavazattal, hét tartózkodással. Eszerint április 12. a felvidéki kitelepítettek emléknapja lett, és az Országgyűlés támogatja az ezzel kapcsolatos megemlékezéseket, illetve oktatási anyagokat. A felvidéki kitelepítettek emléknapja illeszkedik abba a magyar nemzetpolitikai törekvésbe, hogy minden nagyobb, tömegeket érintő etnikai vagy vallási alapú trauma emléknap formájában intézményesüljön. Ezzel együtt lehetőséget és kihívást is jelent a szlovákiai magyar közösség számára, hogy a témát saját szülőföldjükön tematizálják, esetleg szlovák partnerséggel. E kézirat zárásáig Szlovákia területén egy emléknap megszervezésére került sor (2013. március 12.), hivatalos magyar diplomáciai megemlékezéssel (a szlovák állami magyar néptáncegyüttes és a megyei fenntartású Thália Színház részvételével), négy lokális emlékmű avatásával, kiállításokkal, rockoperával, rendhagyó történelemórával. Az emléknap egyelőre a szlovák többségi társadalmat nem érte el, de mutatja a helyi magyar közösségek emlékezetformáló lehetőségét, akár szlovák többségi irányba.

A Beneš-dekrétumok témaköre nemzetközi szinterről is begyűrűzhet Szlovákiába. 2012-ben fordult az Európai Parlament petíciós szakbizottságához Juhász Imre magánszemélyként, hogy a 2007. évi szlovák parlamenti határozatot vizsgálja meg, összhangban van-e az uniós jogszabályokkal. A beadványt benyújtó szerint a határozat az EU Alapjogi Chartájával ellentétes. A petíciós szakbizottság 2013. május 27-i ülésén a jogi (JURI) és állampolgári jogi szakbizottságot (LIBE) kérte fel a beadvány tartalmi vizsgálatára, ami után vagy szakbizottsági szinten marad a kérdés, vagy a plenáris ülés elé kerül.¹⁸ Mindkét esetben végső soron az Európai Bizottságot kell felkérni intézkedésre; az EB jogi szolgálata mindenesetre következetesen olyan álláspontot képvisel, hogy a Beneš-dekrétumok ügye belső kompetencia.

A szlovák helyzetet befolyásolhatja a Beneš-dekrétumok kérdéskörének német-cseh viszonylatban történő napirendre kerülése is. Bár Németország és a német politika a Beneš-dekrétumok ügyét alapvetően lezárt ügyként kezeli, a téma iránt van érdeklődés a német közéleten és politikumon belül is, ahogy ez cseh oldalról is fel szokott merülni. Bármilyen elmozdulás ilyen téren hatással lehet a szlovákiai helyzetre is, mivel eddig is

¹⁸ Nem dobta az EP a Beneš-dekrétumok és az állampolgársági törvény ügyét. 2013. május 27.
<http://www.bruxinfo.hu/cikk/20130527-nem-dobta-az-ep-a-benes-dekretumok-es-az-allampolgarsagi-torveny-ugyet.html>

érzékeltető volt a cseh magatartás „demonstrációs hatása”, etalonként vagy mintaként történő kezelése. Ezt a fajta cseh mintakövetést mutatja például, hogy 2009 szeptemberében előbb Csehország, majd novemberben Szlovákia vette fel a kapcsolatot Lichtensteinnel – a törpeállam addig azért nem létesített diplomáciai kapcsolatot Csehszlovákiával a második világháború után, mert akkor a lichtensteini herceg vagyonát is elkobozták.¹⁹ Cseh irányból a leghangsúlyosabb jelenség e téren az utóbbi időkben a 2013. évi elnökválasztási kampány volt (az első közvetlen cseh elnökválasztás), ahol a polgári-konzervatív Karol Schwarzenberg és a posztkommunista Miloš Zeman küzdött a szavazatokért.²⁰ Előbbi – maga is érintett az ügyben, élete jó részét Ausztriában élte le – a Beneš-dekrétumok ellen szólalt fel, megmozgatva ezzel a szlovák közéletet is; a választást (többek között emiatt is) végül elvesztette, a cseh közvélemény többsége ugyanis ma is a Beneš-dekrétumok hivatalos eltörlése ellen van.²¹ Mindenesetre a főleg fiatal, városi, képzett rétegek között szimpatikusabb Schwarzenberg révén a téma időlegesen újra előbukkant a szlovák közbeszédben. A németekre való hivatkozás megjelenik a magyar érvrendszerben is, ugyanis a német-szlovák megbékélést kölcsönösen lezárták azzal, hogy Szlovákia 1991-ben bocsánatot kért a németek kiűzéséért (1990-ben pedig a holokausztért). (Šutajová [2012].) A németek 800 éves kárpáti jelenlétére és tragikus végükre emlékeznek a Kárpátinémet Múzeum (Szlovák Nemzeti Múzeum fiókintézménye) falán lévő emléktábla is, melyet Dušan Čaplovič miniszterelnök-helyettes avatott fel 2006. szeptember 23-án. (Kollai [2009b] 80.-81.)

Magyar részről az ehhez hasonló, inkább csak szimbolikusabb megbékélési igények szoktak felmerülni; ilyen Bugár Béla felvetése egy kisebb pénzalap létrehozásáról, melynek maga sem látja a fogadókészségét szlovák részről (Bugár [2004] 60.), vagy a Magyar Koalíció Pártja 2007. szeptemberi kölcsönös megbékélési nyilatkozatterve, melyet a szlovák kollektív emlékezet (és az azt tükröző, egyben újratermelő politika) egységesen utasított el.²²

A Beneš-dekrétumok a szlovák emlékezetkultúrában

Végül a Beneš-dekrétumok, a kitelepítések és jogfosztások szlovák emlékezetkultúrában belüli helyét tekintjük át.

¹⁹ SR a Lichtenštajnsko nadviažu diplomatické styky. 18.12.2009. <http://www.foreign.gov.sk>

²⁰ Kőszeg Ferenc: A herceg és a Beneš-dekrétumok.

<http://www.komment.hu/tartalom/20130205-karel-schwarzenberg-es-a-benesdekrétumok.html>

²¹ A csehek fele szerint érvényben kell tartani a Beneš-dekrétumokat. *Új Szó*, 2014.01.29.

²² Kamenec: Nem formális megbékélésre van szükség. *Új Szó*, 2007. szeptember 12.

<http://ujso.com/cimkek/kozelet/2007/09/12/kamenec-nem-formalis-megbekelesre-van-szukseg>

A szlovák kulturális életben a kitelepítések és jogfosztottság éveivel, mint láttuk Miroslav Kusý megjegyzéséből, a hivatalos emlékezetpolitika szintjén nem foglalkoztak. A nem hivatalos emlékezetkultúra szintjén nem jelent meg markáns mű, ami a témát feldolgozná, viszont Ladislav Ballek író 1977-es munkáját, a *Hentessegéd-et* (*Pomocník*) érdemes kiemelni. Ladislav Ballek 1941-ben született 1941-ben, 1984-89 között a Szlovák Írószövetség főtitkára volt, 1992-1994 között a baloldali-posztkommunista SDL parlamenti képviselője, 2001-2008 között pedig Szlovákia prágai nagykövete. Regénye egy északról „délre”, egy magyaros városba, Palánkra költöző szlovák család életét mutatja be, akik megkapják egy hentes megüresedett házat. Ezzel szegénységből a gazdagságba kerülnek, vidékről a városba, hegyekből a síkságra – amit nem tudnak kezelni, és hamar erkölcsi züllésnek indulnak. (Käfer [1982].) A történelmi háttérrel a kötet nem bolygatja, és nem is mutatja be, de azt mégis az események homályos háttérévé, díszletévé teszi.

A történet a nyolcvanas évek eleje óta a nagyobb szlovák városok színházaiban mind felkerült a darab a repertoárra, sőt, mivel a történetet cseh-szudéta viszonylatban is lehet értelmezni, csehországi színházak is műsorra tűzték. Legutóbb épp Komáromban került színpadra, a megyei fenntartású magyar nyelvű Jókai Színházban, Ladislav Ballek fiának a rendezésében; a magyar színház előadása a pozsonyi Szlovák Nemzeti Színházban is vendégszerepelt.²³ A könyvről film is készült, 1981-ben Zoro Záhon rendezésében, magyar-csehszlovák koprodukcióban (magyar részről Koncz Gáborral, aki a züllesztő hentessegédet alakítja, és a hentes hamar lezüllő feleségét játszó Pécsi Ildikóval). A film megszerezte a 23. Karlovy Vary-i fesztivál egyik fődíját is; szlovák közönségre mért hatását növeli, hogy a szereplők hol szlovákul, hol magyarul beszélnek egymással. (Farkas [1983].) Amint azt Ballek a könyvről elmondta, a képzeletbeli Palánkot Ipolyságról példázta, ahol gyerekkorát is töltötte, ezért a filmet is ott forgatták.²⁴

Érdekes, hogy pont Ipolyságon játszódik a magyar Hunčík Péter *Határeset* (*Hraničný prípad*) című könyve is, ami egy mikszáthi stílusú családtörténeten keresztül mutatja be a térség 20. század második felének hektikus, zaklatott történelmét. A kötet szlovák fordítása révén a szlovák olvasókhöz is elkerült; mind magyar, mind szlovák oldalon szakmai sikert aratott, ami felkeltette az érdeklődést is a kötet iránt (Bródy Sándor díj, Talamon Alfonz díj; a legrangosabb szlovák irodalmi díj, az Anasoft Litera „főtáblájára”, a legjobb 10 közé bekerült). (Tallós [2012].) Végül ugyancsak ezen a

²³ A Szlovák Nemzeti Színház haviprogramja, www.theatre.sk, www.snd.sk

²⁴ Ako vzniká hit: Pomocník Ladislava Balleka. *SME*, 2012.05.31.

<http://kultura.sme.sk/c/6397427/ako-vznika-hit-pomocnik-ladislava-balleka.html>

vidéken, Léván játszódik Pavol Rankov regénye (*Szeptember elsején történt*), mely egy baráti társaság történetén keresztül mutatja be az egybefonódó 20. századi cseh, szlovák, magyar, zsidó sorsokat, a korszak történelmi vezetőivel és a történelmi sorsfordulókkal együtt. (Halvoník [2008].) 2010-ben a Szlovák Nemzeti Színház is műsorra tűzte a darabot; az elsőkötetes szerző művével 2009-ben megkapta az Európai Unió Irodalmi Díját (European Union Prize for Literature).

A szlovák emlékezetkultúra tehát érinti a témát, bár változó mélységben, és inkább általánosan a történelem-ember viszonyát boncolgatva; illetve a magyar alkotások, koprodukciónak is utat találnak a szlovák közönséghez. A politika viszont a kulturális-tudományos kezdeményezésekre is hajlamos negatívan reagálni: a komáromi Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeum 2007. évi tablókiállítása, mely a *Never Again 1945-1948* címet viselte, rövid úton az igazgató, Fehér Csaba felmentéséhez vezetett (sőt, egyúttal a múzeum nevéből kivették a „magyar kultúra” szavakat).²⁵ Dušan Čaplovic miniszterelnök-helyettes a kiállítást történelemhamisításnak nevezte: eszerint a kitelepítés nem tekinthető a kollektív bűnösség gyakorlatának, mivel nemzetközi szerződés alapján ment végbe.²⁶ Az erőteljes szlovák reakció valószínűleg annak is betudható, hogy a kiállítást Brüsszelben nemzetközi szinten is bemutatták.

Már csak emiatt is talán könnyebb a szlovák produkciók helyzete, mivel „saját közönségüket” próbálják megszólítani. Ilyen lesz Vladimira Plančíková *Felvidék – The Land Behind* című animációs dokumentumfilmje is, ami a fentiekhez képest jóval koncentráltabban és kiélezettebben foglalkozik a kitelepítések témakörével. A rendező szlovák identitású, de az egyik nagyszülő révén magyarul is ért; a filmben annak a sosem ki nem beszélt családi történetnek jár utána, miszerint a dédanyja a messzi Tótkomlósról került ide – ahová mindig visszavágyott. A sosem ki nem beszélt családi sorsokat feltárva mutatja be a film a kitelepítések brutalitását, ahogy a „földhözragadt” embert a földtől elszakítják, és ahogy a történelem szélviharában a sorsa egészen véletlenszerűen alakul.²⁷

²⁵ „A révkomáromi múzeum nevéből törölték a magyar kultúra szavakat.” *Új Szó*, 2007. október 29. <http://ujso.com/cimkek/regi-online-kiadas/2007/10/29/a-revkomaromi-muzeum-nevebol-toroltek-a-magyar-kultura-szavakat>

²⁶ „A Never Again 1945-1948 Dunaszerdahelyen”. www.parameter.sk [2014.02.27. 19:45]

²⁷ Forrás: A film honlapja, www.hornazem.eu

VIII. ÖSSZEFOGLALÁS – KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar-szlovák kapcsolatok egy óriási hosszúságú, ezeréves történelmi időhorizonttal rendelkeznek. A tanulmány éppen emiatt nem elemzi a kapcsolattörténet részleteit, hanem csak a szlovák történelmi narratíva magyarsággal foglalkozó elemeinek alakulását vizsgálja. Ebből látható, hogy vannak nagyjából állandó részei a szlovák történelemszemlélet magyarságképének, és vannak változó elemek.

A mai Szlovákia területének a Magyar Királyságba történő integrálódása kapcsán a lassú betagozódás narratívája például igen általános a szlovák interpretációban, valamint az is, hogy a magyarok a szlovákoktól, a szlovákok őseitől vették át a nyugati civilizáció fontos elemeit. Az utóbbi idők új tendenciája, hogy a korai Árpádok belső villongásainak olyan színezete van, mintha a „Vazul-ág” nyitrai szláv fejedelmi udvarral rendelkezett volna. A morva civilizáció továbbélésének teóriája nem csak az egyoldalú magyar-szlovák akkulturáció motívumában ölt testet, hanem a valahai morva államstruktúra, a régi megyerendszer, a korai szláv egyházi központok, vagy a nyitrai fejedelemség továbbélésének mozzanatában is. Eközben a magyar historiográfia a honfoglalás és az államalapítás között eltelt száz év miatt a morva állami és egyházi szervek kontinuitását nem látja reálisnak.

A modern szlovák tankönyvi narratíva és historiográfia a 10.-11. századtól tartja reálisnak a szlovák népnév használatát; ez alapvetően eltér a magyar historiográfia álláspontjától, ami a szlovák nép kialakulását a középkor végére teszi, a hazai szlávok és a főként a tatárjárás után betelepülő morvák, lengyelek keveredéséből. A középkori Magyarország eseménytörténetének szlovák interpretációjáról az mondható, hogy a szlovák történelmi tudat inkább egy etno-regionális szemszögből értelmezi azt. A szlovák emlékezetpolitikai hagyományban ez egy elhanyagolt, elnagyolt időszak, amelyet sokáig dominált a 19. században kialakult „ezeréves elnyomás” pesszimista narrációja. Szlovák részről tradicionálisan két elem került elő hangsúlyosan ezen évszázadokból: Csák Máté kiskirálysága és a huszita kor, de végül mindkét elem kikerült a történetírás szlovák nemzeti kánonából. Az együttélés középkori évszázadaira jellemző viszont az a tendencia, hogy ezek a „történelem nélküli” évszázadok a szlovák kollektív tudat felől nézve is eseményekkel, személyekkel, tehát tartalommal telnek meg. Ilyen események például a közösen elszenvedett katasztrófák: a tatárjárás, vagy a középkort lezáró mohácsi vész. Az Árpád-házi királyok továbbra is a szlovák történelmi emlékezet marginalizált alakjai, akik Szent István kivételével inkább csak belső viszállyaik révén kerülnek elő. „Divatossá” váltak viszont a vegyesházi királyok,

nagyhatalmi politikájuk, európai szintű kulturális vívmányaik, és erős szláv (cseh-lengyel) kötődéseik miatt. Előtérbe kerülésükben szerepet játszik városfejlesztő politikájuk is, melyek erősen érintették a mai Szlovákia területét, és ami jelen van ezen városok mai lokális emlékezetében is.

A török kor szlovák interpretációja hagyományosan egyszerre emeli ki Felső-Magyarország térségének felértékelődését és az itteni lakosság áldozatvállalását. A szlovákság áldozat-szerepe dominálja a Habsburg-ellenes felkelések interpretációját is, amelyek negatív megítélése tankönyvi szinten mára általánossá vált: eszerint a felkelések a magyarosodás előrehaladását jelentették, Szlovákia területe pedig sokat szenvedett az idegen (nemzeti, rendi) érdekeket képviselő felkelők hadi cselekményeitől.

A szlovák tankönyvi interpretáció a középkortól kezdve a mai Szlovákia kontinuum, autochton és többségi lakosságaként a szlávtságot (10. századtól: szlovákságot) határozza meg. Az ország egészét tekintve viszont a szlovák szöveganyag kezdetektől multietnikus kontextust vázol fel. Megint meglehetősen antagonisztikus a szembenállás a magyar historiográfiával, amely szerint a Magyar Királyság első évszázadaiban óriási területek lakatlanok voltak északon, a szlávtság nem alkotott egységes etnikai tömböt. A magyar narratíva nem látja a bizonyítékát arra, hogy bármilyen etnikai-regionális kollektív tudatról, premodern nemzettudatról beszélhetnénk a szlovákság esetében lényegében a kora újkor elejéig, de a szlovák interpretáció is feloldandó dilemmaként tekinti azt a jelenséget, hogy a szlovák népnév és a Szlovákia földrajzi név később bukkan fel a forrásokban.

Elég egyértelműen látszik, hogy a 19. és a 20. század történetét a magyar és szlovák sérelmek dominálják. A tankönyvi elemzésekből és az emlékezetpolitika egyéb területeinek alapján is kirajzolódik, hogy a magyarosodás, magyarosítás, asszimiláció emléke a magyar-szlovák interetnikus viszonyok máig érzékeny területe, és a szlovák történelmi tudatnak máig alapvető kulturális kódja az asszimiláció 19. századi jelensége. A 20. század kapcsán a legeggyértelműbb tartalmi szembenállásnak a trianoni határ kérdésének, és a bécsi döntésnek a különböző megítélése tűnik, valamint az, hogy jelentősen eltér a Beneš-dekrétumok kérdéskörének értelmezési kerete, történelmi kontextusa.

Fontos viszont kiemelni, hogy a 19.-20. századi ellentétekkel komoly tudománypolitikai kooperációk foglalkoznak, ezzel ellentétben a középkor és koraújkor ilyen szempontból elhanyagoltabb terület, pedig e korszakok bizonyos eseményei, jelenségei kapcsán eléggé egyértelmű a nemzeti narratívák távolodása. Ezt a távolodást, illetve a közép- és

korájuk modern szemléletű nacionalizálását részben megelőzheti a tudományos párbeszéd erősödése. Mindemellett láttuk azt is, hogy a történelem szlovák és magyar narratívája különböző fogalomkészlettel dolgozik. Nehéz elképzelni, hogy a szlovák és magyar történelmi narratíva egymástól eltérő pontjairól konstruktív vitát lehessen folytatni anélkül, hogy a másik fél által használt terminológia helyessége vagy helytelensége szóba ne kerüljön. Az pedig, hogy a történelmi nevek írásmódja is jelentősen eltér, önmagában is nyelvpolitikai, emlékezetpolitikai problémának tekinthető.

A tanulmány zárásaképpen az olvasót újra figyelmeztetni kell arra, hogy az általános és középiskolai tankönyvek bemutatásával még nem feltétlenül kapunk átfogó képet a szlovák társadalom közgondolkodásáról. Hiszen nem mindenki jár középiskolába, ahol nem is feltétlenül ezekből a könyvekből tanítanak; a tankönyvi narratíva magyarázatában pedig komoly szerepe van a történelemtanárok személyes habitusának is. Az is egyértelmű, hogy a társadalom tagjai természetesen nem csak az általános- és középiskolában szerzik történelemtudásukat. Általános következtetésekről tehát csak ezeknek a korlátozó tényezőknek a figyelembevételével beszélhetünk, ezért is szerepel minden kontextuselemzéssel foglalkozó fejezet végén egy rövid kitekintés a tankönyveken kívülre.

IX. BIBLIOGRÁFIA

- Alberty, 1991 – Július Alberty: Problémy výučby dejepisu. *Historický časopis*, 1991, 511-527.
- Anderson, 1991 – Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, London, 1991.
- Arthur, 2009 – James Arthur: What are the issues in the teaching of history? In: *Issues in History Teaching*. Edited by James Arthur and Robert Phillips. Routledge, New York, 2009, 1-9.
- Assmann, 1999 – Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.
- Bačová, 1992 – Viera Bačová et al.: *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov)*. Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 1992.
- Bačová-Erdődiová, 2004 – Viera Bačová, Lenka Erdődiová: Benešove dekréty v historickej pamäti. In: *Dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období*. Szerkesztette Štefan Šutaj, Universum, Prešov, 2004. 111-117.
- Bakke, 1999 – Elisabeth Bakke: Českoslovakizmus v školských učebniciach. In: *Historický časopis*, 1999/2.
- Bartl, 1997a – Július Bartl: Problémy vyučovania dejepisu v súčasnom období. *Historický časopis*, 1997/1, 12-16.
- Bartl, 1997b – Július Bartl: Vyučovanie dejepisu na vysokých školách. *Historický časopis*, 1997.1.45., 25-37.
- Benedek, 1908 – Benedek Elek: *Dejiny národa Uhorského. Pre V. a VI. triedu elementárnych ľudových škôl*. Z poverenia uh. kr. ministra náboženstva a výučby. Budapest, 1908.
- Beneš, 2001 – Zdeněk Beneš: Čo s výučbou dejepisu? *Historická revue*, 2001/4, 18-19.
- Beňková, 1994 – PhDr. Justína Beňková (Metodické centrum mesta Bratislavy): Do kolečka dokola... alebo kto má riešiť alarmujúcu situáciu vo výučbe dejepisu (nielen) na stredných školách? *Učiteľské noviny* 1994/32, 8.
- Benkő, 2009 – Benkő Péter: Regionális hagyományok a magyar történelemben. *Tér és társadalom*, 2009/2, 87-96.
- Bilík, 2008 – René Bilík: *Historický žáner v slovenskej próze*. Kalligram, Bratislava, 2008.

- Bobák, 2000 – Ján Bobák: *Slovenská republika 1939-1945*. Matica slovenská, Martin, 2000.
- Botto, 1914 – *Krátka história Slovákov*. Napísal Július Botto. Vydanie slovenskej národnej strany. Turčiansky Sv. Martin, 1914.
- Butvin, 1990 – Jozef Butvin: O postavení a základných problémoch slovenských dejín vo vyučovaní dejepisu na stredných školách. *Historický časopis*, 1990/6, 869-876.
- Cangár, 1994 – Ján Cangár: Budú v septembri 1994 nové učebnice dejepisu? *Učiteľské noviny*, 1994/3, 3.
- Cieľové požiadavky, 2010 – Samuel Jovankovič, Viliam Kratochvíl: *Cieľové požiadavky na vedomosti a zručnosti maturantov z dejepisu*. Štátny pedagogický ústav, Bratislava, 2010.
- Chylová, 1995 – Eva Chylová: Na margo jednej ankety. *Učiteľské noviny*, 1995/11, 8.
- Dejepis, 1953 – *Dejepis. Učebné texty pre 6-8. ročník a jednoročný kurz všeobecno-vzdelávacej školy*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1953.
- Dejepis-1, 1984 – *Dejepis pre 1. ročník gymnázia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1984.
- Dejepis-1, 2002 – Július Bartl, Miroslav Kamenický, Pavol Valachovič: *Dejepis pre 1. ročník gymnázií*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002.
- Dejepis-1, 2011 – *Dejepis pre 1. ročník gymnázií a stredných škôl*. Autori: Michal Bada, Anna Bocková, Branislav Krasnovský, Ján Lukačka, Mária Tonková. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2011.
- Dejepis-2, 1986 – *Dejepis pre 2. ročník gymnázia*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1986.
- Dejepis-2, 2002 – Július Bartl, Ľuboš Kačírek, Michal Otčenáš: *Dejepis pre 2. ročník gymnázií. Národné dejiny*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2002.
- Dejepis-2, 2012 – *Dejepis pre 2. ročník gymnázií a stredných škôl*. Autori: Anna Bocková, Ľuboš Kačírek, Daniela Kodajová, Mária Tonková. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2012.
- Dejepis-3, 1985 – *Dejepis pre 3. ročník gymnázia. Dočasný učebný text*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1985.
- Dejepis-3, 2005 – Alena Bartlová, Róbert Letz: *Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Národné dejiny*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2005.
- Dejepis-3, 2006 – Daniela Kodajová, Mária Tonková: *Dejepis pre 3. ročník gymnázií. Svetové dejiny*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2006.

- Dejepis-6, 2011 – Branislav Krasnovský, Margita Miháliková, Mária Tonková: *Dejepis pre 6. ročník základnej školy a 1. ročník gymnázia s osemročným štúdiom*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2011.
- Dejepis-7, 2011 – Ján Lukačka, Mária Tonková, Ľuboš Kačírel, Soňa Hanová: *Dejepis pre 7. ročník základnej školy a 2. ročník gymnázia s osemročným štúdiom*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2011.
- Dejepis-8, 2011 – Branislav Krasnovský, Marcela Bednárová, Barbora Ulrichová: *Dejepis pre 8. ročník základnej školy a 3. ročník gymnázia s osemročným štúdiom*. Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin, 2011.
- Dejiny Slovenska, 2000 – Dušan Čaplovič, Viliam Čičaj, Dušan Kováč, Ľubomír Lipták, Ján Lukačka: *Dejiny Slovenska*. Vydavateľstvo AEPRESS, 2000.
- Dobák, 1997 – Ján Dobák: Nebojme sa učebných osnov dejepisu. *Učiteľské noviny*, 1997/40, 4.
- Domanovszky, 1990 – *Magyar Művelődéstörténet. Ősműveltség és középkori kultúra*. Szerkeszti Domanovszky Sándor. Magyar Történelmi Társulat. [Hasnomás kiadás: Babits Magyar-Amerikai Kiadó Rt., Szekszárd, 1990.]
- Dvořák-Mrva, 1996 – Pavel Dvořák, Ivan Mrva: *Slovensko v stredoveku a na začiatku novoveku*. Gestor projektu: Dušan Kováč. Gestor didaktickej časti: Viliam Kratochvíl. Orbus Pictus Istropolitana, Bratislava, 1996.
- Dvořák, 2005 – Pavel Dvořák: *Stopy dávnej minulosti 4. Slovensko v Uhorskom kráľovstve*. Vydavateľstvo Rak, Budmerice, 2005.
- Dullová, 1995 – Valéria Dullová: Nezabudnime na regionálne dejiny. *Učiteľské noviny*, 1995, 9.
- Dullová, 1996 – Valéria Dullová: „História je pre národ tým, čím je svedomie pre človeka“ Vplyv učebníc dejepisu na formovanie historického vedomia. *Bibiana*, 1996/3, 63-66.
- Dullová, 1999 – Valéria Dullová: Posilniť regionalizmus a poznanie dejín každodenného života. *Učiteľské noviny*, 1999/8, 3.
- Ďurica, 1996 – Milan S. Ďurica: *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1996.
- Evans-Marchal, 2011 – R. J. W. Evans – Guy P. Marchal: *The Uses of the Middle Ages in Modern European States. History, Nationhood and the Search for Origins*. Palgrave-MacMillan, New York, 2011.
- Fándly, 1954 – Juraj Fándly: *Výber z diela*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1954.
- Farkas, 1983 – Farkas András: A henteségéd. *Filmvilág*, 1983/12, 44-45.

- Fedáková-Ďurčasnká, 1966 – *Čo by sme mali vedieť o československých dejinách*. Zost. A. Fedáková-Ďurčasnká. Krajská knižnica v Košiciach, 1966.
- Focus, 2013 – *Záverečná správa z prieskumu verejnej mienky pre Maďarský inštitút Bratislava: Historické vedomie*. Focus, Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu, Bratislava, 2013. [Kiadónál elérhető kézirat]
- Fónod, 1992 – Fónod Zoltán: Ki látott minket? (Utószó). In: Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal*. Madách, Pozsony, 1992, 82-90.
- Ferianc, 1999 – Štefan Ferianc: Výchova dejepisu očami vysokošklákov. *Historická revue*, 1999/4, 11.
- Ferko-Marsina-Deák, 1994 – Milan Ferko; Richard Marsina, Ladislav Deák: *Starý národ – mladý štát*. Litera, Bratislava, 1994.
- Findor, 2012 – Andrej Findor: *Začiatky národných dejín*. Kalligram, Bratislava, 2012.
- Fischerné-Kojanitz, 2007 – Fischerné Dárdai Ágnes, Kojanitz László: A tankönyvek változásai az 1970-es évektől napjainkig. *Új Pedagógiai Szemle*, 2007/1.
- Frank-Adler, 2011 – *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. Edited by Tibor Frank and Frank Hadler. European Science Foundation – Palgrave Macmillan, 2011.
- Geografia [é.n.] – *Geografia Slovenska pre regionálny rozvoj*. Katedra geografie a regionalneho rozvoja, Univerzita Konštantína filozofa v Nitre. [internetes tananyag, <http://www.kgrr.fpv.ukf.sk/GSR>; megtekintés: 2014.02.10.]
- Gyáni, 1997 – Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól? *Új Pedagógiai Szemle*, 1997. április.
- Gyáni, 2007 – Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 2007.
- Gyárfášová, 2011 – *Do we know each other? Public opinion surveys about the historical memory in V4*. Oľga Gyárfášová, Institute for Public Affairs, Bratislava. Prepared for the international academic conference, My Hero, Your Enemy: Listening to Understand. Prague, 1-3. December 2011. PDF-prezentáció, www.ivo.sk
- Habovštiaková, 1990 – Katarína Habovštiaková: Vyzdvihnime význam cyrilometodovskej tradície vo vyučovaní. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 36. évfolyam (1989/1990), 10., 289-294.
- Halvoník, 2008 – Alexander Halvoník: Pavol Rankov: Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy). *Knizná revue*, 2008/20.
- Halwachs, 1992 – Halwachs, Maurice: *On Collective Memory*. Chicago University Press, Chicago, 1992.

- Hanák, 1982 – Hanák Péter: Címeres furcsaságok. *Élet és Irodalom*, 1982. február 21., 9.
- Hlôšková, 2008 – Hana Hlôšková: *Individuálna a kolektívna historická pamäť*. Univerzita Komenského, Bratislava, 2008.
- Hobsbawm-Ranger, 1983 – Eric Hobsbawm, Terence Ranger: *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge-New York-New Rochelle, 1983.
- Holec, 2013 – Roman Holec: Trianonský diskurz v slovenskej beletrii. In: Miroslav Michela – László Vörös a kolektív: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Historický ústav SAV, Bratislava, 2013. 131-150.
- Hollý, 2013 – Karol Hollý: *The Historical Narration as a Political Programme. Analysis of the Past in the Texts of the Slovak National Movement's Programmes from 1848 and 1861*. In: Adam Hudek et al.: *Overcoming The Old Borders. Beyond The Paradigm of Slovak National History*. Institut of History, Slovak Academy of Sciences in Profama, Bratislava, 2013. 45-58.
- Horčíčka-Nespor, 1921 – J. Horčíčka a J. Nespor: *Dejepis pre slovenské meštianske školy, I. časť. Pre II. triedu meštianských škôl*. Poslovenčil Kornel Rapoš. V Prahe, 1921.
- Horčíčka-Nespor, 1922 – J. Horčíčka a J. Nespor: *Dejepis pre slovenské meštianske školy. II. časť. Pre tretiu triedu meštianských škôl*. Poslovenčil Kornel Rapoš. V Prahe, 1922.
- Horváth, 1980 – Pavol Horváth: *O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk*. In: *Slovenská archivistika*, 1980/2, 199-211.
- Hrušovský, 1939 – František Hrušovský: *Slovenské dejiny*. Matica slovenská, T.s.Martin, 1939.
- Hrušovský, 1941 – František Hrušovský: *Dunaj. Učebnica dejepisu pre slov. ľud. školy. Diel I. (Beh „A“)* Trnava, 1941. [Az oktatásügyi és közművelődési minisztérium az 1940. november 11.-i 110.785/40-I/1. határozattal fogadta el népiskolai tankönyvnek.]
- Husa-Kropilák, 1966 – Václav Husa, Miroslav Kropilák: *Československé dejiny. Učebnica dejepisu pre 2. a 3. ročník strednej všeobecnovzdelávacej školy a pre 2. roč. strednej odbornej školy*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1966. [Tankönyvként jóváhagyva 1965. december 7-én, 12007/1965-B-II/1 szám alatt.]

- Huysen, 2005 – Andreas Huysen: *Prítomnosť minulého. Urbánne palimpsesty a politika pamäti*. Vydavateľstvo Ivan Štefánik, 2005.)
- Jakab, 2007 – Jakab György: Lehet-e közös magyar-szlovák történelemkönyvet írni? *Iskolakultúra*, 2007/8.-10., 38-48.
- Jakab, 2013 – Jakab György: A közös történelem széthordása. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*. 2013/1. www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu
- Janek, 1961 – *Upevňovanie vzťahov Čechov a Slovákov pri vyučovaní dejepisu*. Sborník zostavil František Janek. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1961.
- Jenkins, 2005 – Keith Jenking: *Re-thinking History*. Routledge, London, 2005.
- Jovankovič, 2012 – Samuel Jovankovič: *Dejepis v pedagogických dokumentoch a vo vyučovaní*. Štátny pedagogický ústav, Bratislava, 2012.
- K. Horváth, 1999 – K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. Pierre Nora és a történelmi emlékezetkutatás francia látképe. *Aetas*, 1999/3.
- Kadlečík, 1924 – Gustav Kadlečík: *Dejepis pre V. a VI. ročník škôl ľudových*. Liptovský sv. Mikuláš, 1924.
- Käfer István: Néhány szlovák—magyar összefüggés a mai szlovák irodalomban és Ladislav Ballek A segéd című regényében. *Új Aurora*, 1982/1, 85-102.
- Käfer, 2001 – Käfer István: *Hármas halom megett: Szlovák Rákóczi-tükör*. Felső-Magyarország Kiadó, 2001.
- Käfer, 2012 – Käfer István: *Magyar szlovákságismeret*. Szent István Társulat, Budapest, 2012.
- Kálal, 1905 – Karel Kálal: *Slovensko a Slováci*. Prága, 1905.
- Kaposi-Korpics-Vajda, 2011 – Kaposi József, Korpics Zsolt, Vajda Barnabás: Az én hősöm – a te ellenséged. Beszámoló a Visegrádi Négyek országainak prágai nemzetközi történész és történelemtanítási konferenciájáról. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, 2011/4. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu>
- Kaposi-Száray, 2005 – Kaposi József, Száray Miklós: *Történelem IV. középiskolák, 12*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005.
- Katona, 2011 – Katona András: A Rákóczi-szabadságharc recepciója magyarországi történelemtankönyvekben – a háromszázadik évforduló alkalmából. *Történelemtanítás. Online történelemdidaktikai folyóirat*, 2011/4. <http://folyoirat.tortenelemtanitas.hu>
- Kiss Gy., 2012 – Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai*. Nap Kiadó, Budapest, 2012.

- Klima, 1922 – Stanislav Klima: *Slovenská vlastiveda. Zemepis a dejepis pre slovenské ľudové školy*. Prága, 1922. [Az oktatásügyi és népművelődési minisztérium által 1919. október 15-én 46531. számon jóváhagyva.]
- KMTL, 1994 – *Korai Magyar Történeti Lexikon: 9.-14. század*. Főszerkesztő Kristó Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Kollai, 2005 – Kötöttségek és lehetőségek Szlovákia Európa-politikájában, 1993-2004. *Külügyi Szemle*, 2005/1, 157-181.
- Kollai, 2006 – Közös múlt a magyar és szlovák történelemkönyvekben. *E-Folyóirat. A Múlt-kor negyedévente megjelenő, tematikus folyóirata*. 2006/2. <http://mult-kor.hu/e-folyoirat.php?issue=30>
- Kollai, 2008 – Kollai István: Bratislava – Prešporok. Pozsony szlovák névváriánsai a mai szlovák köztudatban – kontextus-elemzés alapján. In: *Magyar-szlovák terminológiai kérdések: A 2006. június 8-án és december 1-én Esztergomban rendezett nemzetközi konferenciák anyaga*. Szerk. Ábrahám Barna, Piliscsaba-Esztergom, 2008.
- Kollai, 2009a – A szlovák középiskolai történelemtankönyvek összehasonlító jellegű bemutatása. In: *A magyarsággép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Szerkesztette Hornyák Árpád, Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009, 283-319.
- Kollai, 2009b – Kollai István: *A Capital on the Borderland. Traditional Multiculturalism in Contemporary Bratislava*. Terra Recognita Foundation, Budapest, 2009.
- Kollai, 2013 – *Rozštiepená minulosť. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Editor: István Kollai. Nadácia Terra Recognita, Budapest, 2013.
- Kolman, 1922 – *Dejepis pre meštianske školy. Diel II. (Pre tretiu triedu meštianských škôl.)* Podľa M. Gebauerovej, A. Jiráka a A. Reitlera. Pre slovenské meštianske školy upravil a doplnil Karol Kolman. V Prahe, 1921.
- Kónya, 2007 – Peter Kónya: Uhorské vlastenectvo elity slovenského pôvodu na príklade zemana Juraja Ottlyka. In: Štefan Šutaj – László Szarka: *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18.-20. storočia*. Prešov, 2007, 10-20.
- Koreň, 1922 – *Dejiny československého národa. Dejepis pre slovenské ľudové školy (a pre opakovacie školy)*. Napísal: Jozef Koreň. Prešov, 1922. Az oktatásügyi és népművelődési minisztérium az 1921. évi 73645. sorszámon hagyta jóvá.

- Kováč, 1995 – Dušan Kováč: Filozófia és mitizálás a szlovák történelemben. *Tiszatáj*, 1995/1, 68-81.
- Kováč, 1998 – Dušan Kováč: *Dejiny Slovenska*. Lidové noviny, Praha, 1998.
- Kováč-Kopčan, 1995 – Dušan Kováč, Vojtech Kopčan: *Slovensko na prahu nového veku*. Autor didaktickej časti: Viliam Kratochvíl. Orbus Pictus Istropolitana, Bratislava, 1995. A Szlovák Köztársaság oktatásügyi minisztériuma 1994. június 6-i, 2934/1994-21 számú döntésével hagyta jóvá, mint az általános iskolák 7. évfolyamának és a nyolcosztályos gimnazisták 3. évfolyamának tankönyvét.
- Kováč-Lipták, 1990 – Dušan Kováč, Ľubomír Lipták: *Kapitoly z dejín pre stredné školy*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1990.
- Kožehuba, 1873 – Ján Kožehuba: *Dejopis Uhorska pre národné školy*. Spracoval Ján Kožehuba, učiteľ. Turč. Sv. Martin, 1873.
- Krátke dejiny, 2003 – *Krátke dejiny Slovenska*. Zost. Elena Mannová. AEP, Bratislava, 2003.
- Kratochvíl, 1924 – *Prehľady z dejepisu*. Sostávil: Rudolf Kratochvíl, škol. inšpektor. Šteharovo kníhkupectvo a nakladateľstvo v Prešove, 1924.
- Kratochvíl, 1993 – Viliam Kratochvíl: Návrh koncepcie učebných osnov dejepisu. *Učiteľské noviny*, 1993/20, 8-10.
- Kratochvíl, 1997 – Viliam Kratochvíl: K niektorým základným problémom vyučovania dejepisu na základných a stredných školách. *Historický časopis*, 1997.1.45. 17-24.
- Kredátus, 2002 – Juraj Kredátus: Učebnica dejepisu v prvom ročníku strednej odbornej školy. *Učiteľské noviny*, 2002/24, 5.
- Lacika, 2013 – Ján Lacika: *Pamätníky a pomníky*. Dajama, Bratislava, 2013.
- Lenovský, 2008 – Ladislav Lenovský a kol.: *Cestovný ruch a kultúrne dedičstvo*. Filozofická Fakulta UKF v Nitre, Nitra, 2008.
- Lipták, 2000 – Ľubomír Lipták: *Száz évnél hosszabb évszázad*. Kalligram, Pozsony, 2000.
- Lohr, 1938 – *Všeobecný dejepis pre učiteľské ústavy*. Napísal PhDr. František Lohr. Pre slovenské učiteľské ústavy upravil Fr. Hermanský. Díel druhý. Dejiny stredného veku. Praha-Prešov, 1938. Az oktatásügyi és népművelődési minisztérium által tankönyvként jóváhagyva 1937. szeptember 24-én, 116.325/37-II/I szám alatt.
- Magin, 2002 – Ján Baltazár Magin: *Obrana slávnej župy trenčianskej a mesta tohože mena*. Editor: Vincent Sedlák. Matica slovenská, Martin, 2002.
- Mannová, 2003 – Elena Mannová: Úvod. In: *Krátke dejiny Slovenska*. Zost. Elena Mannová. AEP, Bratislava, 2003. 7-8.

- Marsina, 1980 – Richard Marsina: Samuel Timon a jeho predstavy o najstarších dejinách Slovákov. *Historický časopis*, 1980/2, 238-251.
- Marsina, 1995 – Uhorský aj slovenský historik Samuel Timon. In: *Slovenský historik Samuel Timon 1675-1736*. Trenčianská Turná, 1995. 19-39.
- Marsina, 1998 – Richard Marsina: *Historik Daniel Rapant. Život a dielo*. Matica slovenská, Martin-Bratislava, 1998.
- Menšík, 1920 – Alojz Menšík: *Dejiny a zemepis Slovenska*. Napísal Alojz Menšík, správca štátnej meštianskej školy v Turčianskom sv. Martine. Tatran, 1920.
- Michela, 2008a – Miroslav Michela: A történelemtankönyvek és a magyar-szlovák viszony kérdése. *Új Pedagógiai Szemle* 2008/10. 86-100.
- Michela, 2008b – Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska. *Forum Historiae*, 2008/1. [www.forumhistoriae.sk]
- Michela, 2013 – Miroslav Michela: „A Home Should be a Home to All Its Sons”: Cultural Representations of Saint Stephen in Slovakia during the Interwar Period. In: Adam Hudek et al.: *Overcoming The Old Borders. Beyond The Paradigm of Slovak National History*. Institut of History, Slovak Academy of Sciences in Profama, Bratislava 2013. 97-111.
- MIT-II, 1964 – *A magyar irodalom története II*. Főszerkesztő: Sőtér István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Nora, 1999 – Pierre Nora: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. In: *Aetas*, 1999/3, 142-158.
- Oslanský, 1995 – František Oslanský: Prvé kritické ponímanie uhorských dejín. In: *Slovenský historik Samuel Timon 1675 – 1736*. Zostavil: Richard Marsina. Trenčianská Turná. 1995. 48-67.
- Otčenáš, 1994 – Michal Otčenáš: *Slovenská historiografia v rokoch 1918-1945*. Prešov, Metodické centrum, 1994.
- Otčenášová, 2010 – Slávka Otčenášová: *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918 – 1989)*. Košice, 2010
- Johnson, 1985 – Owen V. Johnson: *Slovakia 1918-1938: education and the making of a nation*. New York, Columbia University Press, 1985.
- Parenička, 2006 – Pavol Parenička: Ešte raz o prepisovaní priezvisk historických rodov (nielen uhorských). *Knižnica*, 2006/7, 35-40.
- Pechány, 1903 – *Dejiny uhorského boja za slobodu r. 1848-1849*. Napísal Dr. Adolf Pechány. Vydal Uhorsko-krajinský vzdelávací spolok slovenský. Budapest, 1903.

- Pekár, 2008 – Martin Pekár: Maďari a maďarská menšina na Slovensku v slovenských učebniciach dejepisu po roku 1989. In: *Maďarská menšina na Slovensku po roku 1989*. Štefan Šutaj a kol. Universum, Prešov, 2008. 184-199.
- Pekník, 2006. – *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Editor: Miroslav Pekník. Ústav politických vied SAV – VEDA, Vydavateľstvo SAV. Bratislava, 2006.
- Petričová, 1995 – Anna Petričová: Konečne máme dobrú učebnicu. *Učiteľské noviny* 1995/18, 4.
- Pichler, 2000 – Tibor Pichler: „JÁNOŠÍČENIE“ (O kariére jedného pojmu). In: Ivan Kamenec, Elena Mannová, Eva Kowalská: *Historik v čase a priestore*. Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. VEDA – Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2000.
- Pichler, 2011 – Tibor Pichler: *Etnos a polis. Zo slovenského a uhorského politického myslenia*. Kalligram, Bratislava, 2011.
- Phillips, 2009 – Robert Phillips: Government policies, the State and the teaching of history. In: *Issues in History Teaching*. Edited by James Arthur and Robert Phillips. Routledge, New York, 2009. 10-23.
- Poliačiková, 1999 – Judita Poliačiková: Báseň ako historický prameň vo výučbe dejepisu. *Historická revue*, 1999/4, 10.
- Psl, 2004 – Ladislav Čúzy, Zuzana Kákošová, Martin Michálek, Miroslav Vojtech: *Panoráma slovenskej literatúry I*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 2004.
- Pravidlá slovenského pravopisu*. Veda, Bratislava, 1991.
- Rizner, 1875 – Ľudovít V. Rizner: *Dejepis Uhorska v krátkom výťahu pre slovenské ľudové školy*. Spracoval Ľudovít V. Rizner. V Uhor. Skalici, 1875.
- Šafárik, 2009 – Pavol Jozef Šafárik. *Slovanské starožitnosti II*. Univerzita Pavla Jozefa Šafárika. Košice. 2009
- Salamon, 1996 – Salamon Konrád: *Történelem IV*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Sasinek, 1907 – František Víťazoslav Sasinek: *Dejepis Slovákov*. Ružomberok, 1907.
- Sasinek, 1912 – František Víťazoslav Sasinek: *Stručný dejepis Uhorska*. Turčiansky Sv. Martin, 1912.
- Sič, 1997 – Alexander I. Sič: Niekoľko poznámok k otázkam obsahu výučby dejín v súčasnosti. *Historický časopis*, 1997.1.45., 100.
- Šimečka, 1995 – Martin M. Šimečka: Obžalovaní prehovorili. *SME*, 1995.2.20.

- Simon, 2008 – Simon Attila: A magyarságkép (és önkép) a jelenlegi szlovák történelemtankönyvekben. *Új Pedagógiai Szemle*, 2008/10. 101-113.
- Sivák, 2003 – Jozef Sivák: *Z mojich pamäti*. Martin, Matica slovenská, 2003.
- Škvarna-Hudek, 2013 – Dušan Škvarna – Adam Hudek: *Cyril a Metod v historickom vedomí 19. a 20. storočia na Slovensku*. Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2013.
- Slovenské dejiny, 1992 – Richard Marsina, Viliam Čičaj, Dušan Kováč, Ľubomír Lipták: *Slovenské dejiny*. Matica slovenská, Martin, 1992.
- Slovenský biografický slovník, I.-VI. zväzok*. Matica slovenská, Martin, 1986.
- Smatana, 2002 – Juraj Smatana: Bartl J. – Kamenický M. – Valachovič P.: *Dejepis pre 1. ročník gymnázií*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002.
- Historický časopis*, 2004.52.1. 182-191.
- Šmidák, 1994 – L. Šmidák: Čo sa budú učiť ôsmaci? *Učiteľské noviny*, 1994.1.13, 7-8.
- Šmidák, 1997 – L. Šmidák: Aké budú nové učebnice dejepisu pre SŠ? *Pedagogické Rozhlady* 1996/1997, 2., 9.-10. –
- Smith, 1986 – Anthony D. Smith: *The Ethnic Origin of Nations*. Basin Blackwell, London, 1986.
- Sonkoly, 2005 – Sonkoly Gábor: *Örökség és történelem: az emlékezet technikái*. Iskolakultúra, 2005/3, 16-22.
- Špiesz, 2002 – Anton Špiesz: *Ilustrované dejiny Slovenska: Na ceste k sebauvedomeniu*. Perfekt, Bratislava, 2002.
- Steinhübel, 2005 – Ján Steinhübel: Odkedy môžeme hovoriť o Slovensku a Slovákoch? In: *Mýty naše slovenské*. Zost. E. Krekovič – E. Mannová – E. Krekovičová. AEP, Bratislava, 2005, 24-29.
- Šutaj, 2011 – Štefan Šutaj et al.: *Key Issues of Slovak and Hungarian History. (A View of Slovak Historians.)* Universum, Prešov, 2011.
- Šutaj, 2013 – Štefan Šutaj: Trianon v historickej pamäti na Slovensku. In: Miroslav Michela – László Vörös a kolektív: *Rozpad Uhorska a trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku*. Historický ústav SAV, Bratislava, 2013, 97-114.
- Štúr, 1956 – Ľudovít Štúr: *Slovania, bratia! Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok II*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1956.
- Štúr, 1994 – Ľudovít Štúr: *Starý i nový vek Slovákov*. Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, Bratislava, 1994.

- Szabó-Závodszy, é.n. – Szabó Péter, Závodszy Géza: *Történelem II. a középiskolák számára*. Átdolgozott kiadás. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, é.n.
- Szabómihályová, 2005 – Gizela Szabómihályová: Písanie historických osobných mien ako pravopisný problém. In: *Mýty a predsudky v dejinách*. Szerkesztette Simon Attila. Fórum inštitút pre výskum menšín – Lilium Aurum. Šamorín – Dunajská Streda, 2005.
- Száray, 2006 – Száray Miklós: *Történelem I. középiskolák, 9.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2006.
- Száray, 2007 – Száray Miklós: *Történelem II. középiskolák, 10.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.
- Száray, 2007b – Száray Miklós: *Történelem III. középiskolák, 11.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.
- Szarka-Šutaj, 2013 – *Közép-európai párhuzamok és konfliktusok. A közös múlt a magyar és a szlovák nemzeti történelemben*. Szerkesztő: Szarka László, Štefan Šutaj. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet. Budapest, 2013. [Kézirat, lektorálás céljából rendelkezésre bocsájtva.]
- Székely-Bartha, 1987 – *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Főszerkesztő: Székely György, szerkesztő: Bartha Antal. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Szontágh, 1998 – Szontágh Pál: Szükség van-e a történelemtanításra? In: *Iskolakultúra*, 1998/5, 79-82.
- Tallós, 2012 – Tallós Péter: Megjelöltek (tanulmány Hunčík Péter Határeset című regényéről). *Irodalmi Szemle* 2012/8, 58-64.
- Tajták, 2005 – Ladislav Tajták: Separatistické a dezintegračné tendencie na Slovensku v 19. a 20. storočí. *Acta Historica Neosoliensa*, 2005.
- Tibenský, 1965 – *Chvály a obrany slovenského národa*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1965.
- Tibenský, 1995 – Ján Tibenský: Prednáška pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule slovenskému historikovi Samuelovi Timonovi v Trenčianskej Turnej 10.8.1969. In: *Slovenský historik Samuel Timon 1675 – 1736*. Zostavil: Richard Marsina. Trenčianská Turná, 1995, 10-18.
- Učebné osnovy, 1997 – *Učebné osnovy gymnázia, štvorročné štúdium. Dejepis – povinný učebný predmet*. A tantervet a Szlovák Köztársaság Oktatásügyi Minisztériuma 1997. szeptember 1-i hatállyal, 1252/96-15 szám alatt fogadta el.
- Učebný plán gymnázia č. 3597/1990-20.* www.statpedu.sk

- Vajda, 2009 – Magyarságkép a csehszlovák történelemtankönyvekben 1950-1993. In: *A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században*. Szerkesztette Hornyák Árpád, Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009, 283-319.
- Vantuch, 1995 – Juraj Vantuch: Ako to robím ja, školské noviny, regionálny dejepis... *Učiteľské noviny*, 1995/6, 6.
- Voigt, 2008 – Voigt Vilmos: Van-e kulturális emlékezete a népnek? In: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerkesztők: Papp Richárd, Szarka László. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008.
- Vozár, 1988 – Samo Vozár. *Ukojenie tóní*. Tatran, Bratislava. 1988
- Wolfolvá, 1997 – Katarína Wolfová: Výučba dejepisu na Prvom slovenskom ev. a. v. gymnáziu v Revúcej. In: *Obzor Gemera-Malohontu*, 1997/4, 170-175.
- Záborský, 1875 – *Dejiny kráľovstva uhorského: od počiatku do časov Žigmundových*. Vypravuje Jonáš Záborský. 1875.
- Záborský, 1865 – *Jonáša Záborského Básne dramatikcké*. Vydal Jozef Viktorin. V Pešti, 1865.
- Závodszy, é.n. – Závodszy Géza: *Történelem III. a középiskolák számára*. *Átdolgozott kiadás*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, é.n.
- Zemko, 1990 – Milan Zemko: Who's who – szlovákul. *Regio*, 1990/1, 184-190.
- Zemko, 2005 – Milan Zemko: Slovensko-maďarské konfrontácie – skutočnosť, či fikcia. In: *Mýty a predsudky v dejinách*. Szerkesztette Simon Attila. Fórum inštitút pre výskum menšín – Liliium Aurum, Šamorín – Dunajská Streda, 2005. 51-57.
-